

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Τμήμα Γεωγραφίας

Γεωγραφική ανάλυση του πολιτισμικού τοπίου

Κύθηρα: το νησί και ο οικισμός της Χώρας

Πτυχιακή εργασία της Χριστίνας Γιαννοπούλου

A.M: 20706

Επιβλέπων : Κ. Χατζημιχάλης

Αθήνα, 2012

Γεωγραφική ανάλυση του πολιτισμικού τοπίου

Κύθηρα: το νησί και ο οικισμός της Χώρας

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέπων καθηγητή Κ. Χατζημιχάλη για την καθοδήγηση και υποστήριξη καθώς και τον Χ. Χαλκιά μέλος ΔΕΠ του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου και την Α. Φάκα για το χαρτογραφικό υπόβαθρο και τις χρήσιμες πληροφορίες. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την Χ. Γεωργαντοπούλου αλλά και το Πανεπιστήμιο μου από την Γραμματεία και την Βιβλιοθήκη μέχρι τα μέλη ΔΕΠ.

Την βιβλιοθήκη της Εταιρείας Κυθηραϊκών Μελετών για την διάθεση υλικού και την βιβλιοθήκη του ΤΕΕ με την άμεση εξυπηρέτηση του υπευθύνου Βαγγέλη Καμαριωτάκη.

Από την επίσκεψή μου στο νησί θα ήθελα να ευχαριστήσω το Visit Kythera με εκπρόσωπο τον Ιππόλυτο Πρέκα για την αναζήτηση υλικού και άμεση εξυπηρέτηση. Επίσης, τον Κωνσταντίνο Στάθη, προϊστάμενος σε τεχνικά έργα του δήμου των Κυθήρων για την παράθεση χρήσιμων πληροφοριών αλλά και τον Δήμαρχο του νησιού Θεόδωρο Γ. Κουκούλη για την υποδοχή και διάθεση υπηρεσιών στα πλαίσια της μελέτης.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συγγενείς μου, οικογένεια Κορωναίου, που μένουν μόνιμα στο νησί και με διευκόλυναν στις διαπροσωπικές σχέσεις αλλά και τους γονείς μου για την ενθάρρυνση και συνεχή υποστήριξη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες

Περιεχόμενα διαγραμμάτων & πινάκων

Περιεχόμενα εικόνων

Περιεχόμενα χαρτών

Εισαγωγή

Μέρος Α': Φυσιογνωμία των Κυθήρων

Κεφ. 1: Ιστορική αναδρομή

- Αρχαία ιστορία
- Ρωμαϊκά χρόνια
- Βυζαντινά χρόνια
- Ενετοκρατία
- Μετά τον 18^ο αιώνα

Κεφ. 2: Κοινωνική γεωγραφία

Κεφ. 3: Δημογραφικά στοιχεία

- Δημογραφικά στοιχεία
 - 18^{ος} αιώνας (1724 - 1788)
 - 19^{ος} αιώνας (1825 – 1889)
 - 20^{ος} αιώνας (1920 – 1991)

Κεφ. 4: Οικονομικά στοιχεία

Κεφ. 5: Ζητήματα φυσικής γεωγραφίας

- Κλιματολογία
- Ανάγλυφο
- Υδρολογία

- Γεωμορφολογία

Μέρος Β': Το πολιτισμικό τοπίο και η εξέλιξη του οικισμού της Χώρας

Κεφ. 1: Ο οικισμός της Χώρας και η ορατότητα

Κεφ. 2: Σύγκριση πολεοδομικών σχεδίων

- Σχέδιο επέκτασης της Χώρας (15^{ος} - 20^{ος} αιώνας)
- Σχέδιο της Χώρας, 1986
- Σχέδιο της Χώρας, 2002 (Υ.Χ.Ο.Π.)

Κεφ. 3: Σύγκριση οικιστικών θέσεων

Μέρος Γ': Το τοπίο μέσα από την τέταρτη και την έβδομη τέχνη

Κεφ.1: Περιγηγτικές περιγραφές του νησιού

Κεφ.2 : Το τοπίο μέσα από την ποίηση

Κεφ. 3: «Το ταξίδι στα Κύθηρα»

Μέρος Δ': Συμπεράσματα – Παρατηρήσεις

Παράρτημα

Βιβλιογραφία

Περιεχόμενα διαγραμμάτων

Διάγραμμα Α'3.1: Πληθυσμός ανά απογραφικό έτος για την επικράτεια

Διάγραμμα Α'3.2: Εξέλιξη του Κυθηραϊκού πληθυσμού από το 1760- 1991

Διάγραμμα Α'3.3: Καλλιέργεια σε στρέμματα

Περιεχόμενα πινάκων

Μέρος Α'

3.1: Πληθυσμός ανά απογραφική περιοχή και έτος

3.2: Ο πληθυσμός των Κυθήρων τα απογραφικά έτη

3.3: Τομεακή Απασχόληση του πληθυσμού το 1991

3.4: Εκχρηματισμένη αξία αγροτικών προϊόντων (δρχ.)

4.1: Surface temperature (2m)

4.2: Sea surface temperature

Μέρος Β'

3.1: Οικιστικές θέσεις

Παράρτημα

Π1: Απογραφή 1724

Π2: Απογραφή 1753

Π3: Απογραφή 1760

Π4: Απογραφή 1770

Π5: Απογραφή 1772

Π6: Απογραφή 1784

Π7: Απογραφή 1788

Περιεχόμενα εικόνων

Μέρος Α΄

- 1. 1: Μητάτα
- 1. 2: Κάστρο Παλαιοχώρας –Αγ. Δημήτριος
- 1. 3: Μονή Παναγίας Μυρτιδιώτισσας
- 1. 4: Γέφυρα Κατούνι στο Λιβάδι
- 1. 5: Κύθηρα 1574, Bertelli Donato
- 1. 6: Κύθηρα 1606, Rosaccio Giuerpe, Από το ταξίδι από την Βενετία στην Κωνσταντινούπολη
- 1. 7: Κύθηρα 1685, J Peeters
- 1. 8: Κύθηρα τέλη 16ου αιώνα, Antonio Millo
- 1. 9: Κύθηρα 1683, Alain Manesson Mallet
- 1. 10: Κύθηρα 1804, Allezard Jean Joseph
- 5.1: Χάρτης του Richard Leonhard, Κύθηρα 1899

Μέρος Β΄

- 1. 1: Το λιμάνι, το κάστρο και η νησίδα Αυγό στα Κύθηρα 1685, J. Peeters
- 1. 2: Το κάστρο και η επέκταση του οικισμού έξω από τα τείχη 1687, Coronelli
- 2. 1: Δυτική πλευρά Α΄ καμάρας
- 2. 2: Ανατολική πλευρά Α΄ καμάρας
- 2. 3: Ανατολική πλευρά Β΄ καμάρας
- 2. 4: Δυτική πλευρά Β΄ καμάρας
- 3. 1: Κατοικία κάτω από το κάστρο
- 3. 2: Τα δορυφορικά πιάτα σε τουριστικά σημεία του οικισμού
- 3. 3: Αλλαγή στέγης

Ανατολική όψη (1863- 2011)

- The castle of Kythera and Kapsali and the Kytherian peasants, E. Lear 1863
- Ανατολική όψη του οικισμού της Χώρα, 2011

Αντιδιαμετρική άποψη (1950-2011)

- Ταχυδρομική κάρτα (postcard), 1950
- Άποψη Καψαλίου από την Χώρα, 2011

Καψάλι (1983-2011)

- Άποψη του λιμανιού στο Καψάλι, 1983
- Άποψη του λιμανιού στο Καψάλι, 2011

Βορειοανατολική πλευρά του κάστρου (1970-2011)

- Ταχυδρομική κάρτα (postcard), 1970
- Άποψη του κάστρου, 2011

Κάστρο και Βούργος (1983-2011)

- Το κάστρο της Χώρας με το Βούργο, 1983
- Περιοχή του Βούργου κάτω από το κάστρο, 2011

Διοικητήριο μέσα στο κάστρο (1983-2011)

- Το κτίριο του Διοικητηρίου στο κάστρο, 1983
- Το Διοικητήριο, 2011

Άποψη του οικισμού από το κάστρο (1983-2011)

- Ο οικισμός της Χώρας από το κάστρο, 1983
- Από το κάστρο με θέα τη Χώρα, 2011

Νότια άποψη του οικισμού (1910-2011)

-Ταχυδρομική κάρτα (postcard), 1910

-Άποψη του οικισμού της Χώρας Νότια, 2011

Καμάρα πρώτης περιόδου (1983-2011)

-Πρώτη καμάρα και διαβατικός κεντρικός δρόμος της Χώρας, 1983

-Αρχοντικό σπίτι και πέρασμα, 2011

Καμάρα δεύτερης περιόδου (1983-2011)

-Πρώτη καμάρα και διαβατικός κεντρικός δρόμος της Χώρας, 1983

-Αρχοντικό σπίτι και πέρασμα, 2011

Μέρος Γ΄

3.1: Τοπιακά πλάνα από το «Ταξίδι στα Κύθηρα» του Θ. Αγγελόπουλου

Παράρτημα

-Το κάστρο της Χώρας και το Καψάλι, 1696, Coronelli

-Η πολεοδομική οργάνωση μέσα στο κάστρο της Χώρας, 1696, Coronelli

-Μη διασωθείσα γεφυρωτή καμάρα

-Ανατολική πλευρά πρώτης καμάρας, 1930

-Κατόψεις, Ανατολική πρόσοψη και τομή του αρχοντικού της δεύτερης καμάρας

Περιεχόμενα χαρτών

Μέρος Α΄

- Πολιτισμικά ίχνη
- Πληθυσμιακή κατανομή για τα Κύθηρα, απογραφή 2001
- Ισοϋψεις καμπύλες και υψομετρικά σημεία
- Ανάγλυφο
- Υδρογραφικό δίκτυο στα Κύθηρα
- Βυθομετρικός χάρτης
- Γεωλογικός χάρτης Κυθήρων
- Ρήγματα
- Έκθεση

Μέρος Β΄

- Ορατότητα από το κάστρο της Χώρας Κυθήρων
- Φάσεις επέκτασης του οικισμού της Χώρας, Κύθηρα (15ος – 20ος αιώνας)
- Κτιριακό απόθεμα του οικισμού της Χώρας, Κύθηρα 1986
- Σχέδιο της Χώρας, 2002 (Υ.Χ.Ο.Π.)
- Οικιστικές θέσεις έρευνας πεδίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πιο κάτω από το κόμβο Μαλέα, πιο πάνω από την Κρήτη, υπάρχει ένα σημαντικό πολιτισμικό χωνευτήρι, το νησί των Κυθήρων. Τα Κύθηρα είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου η γεωγραφική θέση και η ιστορία διαμορφώνουν την εικόνα του νησιού μέχρι σήμερα.

Ένα γεωγραφικό σταυροδρόμι, όπου συναντώνται, ενώνονται, διαχωρίζονται και συνυπάρχουν διαφορετικά πολιτισμικά ρεύματα. Όλο το νησί διατρέχεται από επιρροές που προέρχονται από την κοντινή Πελοπόννησο, τις Κυκλάδες, την Κρήτη, τα Επτάνησα μέχρι την Βενετία και την Αυτοκρατορική Αγγλία. Το παρελθόν του νησιού μας διαβεβαιώνει για αυτές, αλλά και το παρόν παρουσιάζει αντίστοιχες αντιθέσεις -επιρροές. Ουσιαστικά στο νησί παρατηρούνται δυο μεγάλες αντιθέσεις, από βορρά προς νότο με την χερσαία αντίθεση και από δυτικά προς ανατολικά με την υδάτινη αντίθεση. Η χερσαία αντίθεση αναφέρεται στα χέρσα τμήματα της Πελοποννήσου και της Κρήτης όπου οι συγκρούσεις και οι διαμάχες των δυο περιοχών είναι έντονες, λόγω των ισχυρών προϊστορικών πολιτισμών (Μυκηναϊκός και Μινωικός). Ενώ η υδάτινη αντίθεση εντοπίζεται στην σύγκρουση των πελαγικών θαλασσών, του Ιόνιου και του Αιγαίου. Σαν μια χρυσή τομή τα Κύθηρα διχτομοούν τις αντιθέσεις, δίνοντας ένα αρμονικό αποτέλεσμα.

Αυτές οι μεγάλες αντιθέσεις κατά ξηρά και θάλασσα, ως αποτέλεσμα της απόλυτης γεωγραφικής θέσης, δημιουργούν μια πολυπλοκότητα όπου η παρατήρηση των διακριτών πολιτισμικών στοιχείων έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Το νησί, ως περιοχή συγκρούσεων, αποτελεί ένα καταστάλαγμα αντίθετων στοιχείων όπου γίνεται αντιληπτή η ένωση των πολλαπλών επιρροών.

Πέρα όμως από την αμιγή γεωγραφική σημασία του νησιού, η διαμορφωμένη ιστορία, εντύπωσε την ευγενική απροσεξία της. Η θέση της μέσα στο σύνολο των νησιών είναι τόσο διακριτική όσο και αφανής. Η στάση αυτή οφείλεται στα ιστορικά κατάλοιπα που προέρχονται από το φόβο των εχθρικών επιδρομών και τις καταστροφικές ενέργειές τους. Η νήσος απομονωμένη, δεν ζητάει τον στιγμιαίο και περαστικό επισκέπτη αλλά ούτε την παγκόσμια ανάδειξή της. Δεν θέλει να αλλάξει και με προσεκτικά και μικρά βήματα κατευθύνεται προς την τουριστική ανάπτυξη.

Τα Κύθηρα, μοιάζουν περισσότερο με ορεινό χωριό παρά με νησί. Η ανάπτυξη της δεν μοιάζει ούτε με τα νησιά των Επτανήσων αλλά ούτε με των Κυκλάδων. Τα χαρακτηριστικά των Κυθήρων έρχονται πιο κοντά με αυτά της Γαύδου, στα ζητήματα της απομόνωσης, της σταθερότητας, της διατήρησης και της στατικότητας. Αυτά ουσιαστικά είναι τα ζητήματα που θα κατευθύνουν την πτυχιακή εργασία και θα αποτελέσουν ερωτήματα.

Ειδικότερα, μέσα από τις σύγχρονες εφαρμογές της Γεωγραφικής επιστήμης, με την χρήση Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών, στο πρώτο μέρος θα μελετηθεί το νησί των Κυθήρων. Η χαρτογράφησης του και το ψηφιακό ίχνος της εργασίας αποτελεί εργαλείο στα χέρια γεωγράφων σε θέματα διαχείρισης και στρατηγικού τοπικού σχεδιασμού, ενώ σε αυτό το επίπεδο, οι θεματικοί χάρτες που παρατίθενται μας δείχνουν μια ολοκληρωμένη εικόνα του νησιού. Πέρα λοιπόν από την εφαρμοσμένη γεωγραφία, στο πρώτο μέρος θα αναπτυχθούν τόσο φυσικογεωγραφικά όσο και ανθρωπογεωγραφικά ζητήματα, με στόχο να καλυφθεί μια σύντομη γεωγραφική μελέτη του νησιού.

Στη συνέχεια, στο δεύτερο μέρος θα γίνει μια πιο εξειδικευμένη μελέτη στον οικισμό της πρωτεύουσας των Κυθήρων, της Χώρας. Σε αυτό το μέρος, με τεχνολογικές πρακτικές και επιτόπια έρευνα αποτυπώνεται η πολεοδομική οργάνωση της Χώρας. Στόχος είναι να εντοπιστούν ή να αποδειχτούν τα στοιχεία σταθερότητας και τα στοιχεία αλλαγών που παρατηρούνται στον οικισμό.

Στο τρίτο μέρος, παρατίθενται λογοτεχνικά κείμενα και παρατηρήσεις επισκεπτών ώστε να μελετηθούν οι απόψεις τους. Μέσα από τη γεωγραφική φαντασία των παρατηρητών, θα γίνει κατανοητή η νοητική αποτύπωση των Κυθήρων, με στόχο να αναδειχτεί το πολιτισμικό τοπίο μέσα από τη δύναμη του γραπτού λόγου. Επίσης μελετάται η κινηματογραφική αποτύπωση του νησιού μέσα από τα μάτια του Αγγελόπουλου Θ. στο «Ταξίδι στα Κύθηρα».

Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος, καταγράφονται τα συμπεράσματα και οι κριτικές για την πολεοδομική εξέλιξη του οικισμού της Χώρας.

Η πτυχιακή μελέτη, στηρίζεται σε πρωτογενή και δευτερογενή δεδομένα. Τα δευτερογενή δεδομένα εντοπίζονται στο μέρος Α' στα ανθρωπογεωγραφικά και φυσικογεωγραφικά ζητήματα καθώς και στο μέρος Γ' όπου παρατίθεται λογοτεχνικά κείμενα. Γενικά, η μελέτη θεωρείται

πρωτογενής γιατί το κύριο μέρος της, μέρος Β', διαμορφώθηκε από τις έρευνες πεδίου που διεξάχθηκαν στην περιοχή της Χώρας. Στόχος είναι να μελετηθεί το πολιτισμικό τοπίο και να απαντηθούν οι προβληματικές μέσα από το φάσμα της γεωγραφικής επιστήμης.

Μέρος Α': Φυσιognωμία των Κυθήρων

Κεφ.1: Ιστορική αναδρομή

Τα Κύθηρα ιστορικά συνδέονται με πολλές κατακτήσεις και επιτάξεις. Χρονικά, οι επιδράσεις αρχίζουν και τελειώνουν από Ελληνικές περιοχές ενώ στο μεσοδιάστημα επηρεάζεται από τις εκάστοτε Αυτοκρατορίες. Τόσο η Ενετική παρουσία που διήρκτησε περίπου 6 αιώνες όσο και η Αγγλική, επέδρασαν σημαντικά στη διαμόρφωση του πολιτισμικού τοπίου. Όπως θα παρουσιαστεί και στην συνέχεια, οι επιτάξεις συνδέονται με την στρατηγική γεωγραφική θέση του νησιού, το οποίο κάθε φορά έχει διαφορετικό ρόλο. Στην ιστορική αναδρομή θα αναφερθούν σημεία -σταθμοί, για να λειτουργήσει ως κοινός παρονομαστής. Το ιστορικό υπόβαθρο θα εξυπηρετήσει στην κατανόηση των επιρροών που διαμορφώνουν σήμερα το πολιτισμικό τοπίο, τόσο του νησιού όσο και της Χώρας.

Αρχαία ιστορία (600- 387 π.Χ)

Σύμφωνα με τις ανασκαφές, κατά την Μινωική αυτοκρατορία τα Κύθηρα ήταν ναυτική βάση. Αλλά και μετέπειτα, με το τέλος του Μυκηναϊκού πολιτισμού και της κυριαρχίας των Φοινίκων στη Μεσόγειο και στο Αιγαίο, ιδρύθηκαν ναυτικοί και εμπορικοί σταθμοί για την παραγωγή και εκμετάλλευση της πορφύρας. Αυτή η εμπορική δραστηριότητα των Φοινίκων ονομάζει το νησί Πορφυρούσα. Τόσο η πορφύρα όσο και τα λιμάνια του νησιού, πρόσφεραν οικονομική άνθηση. Όμως, τα λιμάνια άρχισαν να αλλοιώνονται λόγω ηφαιστειακών και σεισμικών φαινομένων (Πρ. Ματζαρόγλου, 1969:12).

Στη συνέχεια οι Ηρακλείδες του Άργους κατάκτησαν το νησί. Αργότερα οι Λακεδαιμόνιοι έδιωξαν τους Αργείους το 600 π.Χ αντιλαμβανόμενοι τη σπουδαιότητα του νησιού σε γεωγραφικό επίπεδο. Το νησί, τους πρόσφερε ναύσταθμο για τα εμπορικά πλοία τους, που προοριζόντουσαν για τα αφρικανικά παράλια, ενώ οι Σπαρτιάτες με την σειρά τους ανάλαβαν την διακυβέρνησή του. Οι κάτοικοι των Κυθήρων μπορεί να μην ήταν πολίτες της Σπάρτης, είχαν όμως όλα τα δικαιώματα των ελεύθερων πολιτών αφού ανήκαν στην κατηγορία των «Περιοικίδων Πόλεων». Είχαν το δικαίωμα να καταταχτούν στο Σπαρτιάτικο στρατό και ήταν υποχρέωσή τους να υπακούουν στους νόμους της Σπάρτης καθώς και στον Κυθηροδίκη (απεσταλμένος Σπαρτιάτης διοικητής) ενώ δεν βίωναν την σκληραγώγησή τους (Πρ. Ματζαρόγλου, 1969:12). Ουσιαστικά, απολάμβαναν μια απλουστευμένη μορφή Σπαρτιατικής πολιτικής.

Το 455 π.Χ ο Αθηναϊκός στόλος κατέλαβε τα Κύθηρα αφού πρώτα είχε πυρπολήσει τον Σπαρτιάτικο ναύσταθμο του Γυθείου. Μετά, το 424 π.Χ οι Αθηναίοι κατακτούν για δεύτερη φορά τα Κύθηρα επιβάλλοντας φόρους στους ντόπιους ενώ όσοι είχαν Λακωνική καταγωγή τους εξόριζαν σε συμμαχικά νησιά. Όμως, το 421 π.Χ το νησί κυριαρχούν και πάλι οι Σπαρτιάτες σύμφωνα με την «Νικείου Ειρήνη» όπου επιστρεφόντουσαν τα κατακτημένα εδάφη. Μετά από 27 χρόνια, το 394 π.Χ, ο Αθηναϊκός και ο Περσικός στόλος καταλαμβάνουν το λιμάνι Φοινικούντα στα Κύθηρα χωρίς μάχη. Το 387 π.Χ το νησί επανέρχεται στα χέρια των Σπαρτιατών, κατά την «Ανταλκίδειον Ειρήνη» (Πρ. Ματζαρόγλου, 1969:13).

Ρωμαϊκά χρόνια

Η ρωμαϊκή κυριαρχία διήρκεσε μέχρι τον 2ο μ.Χ αιώνα όπου σε αυτό το διάστημα μαραζώθηκε το νησί. Το φαινόμενο των πειρατικών επιδρομών συνετέλεσε στο να ερημωθεί το νησί με εξαίρεση την Χώρα όπου η φρουριακή προστασία ήταν αποτελεσματική. Ωστόσο, το 375 μ.Χ ο μαρτυρικός θάνατος της Αγίας Ελέσης θεωρείται η αφορμή για την επανακατοίκηση του νησιού. Ήταν η αιτία για την μετακίνηση Πελοποννησιακών προσκυνηματικών ρευμάτων στα Κύθηρα τα οποία στην πορεία εγκαταστάθηκαν και ανοικοδόμησαν νέους οικισμούς (Πρ. Ματζαρόγλου, 1969 :17).

Γενικά, δεν διασώζονται περισσότερες πληροφορίες για την Μακεδονική και Ρωμαϊκή περίοδο δημιουργώντας σε ιστορικό επίπεδο ένα 'παράθυρο'. Πέρα από αυτό το κενό, τόσο η παρακμή της Αθήνας όσο και της Σπάρτης, οδηγούν στην παρακμή της γεωγραφικής σημασίας του νησιού. Αυτό αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι δωρίθηκε το νησί σαν ανταμοιβή από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Αύγουστο στον Σπαρτιάτη Ιούλιο Ευρικλέα.

Βυζαντινά χρόνια

Η ζωή του τόπου με την αποίκηση Πελοποννησίων κατά την Ρωμαϊκή εποχή, έρχεται να μετατραπεί σε θάνατο, λόγω των πειρατών. Άραβες πειρατές την περίοδο 823-960 μ.Χ κατέστρεψαν τα Κύθηρα όπως και νησιά του Αιγαίου. Ωστόσο, η Βυζαντινή παρέμβαση, απομάκρυνε τους Άραβες πειρατές και προσέλκυσε στα Κύθηρα εκ νέου άποικους από Πελοπόννησο και Κρήτη. Έτσι, στο βόρειο τμήμα του νησιού εγκαταστάθηκαν οι Πελοποννήσιοι

ενώ στο νότιο οι Κρήτες. Αυτή η περίοδος «ανακατοίκησης» του νησιού, αποτελεί σταθμό για την διαμόρφωση του τοπίου (Πρ. Ματζαρόγλου, 1969:17).

Στην περίοδο της «ανακατοίκησης», εμφανίζονται νέες γεωργικές δραστηριότητες και αναπτύσσονται νέες οικιστικές περιοχές όπως η Παλαιόπολης και τα Μητάτα (Π. Γρηγοράκης, 1983:9). Μάρτυρες, σε κάθε περίπτωση, για την βυζαντινή περίοδο είναι οι εκκλησίες και τα μοναστήρια, όπου στα Κύθηρα έκτος από την επιβεβαίωση ότι κατοικήθηκαν, παράλληλα αποτελεί αποδεικτικό στοιχείο για την διασπορά στην ενδοχώρα από τους άποικους.

Εικόνα Α' 1. 1: Μητάτα

Πηγή: www.cosmix.org

Όμως, η νέα εγκατάσταση και δραστηριοποίηση των αποίκων φέρνει και νέους άρχοντες όπως τον Γεώργιο Παχύ από την Μονεμβασία ο οποίος αναλαμβάνει την αρχή του νησιού περίπου τον 12^ο αιώνα. Ο Γ. Παχύς, δίνει το νησί στους ευγενείς Ευδαιμονογιάννηδες ή Μονογιάννηδες από την Μονεμβασία, εκτός από τα Μητάτα. Οι Ευδαιμονογιάννηδες διατηρούν τα προνόμιά τους κατά την Βυζαντινή περίοδο, ενώ σύμφωνα με την άποψη της Χ. Μαλτέζου, τα Κύθηρα παραμένουν στην Βυζαντινή επικράτεια μέχρι το 1238 (Ε. Π. Καλλίγερος, 1998: 32).

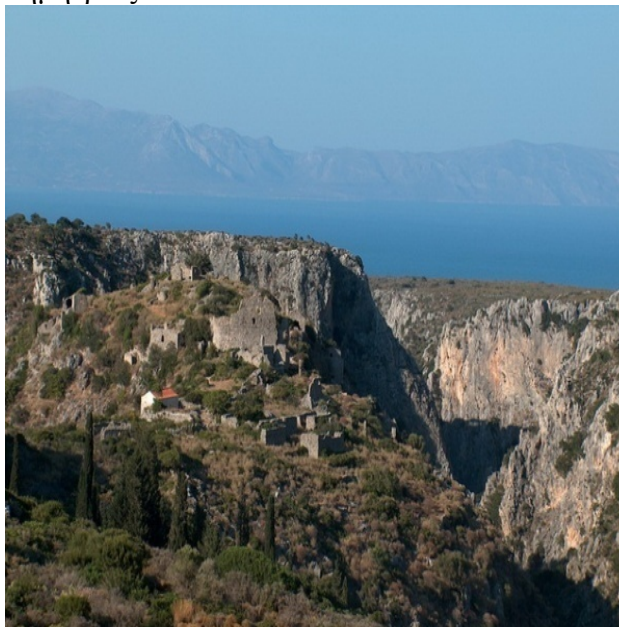
Ενετοκρατία

Τα Κύθηρα μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης δόθηκαν στους Βενετούς. Οι Ενετοί για να μειώσουν τα έξοδα συντήρησης του νησιού, το έδωσαν σε διάφορους ευγενείς. Εκείνοι με την σειρά τους το μοιράστηκαν σε τιμάρια. Έτσι, το 1207 ο Μάρκος Βενιέρης ισχυρίζεται ότι κατάγεται από την Αφροδίτη και ανακήρυξε τον εαυτό του «Μαρκήσιο των Κυθήρων».

Όμως, μέχρι το 1263, το νησί είναι υπό την προστασία των Ευδαιμονογιάννηδων όπου και δίνεται σαν προίκα στον Μάρκο Βενιέρη μετά από την ένωση των δυο οικογενειών με τα δεσμά του γάμου. Έτσι έως το 1269 το νησί διοικείται από τους Βενιέρους.

Το 1309 χωρίζεται το νησί σε 24 τιμάρια και διανέμεται στους τέσσερεις αδελφούς Βενιέρη, με εξαίρεση τη Παλαιοχώρα και τη Χώρα που ορίστηκαν κοινές περιοχές (Π. Γρηγοράκης, 1983:9).

Εικόνα Α'1.2: Κάστρο Παλαιοχώρας – Αγ. Δημήτριος

Πηγή: www.visitkythera.gr

Το 1316, οι Γαβριήλ, Βαρθολομαίος, Πέτρος και Νικόλαος Βενιέροι για να προστατεύουν το νησί από επιδρομές έκτισαν το φρούριο στο Καψάλι. Παράλληλα, για να αυξήσουν τις προσόδους, στοχεύουν στην αποίκηση του νησιού από ευγενείς οικογένειες Κρητών με αντάλλαγμα την παραχώρηση τίτλων, γαιών και προνομίων (Ε. Π. Καλλίγερος, 1998: 36). Γενικός άρχοντας ήταν ο Ενετός «Προνοητής» ο οποίος επέβλεπε όλες τις εξουσίες.

Φυσικά και σε αυτήν την περίοδο δεν λείπουν πειρατικές επιδρομές. Ιδιαίτερα το 1537 όταν ο Χαϊρεντίν Βαρβαρόσα λεηλάτησε και έσφαξε ντόπιους, κατέστρεψε την περιοχή του Αγίου Δημητρίου και 72 εκκλησίες, ερημώνοντας το νησί και μεταφέροντας τους επιζώντες στην Αφρική ως σκλάβους.

Λίγοι ήταν εκείνοι που κατάφεραν να περάσουν στην Πελοπόννησο. Η έκταση και το μέγεθος της καταστροφής θεωρήθηκε ως η μεγαλύτερη πειρατική επιδρομή που είδε ο τόπος (Πρ. Ματζαρόγλου, 1969 :20).

Στην συνέχεια το 1571 γίνεται μια δεύτερη επιδρομή που είχε Τουρκοαλγερική σημαία με αρχηγούς τον Ουλουζαλή και τον Πιαλή πασά. Αυτού του τύπου οι επιδρομές συνεχίζονται και μετά την υπογραφή ειρήνης μεταξύ Ενετών και Τούρκων. Τόσο η παρακμή της Ενετοκρατίας όσο και οι συνεχόμενες λεηλασίες δημιούργησαν αναταράξεις στο εσωτερικό του νησιού.

Η κατάρρευση της Ενετοκρατίας και η κατάληψη των Ιόνιων νησιών από τους Γάλλους το 1797 έφεραν στα Κύθηρα τον Βικέντιο Ρενών και την ύψωση της Γαλλικής σημαίας. Στις 17 Αυγούστου της ίδιας χρονολογίας υπογράφεται συνθήκη όπου επίσημα το νησί περνούσε στην

Γαλλική Δημοκρατική εξουσία. Ενώ ένα χρόνο μετά, στις 27 Σεπτεμβρίου του 1798, Ρωσοτουρκικός στόλος αγκυροβολεί στο Καψάλι. Οι Ρωσότουρκοι καταλαμβάνουν τα Ιόνια νησιά και αντικαθιστούν το δημοκρατικό πολίτευμα, με το αριστοκρατικό το οποίο είχαν εφαρμόσει πρότινος οι Ενετοί.

Μετά τον 18ο αιώνα

Σύμφωνα με τον Πρ. Ματζαρόγλου (1969: 23), μετά την Ρωσοτουρκική κυριαρχία και τις εντάσεις στο εσωτερικό του νησιού, τελικά 1 Νοεμβρίου του 1800 παραχωρείται στα Ιόνια νησιά το πολίτευμα της «Ιονίου Πολιτείας» με σημαία το περωτό λέοντα του Αγίου Μάρκου. Η γερουσία της Κέρκυρας στέλνει στα Κύθηρα τον «Διλιγάτο» (δικτάτορα αντιπρόσωπο) Κεφαλληνίο κόμη Ευστάθιο Μεταξά με 75 Ρώσους και 100 Αλβανούς στρατιώτες για να φυλάξουν την τάξη. Όμως το 1803 γίνεται νέο φιλελεύθερο πολίτευμα το οποίο καταργούσε την κληρονομική αριστοκρατία. Έτσι, ο αντιπρόσωπος Τσάρος ονόμασε το νέο κράτος «Δημοκρατία των Επτά Νήσων».

Μόλις τέσσερα χρόνια μετά, το 1807 με την ήττα των Ρώσων, τα Ιόνια νησιά επανέρχονται στην Γαλλία. Έτσι καταλήφθηκαν τα Κύθηρα στις 15 Φεβρουαρίου του 1808. Μετά από ένα χρόνο, στις 27 Σεπτεμβρίου του 1809, Αγγλικά πολεμικά πλοία αποβιβάζουν στρατό και επιτίθενται στην Χώρα. Τελικά μέσα σε 3 ημέρες οι Άγγλοι καταλαμβάνουν όχι μόνο τα Κύθηρα αλλά όλα τα νησιά του Ιονίου. Το 1814, μετά την συνθήκη των Παρισίων και με ενέργειες του Ι. Καποδίστρια, τα Επτάνησα αναγνωρίζονται ως «Ηνωμένα Κράτη των Ιόνιων Νήσων». Και το 1817 δίνεται το δικαίωμα να αντιπροσωπεύονται στην Ιόνιο Βουλή.

Την 21 Μαΐου 1861 υπογράφεται η συνθήκη της ένωσης των Επτανήσων με την Ελλάδα. Τα Κύθηρα μετά από συμφωνία μεταξύ παρατάξεων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης αποφασίζετε ότι το νησί πρέπει να ανήκει στην Αθηναϊκή διοίκηση (Πρ. Ματζαρόγλου, 1969: 24-26). Μετά από 77 χρόνια, το νησί γνωρίζει την Γερμανική κατοχή τον Μάιο του 1941. Όμως, στις 15 Σεπτεμβρίου του 1944 Αγγλικά και Ελληνικά πολεμικά πλοία απελευθέρωσαν το νησί υψώνοντας τις σημαίες τους.

Συμπερασματικά, η ιστορική πορεία του νησιού, αποδεικνύει την σημαντικότητά του, από γεωγραφικής πλευράς και την εκμετάλλευσή του από τους άρχοντες της κάθε εποχής. Μπορούμε

σε γενικές γραμμές να τονίσουμε ότι το νησί δεν ήταν ποτέ αυτόνομο και δεν του είχε δοθεί η ευκαιρία να αναπτυχθεί ώστε να έχει το πλούτο και την ισχύ των νησιών του Ιόνιου. Πάντα ανάμεσα σε Πελοπόννησο και Κρήτη, Αιγαίο και Ιόνιο δεν κατάφερε να υιοθέτησε ένα ρεύμα αλλά τα συνένωσε όλα, δημιουργώντας μια νέα μορφή, την Κυθηραϊκή. Φυσικά οι επάλληλες πειρατικές εισβολές που καταγράφονται στις περισσότερες περιόδους, δεν μας επιτρέπουν να έχουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα των Κυθήρων ή να φανταστούμε πως θα ήταν διαμορφωμένος ο χώρος χωρίς την παρέμβασή τους. Ωστόσο μπορούμε από την αρχαία εποχή να κρατήσουμε από την μια μεριά την απλουστευμένη μορφή πολιτικής άσκησης που εφάρμοσαν οι Σπαρτιάτες, θέλοντας να εξουσιάζουν την περιοχή αλλά ταυτόχρονα να διαφοροποιούνται από τους ντόπιους. Και από την άλλη, την εναλλαγή της Αθήνας και της Σπάρτης στο προσκήνιο.

Από τα Ρωμαϊκά χρόνια παρατηρούμε την πρώτη συστηματική μετακίνηση πληθυσμού με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά από την Πελοπόννησο. Το θρησκευτικό συναίσθημα είναι ένα διαχρονικό χαρακτηριστικό των κατοίκων του νησιού, ξεκινώντας από την Αγία Ελέσα των Ρωμαϊκών χρόνων μέχρι την εμφάνιση της εικόνας της Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας, της σημερινής προστάτιδας του νησιού.

Εικόνα Α'1.3: Μονή Παναγίας Μυρτιδιώτισσας

Πηγή: kithira.eu

Περνώντας στα Βυζαντινά χρόνια εντοπίζεται η σημαντικότερη διπλή πληθυσμιακή κίνηση, αυτή της εκροής Πελοποννήσιων και μετέπειτα την εισροή Κρητών και Πελοποννήσιων που θεωρείται η περίοδος «ανακατοίκησης» του νησιού.

Στην συνέχεια, στα Ενετικά χρόνια δεν υπάρχει σταθερότητα και ο καταμερισμός της γης δείχνει την ανικανότητα διοίκησης του νησιού. Σε αυτήν την περίοδο, οι γεωργικές καλλιέργειες σταματούν και οι επιδρομές αλλάζουν το πολιτισμικό τοπίο. Χαρακτηριστική είναι η μείωση του πληθυσμού λόγω σεισμών και επιδρομών (Π. Γρηγοράκης, 1983:11)

Τα επόμενα χρόνια πιστεύεται ότι η αγγλική κατοχή βοήθησε το τόπο με την κατασκευή έργων κοινής ωφέλειας όπως δρόμους, σχολεία, λιμάνια, λοιμοκαθαυτήρια, δεξαμενές, τη γέφυρα του Κατουνιού, αναβαθμίζοντας με αυτό τον τρόπο τις οικιστικές υποδομές. Σημαντικό είναι ακόμα το γεγονός της συνένωσης του νησιού με την Ελλάδα και ακόμα σημαντικότερη με την Αθήνα.

Εικόνα Α'1. 4: Γέφυρα Κατούνι στο Λιβάδι

Πηγή: www.visitkythera.gr

Παρόλα αυτά σε πολλές περιπτώσεις τα Κύθηρα αποτέλεσαν το κρησφύγετο πολεμιστών. Το 1806, ο οπλαρχηγός Θεόδωρος Κολοκοτρώνης καταφτάνει μεταμφιεσμένος και φιλοξενείται από τον Ρώσο τότε διοικητή του νησιού για μεγαλύτερη ασφάλεια. Ενώ κατά την Κρητική επανάσταση, ο Κυριάκος Βενιζέλος καταζητούμενος από τους Τούρκους, πηγαίνει στα Κύθηρα μαζί με την οικογένειά του. Έτσι αυτός ο τόπος έκτος ότι συναθροίζει διαφορετικά πολιτισμικά ρεύματα και κουλτούρες, λόγω της αναγνώρισης της πλεονεκτικής θέσης του, ταυτόχρονα παραμένει ένας χώρος απομόνωσης και αποξένωσης. Είναι ένας χώρος τόσο ορατός όσο και αόρατος προς την αντιληπτική ικανότητα των ανθρώπων.

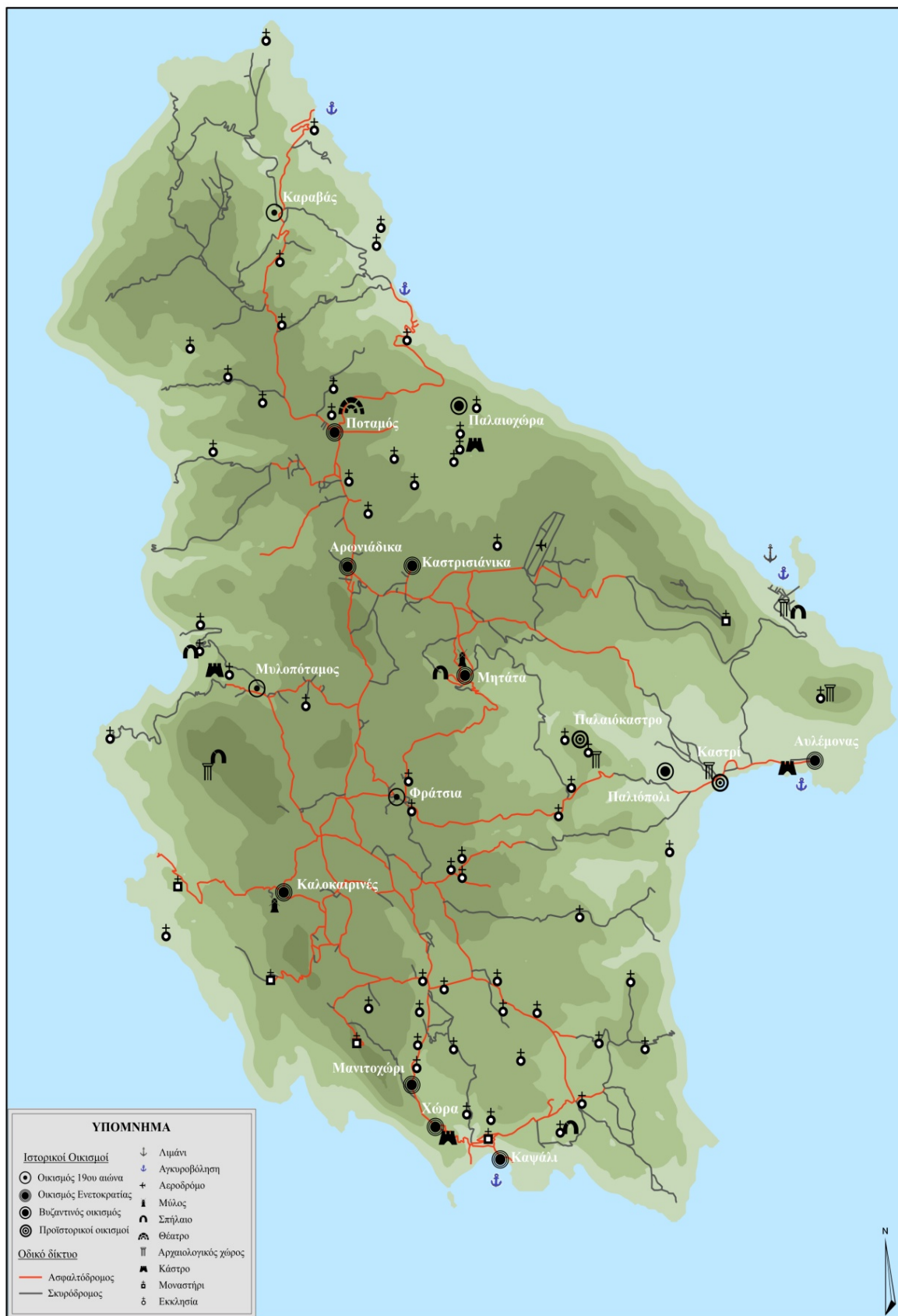
Όλη αυτή η ιστορία και η πολιτισμική κληρονομιά που αποκτήθηκε μπορεί να γίνει αντιληπτή ακολουθώντας τα πολιτισμικά ίχνη που άφησε. Ο χάρτης 1 που ακολουθεί, θεματικά παρουσιάζει τα υπάρχοντα πολιτισμικά ίχνη. Αρχικά γίνεται μια κατηγοριοποίηση των οικισμών σε τέσσερις κατηγορίες που είναι οι προϊστορικοί, βυζαντινοί, ενετικοί και οικισμοί. 19^{ου} αιώνα. Ως προϊστορικοί οικισμοί θεωρούνται το Καστρί και το Παλαιόκαστρο ενώ οι βυζαντινοί είναι η Παλαιοχώρα και η Παλαιόπολι. Οι ενετικοί οικισμοί είναι ο Ποταμός, Αρωνιάδικα, Καστρισιάνικα, Μητάτα, Αυλέμονας, Κάτω Χώρα, Καλοκαιρινές, Μανιτοχώρι, Καψάλι και Χώρα, ενώ οικισμοί του 19^{ου} αιώνα είναι ο Καραβάς, Μυλοπόταμος και Φράτσια. Από αυτή την κατηγοριοποίηση φαίνεται το ισχυρό ενετικό ίχνος πάνω στο νησί των Κυθήρων με 10 οικισμούς έναντι 2 για τους προϊστορικούς και βυζαντινούς οικισμούς και 3 για τους οικισμούς του 19^{ου} αιώνα.

Πέρα από την χρονολογική ταυτοποίηση των οικισμών, παρουσιάζεται απλουστευμένο το οδικό δίκτυο του νησιού. Οι δυο κατηγορίες του οδικού δικτύου μας δείχνουν το κύριο ασφαλτόδρομο ενώ η δεύτερη ομαδοποιεί τους σκυρόδρομους και τους χωματόδρομους. Ως συνοδευτική πληροφόρηση περί των μεταφορών δίνεται η εναέρια και θαλάσσια. Τόσο το αεροδρόμιο του νησιού όσο και το λιμάνι βρίσκονται Ανατολικά. Φυσικά η αγκυροβόληση επιτρέπεται στο λιμάνι του Διακόφτι όπως και στην Πλατεία Άμμο, Αγία Πελαγία, Αυλέμονα και Καψάλι.

Τα σημεία πολιτισμικού ενδιαφέροντος στο κτισμένο περιβάλλον εντοπίζουν τους ανεμόμυλους, τα σπήλαια, το θέατρο, τους αρχαιολογικούς χώρους, τα κάστρα, τις μονές και τις εκκλησίες. Ειδικότερα στα Κύθηρα υπάρχουν δυο ανεμόμυλοι στα Μητάτα και στις Καλοκαιρινές, πέντε σπήλαια στην Αγία Σοφία στο Μυλοπόταμο, στο Μερμηγκάρη, στην Αγία Σοφία στο Κάλαμο, στο Διακόφτι και στα Μητάτα ενώ ένα είναι το θέατρο όπου γίνονται όλες οι πολιτιστικές εκδηλώσεις κοντά στο Ποταμό. Επίσης, πέντε είναι οι αρχαιολογικοί χώροι στις περιοχές Μερμηγκάρη, Διακόφτι, Παλαιόπολη, Παλαιόκαστρο και Φασκομηλίες ενώ τέσσερα είναι τα κάστρα Χώρας, Παλαιόπολης, Αυλέμονα και Μυλοπόταμου. Επιπλέον υπάρχουν 58 εκκλησίες και 5 μονές.

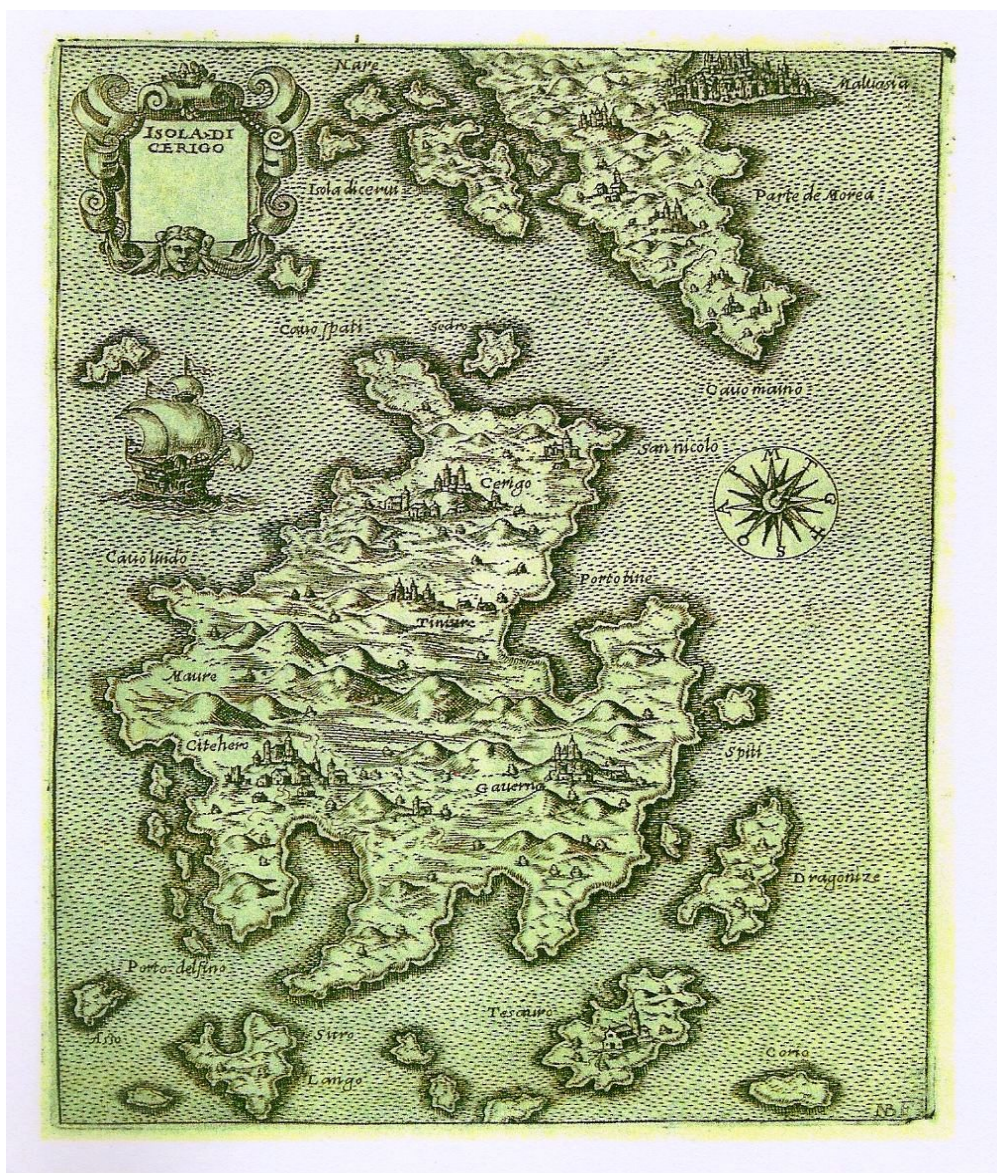
Από το χάρτη προκύπτουν δυο παρατηρήσεις που συσχετίζονται με την χωροθέτηση των κάστρων και των εκκλησιών. Ξεκινώντας από τις εκκλησίες, παρατηρούμαι ότι μεγαλύτερη πυκνότητα εντοπίζεται στο νότιο τμήμα του νησιού. Συνολικά υπάρχουν 58 εκκλησίες εκ των οποίων παραπάνω από τις μισές βρίσκονται στο Νότιο τμήμα. Ακόμα σημαντική είναι η χωροθέτηση εκκλησιών κοντά στα δυο κυριότερα κάστρα του νησιού. Στο κάστρο της Παλαιοχώρας υπάρχει μια συγκέντρωση εκκλησιών, κάτι που οφείλεται στο γεγονός ότι το κάστρο κατασκευάστηκε στα βυζαντινά χρόνια. Η επόμενη μεγάλη συγκέντρωση εντοπίζεται σχετικά κοντά στο κάστρο της Χώρας, μεταξύ Λιβιάδι και Χώρας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η περιοχή ενώνει τους οικισμούς του Νότιου τμήματος. Είναι ο πυρήνας των νοτίων άρα και κατά επέκταση των Κρητών. Αντίστοιχα οι κυριότερες μονές του νησιού χωροθετούνται Νοτιοδυτικά του νησιού. Στοιχείο που επαληθεύει τον θρησκευτικό χαρακτήρα των πρώτων αποίκων.

Πολιτισμικά ίχνη στα Κύθηρα

Όσον αφορά τα κάστρα, δημιουργούν ένα νοητό σταυρό από την μια άκρη του νησιού στην άλλη, υπακούοντας στα προστάγματα του προσανατολισμού. Το πρώτο κάστρο βρίσκεται Βόρεια και είναι της Παλαιόπολης, Ανατολικά βρίσκεται του Αυλέμονα, Νότια της Χώρας και Δυτικά του Μυλοπόταμου γνωστό ως Κάτω Χώρας. Η σημασία της χωροθέτησης των κάστρων διαφαίνεται και στις γκραβούρες της εποχής. Η επιμέλεια των ακόλουθων γκραβουρών έγινε από τον Ε. Λιβιεράτο και Η. Μπεριάτο στο λεύκωμα με τίτλο « Η Επτάνησος σε χάρτες, από τον Πτολεμαίο στους δορυφόρους» το 2001. Οι γκραβούρες δίνουν την σχετική και όχι την απόλυτη γεωγραφική θέση. Φαίνεται να γνωρίζουν οι χαρτογράφοι την ύπαρξη τους χωρίς όμως να γνωρίζουν την ακριβή θέση τους. Έτσι, ο προσανατολισμός τόσο του νησιού όσο και των κάστρων δεν είναι σωστός.

Εικόνα Α' 1. 5: Κύθηρα 1574, Bertelli Donato

Πηγή: Λιβιεράτος, Ε.(επιμ.) 2001: 156

Εικόνα Α' 1. 6: Κύθηρα 1606, Rosaccio Giuerre, Από το ταξίδι από την Βενετία στην Κωνσταντινούπολη

Πηγή: Λιβιεράτος, Ε.(επιμ.) 2001: 161

Εικόνα Α' 1. 7: Κύθηρα 1685, J Peeters

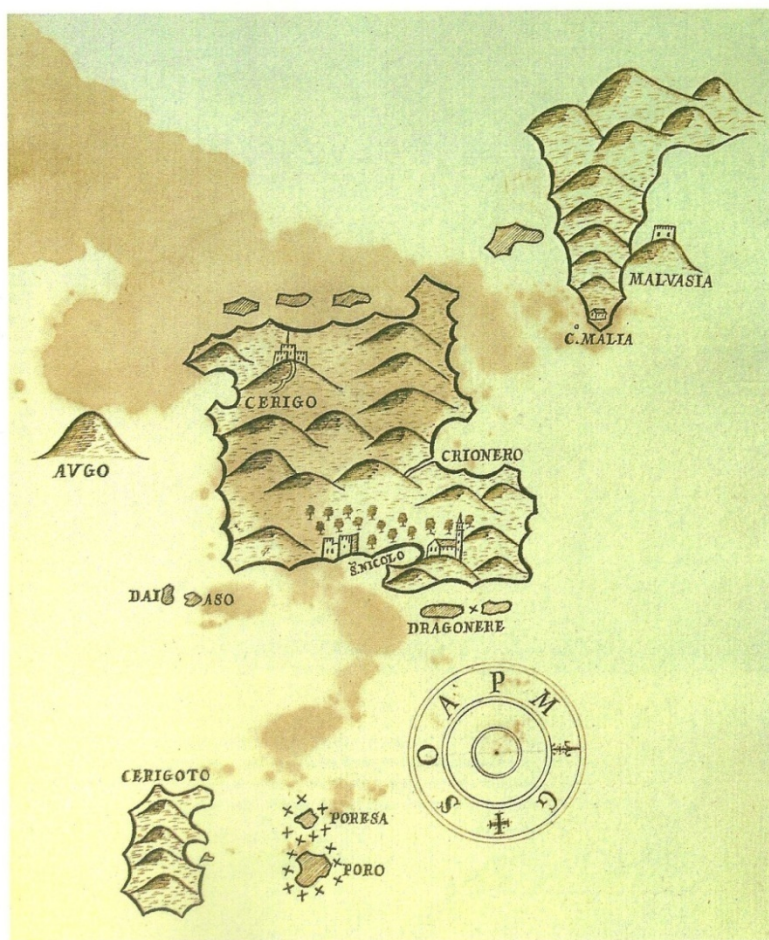

Πηγή: Λιβιεράτος, Ε.(επιμ.) 2001: 159

Οι χαρτογραφικές αποτυπώσεις των Bertelli Donato, Rosaccio Giuseppe και Peeters δεν διαφέρουν πολύ αφού και στις τρεις δίνεται η σημαντική πληροφόρηση με τα κάστρα αριθμητικά να είναι τέσσερα. Το κάστρο που μπορούμε να ταυτοποιήσουμε είναι της Χώρας εξαιτίας του νησιού που βρίσκεται απέναντί του το Αυγό, το οποίο χαρτογραφείται στους παραπάνω χάρτες. Με αυτό τον τρόπο παρατηρούμε ότι το τοπωνύμιο της Χώρας δεν είναι ίδιο αφού το κάστρο είναι γνωστό ως Citehero το 1574, και Citero το 1606 και 1685. Ενώ το μεγάλο κάστρο της Παλαιοχωρας είναι το Cerigo, κάτι που στους επόμενους χάρτες θα αλλάξει.

Σύμφωνα με Ν. Μπελαβίλα (2005:168) οι χαρτογράφοι της εποχής αποδίδουν στο ανάγλυφο, μερικά στοιχεία βλάστησης ενώ πρωταρχικός στόχος είναι να αποδοθούν τα μεγάλα πολεοδομικά τμήματα, χωρίς να δίνεται πληροφόρηση για τους δρόμους και τις αγροτικές καλλιέργειες, κάτι που διαφαίνεται στους παραπάνω χάρτες. Ωστόσο διαφορές εντοπίζονται στους ακόλουθους τρεις χάρτες οι οποίοι σύμφωνα με τον Γ. Τόλια (2002: 179) ανήκουν στην κατηγορία των ναυτικών χαρτών, ενώ αντίθετα οι παραπάνω χαρακτηρίζονται ως επικαιρικοί.

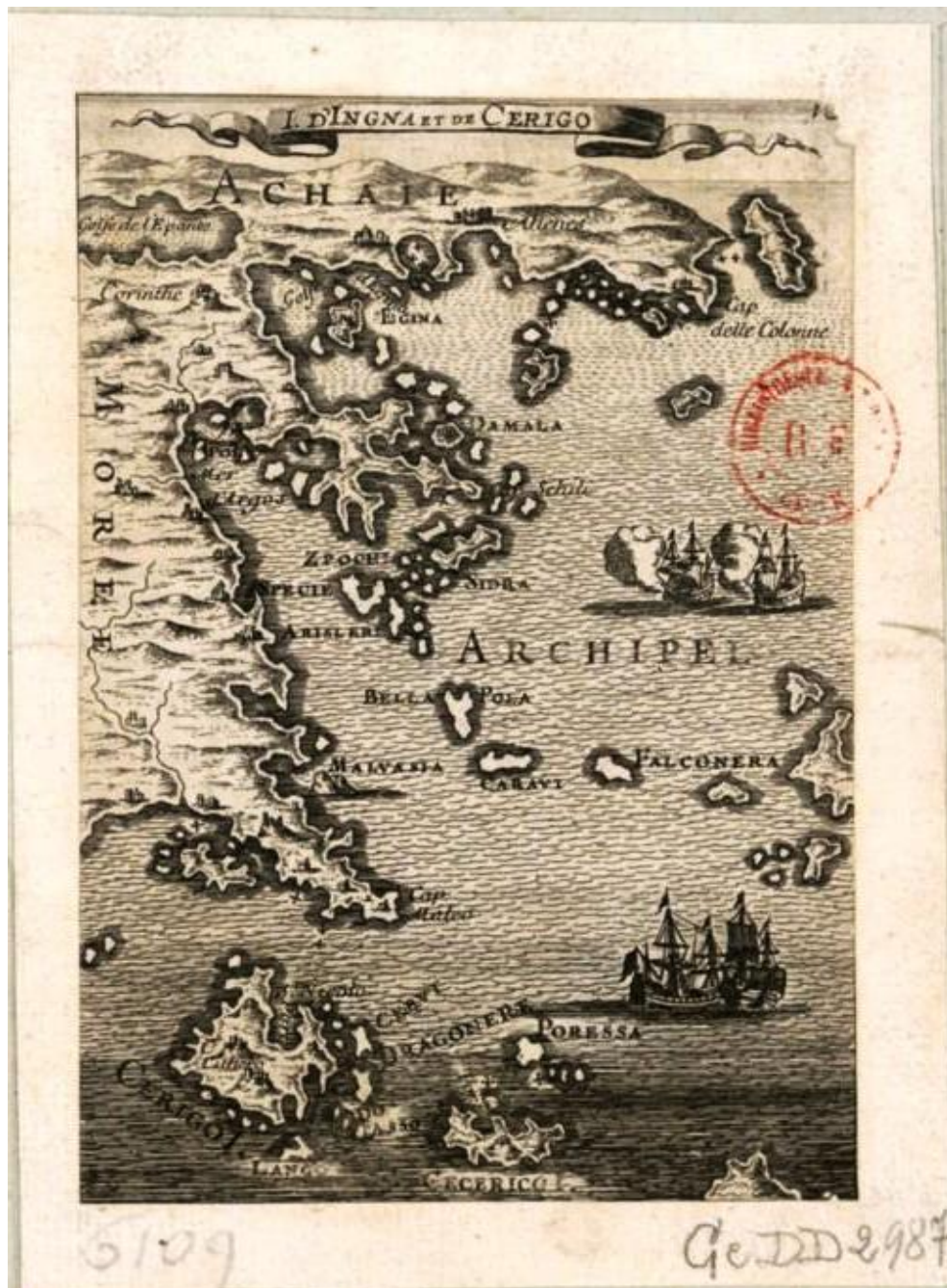
Εικόνα Α' 1. 8: Κύθηρα τέλη 16^{ου} αιώνα, Antonio Millo

Πηγή: Λιβιεράτος, Ε.(επιμ.) 2001: 157

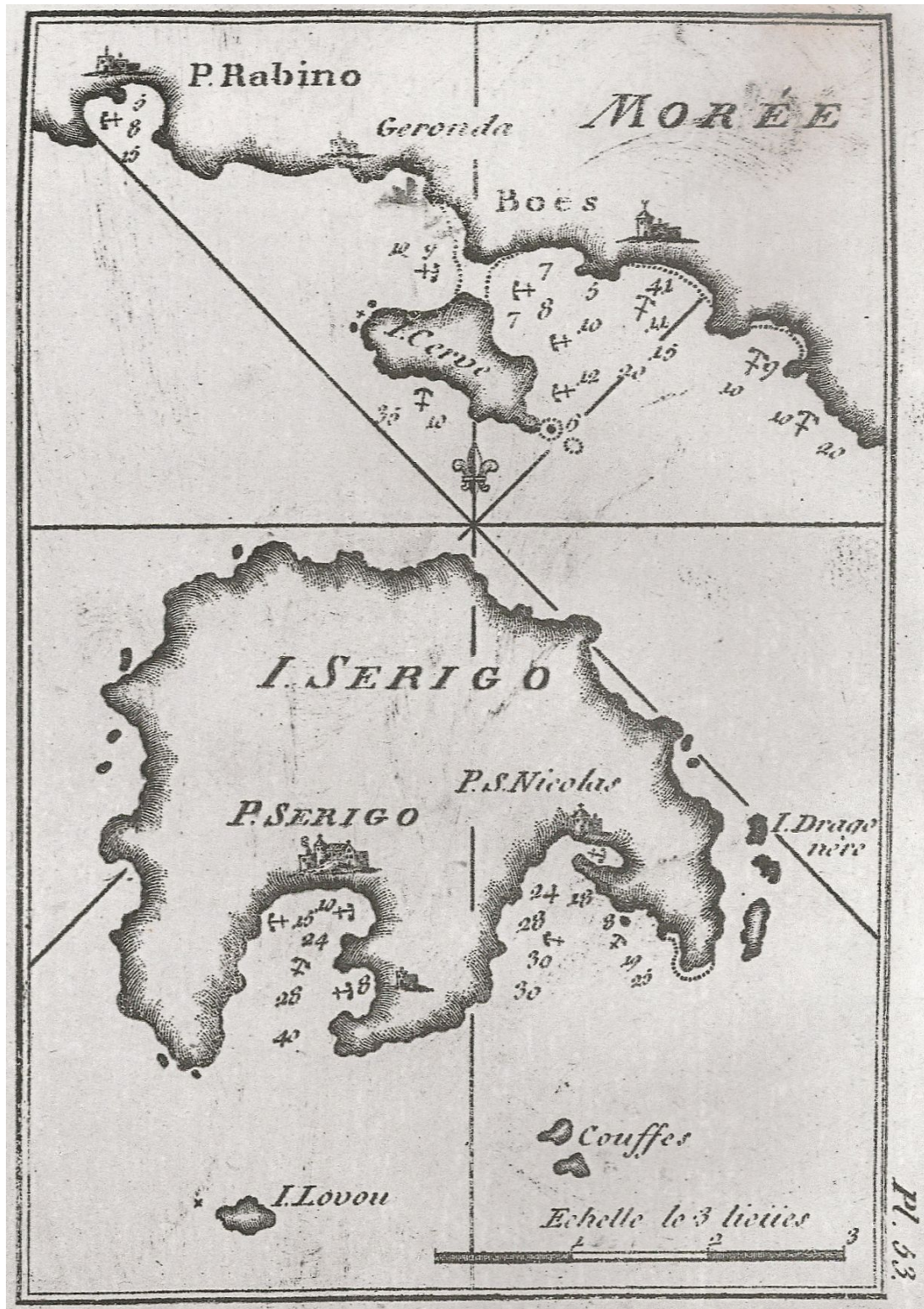
Ειδικότερα, οι ναυτικοί χάρτες των Antonio Millo, Alain Manesson Mallet και Allezard Jean Joseph διαφέρουν από τους επικαιρικούς γιατί δίνεται περισσότερο ενδιαφέρον στην αγκυροβόληση και στα σημεία όπου ο απόπλους βρίσκει δυσκολία με λιγοστά στοιχεία για την ενδοχώρα. Σύμφωνα με τον Γ. Τόλια (2002: 119-120), εκτός από την αναπαράσταση των λιμανιών με την ένδειξη της άγκυρας, επισημαίνονται τα επικίνδυνα σημεία πλεύσης όπως οι ύφαλοι με σταυρό και τα αβαθή με κόκκους. Επίσης, οι ναυτικοί χάρτες δεν μπορούν να παραλείψουν το κόμβο Μαλέα, όπου σημειωνόντουσαν πολλά ναυάγια.

Εικόνα Α' 1. 9: Κύθηρα 1683, Alain Manesson Mallet

Πηγή: National Library of Australia (trove.nla.gov.au)

Εικόνα Α'1. 10: Κύθηρα 1804, Allezard Jean Joseph

Πηγή: Λιβιεράτος, Ε.(επιμ.) 2001: 158

Κεφ.2: Κοινωνική γεωγραφία

Θέματα που απασχολούν την ανθρωπογεωγραφία δεν είναι μόνο η ιστορική γεωγραφία, αλλά το σύνολο των ανθρωπογενών δεδομένων όπως κοινωνικά, πολιτικά, δημογραφικά και οικονομικά ζητήματα. Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναπτυχθούν ζητήματα κοινωνικής γεωγραφίας ενώ στα επόμενα κεφάλαια δημογραφικής και οικονομικής ανάλυσης. Μέσα από την κοινωνική γεωγραφία μπορούμε να μελετήσουμε τις κοινωνικές δομές και την εξέλιξή τους μέσα στο χώρο, από τις κοινωνικές τάξεις έως το σχηματισμό των πόλεων.

Επομένως, ξεκινώντας από το 1502 με την κατάληψη των Κυθήρων από τους Ενετούς, εμφανίζονται δυο τύποι κοινωνικών στρωμάτων. Ο πρώτος τύπος ήταν η άρχουσα τάξη των ευγενών που θεωρείται το ανώτερο κοινωνικό στρώμα. Οι άρχοντες κληρονομικώς έφεραν τους τίτλους της ευγενείας, έμεναν μέσα στην πόλη - κάστρο και ήταν γραμμένοι στη λεγόμενη Χρυσή Βίβλο (*libro d' oro*). Η δεύτερη τάξη ήταν οι απλοί αστοί και αγρότες. Ήταν κατώτερα όντα που υπάκουαν και εκτελούσαν τις εντολές των ανωτέρων. Ξεχώριζαν από τους ευγενείς, λόγω του αναπτυγμένου θρησκευτικού συναισθήματος αλλά και του χαμηλού πνευματικού και βιοτικού επίπεδου (Πρ. Ματζαρόγλου, 1969:18, 19).

Έτσι, με βάση τα κοινωνικά στρώματα, η επίδραση των κατοίκων στο αγροτικό και αστικό τοπίο δεν ήταν σταθερή και ανεξάρτητη. Οι παράγοντες που την διαμόρφωναν ήταν οι καταστροφικές επιδρομές και οι κατευθυντήριες γραμμές της εκάστοτε άρχουσας τάξης. Πιο συγκεκριμένα, κατά την βυζαντινή περίοδο οι πρόσφυγες από την Λακωνία επέδρασαν καταλυτικά στο τοπίο, αφού αναπτύσσουν γεωργικά νέες περιοχές και χτίζουν νέους οικισμούς πέριξ της Παλαιόπολης και των Μητάτων. Ενώ οι Βενετοί θεωρούσαν ότι το νησί ήταν μόνο ορμητήριο κατά των πειρατών, αγνοώντας την καλλιέργειά του, και αναπτύσσοντας εμπορικά δίκτυα με την Κρήτη για την προμήθεια δημητριακών και άλλων σημαντικών αγροτικών προϊόντων (Π. Γρηγοράκης, 1983:9).

Κάνοντας μια παρένθεση, το αντιθετικό στοιχείο είναι ότι οι Ενετοί γνωρίζουν γεωργικές πρακτικές τέτοιες ώστε να καλλιεργηθεί ένας μη ιδανικός γεωργικός χώρος. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Τήνου όπου η Ενετική οξυδέρκεια, εφάρμοσε το πιο οικολογικό αγροτικό

σύστημα. Στην Τήνο το έδαφος αποτελείται από μεταμορφωμένα πετρώματα, από μαγματικής προέλευσης πετρώματα καθώς και από γρανίτες. Σε αυτό το έδαφος εφάρμοσαν το αγροτικό σύστημα των αναβαθμίδων. Όμως η έξυπνη κίνηση ήταν ότι σε αυτές τις αναβαθμίδες έχτισαν περιστερώνες. Έτσι, οι περιστερώνες εξυπηρετούσαν διπλά. Από την μια πλευρά τα αγροτικά υπολείμματα από τις σοδειές γινόταν η τροφή των πουλιών και από την άλλη τα περιττώματά τους ήταν το λίπασμα για τις επόμενες καλλιέργειες (www.greekscapes.gr 2011). Παρότι υπάρχουν στα Κύθηρα και πιο συγκεκριμένα στον Καραβά αναβαθμίδες, δεν ήταν στόχος των Ενετών να εκμεταλλευτούν αγροτικά το νησί, αφού για εκείνους σημαντικότερο ρόλο έπαιζε η γεωγραφική – στρατηγική θέση του .

Σε αυτό το σημείο κλείνοντας την παρένθεση και βλέποντας τα πράγματα με άλλη προοπτική, μπορούμε να καταλάβουμε ότι με διαφορετικό τρόπο γίνεται αντιληπτή η γεωγραφία μιας θέσης, γεγονός που εξαρτάται από τις αναπαραστάσεις και τις ανάγκες των ανθρώπων να ερμηνεύσουν και να αξιοποιήσουν τις οντότητες γύρω τους. Δηλαδή, οι ευγενείς Ενετοί δεν αξιοποιούν αγροτικά την περιοχή ούτε εκμεταλλεύονται την γεωγραφική θέση του νησιού ως εμπορικό κανάλι της Μεσογείου αλλά την αφήνουν άγονη πολεμική περιοχή. Ενώ, οι πρόσφυγες αντιλαμβάνονται την ζωτικότητα του χώρου, μεταμορφώνοντάς το σε βιώσιμο και φιλόξενο περιβάλλον. Ουσιαστικά οι πρόσφυγες βρίσκουν την ζωή στα Κύθηρα ενώ οι Ενετοί το επόμενο ορμητήριο κάτι που φαίνεται και στις γκραβούρες της εποχής.

Περνώντας όμως στο οικιστικό πλέγμα του νησιού, τόσο τα τοπωνύμια και η αντίστοιχη θέση τους που συνδέονται με τις δύο κύριες αντιθετικές επιρροές του χερσαίου και το υδάτινου, όσο και τα ίδια τα επώνυμα των κατοίκων, μαρτυρούν την πληθυσμιακή κινητικότητα και σε κάποιες περιπτώσεις την κοινωνική θέση και τα αξιώματα των αποίκων. Οι Rackham και Moody (2008:151) συσχετίζουν την ιστορικότητα των τοπωνυμίων με τη σταθερότητα του τοπίου, υποστηρίζουν ότι η μορφή του τοπίου μέσα από τα τοπωνύμια δεν διαφέρει από το σημερινό τοπίο. Όταν αυτό ισχύει τότε διεξάγεται το συμπέρασμα ότι αυτό το τοπίο χαρακτηρίζεται από την σταθερότητα. Αυτό αποδεικνύεται και στην περίπτωση των Κυθήρων.

Για παράδειγμα, το επώνυμο Αρώνης θεωρείται Κρητικό, όμως υπάρχουν καταγραφές αντίστοιχων επωνύμων και στην Νάξο ενώ ιστορικά συνδέεται με το νησί με την καταστροφή της Παλαιοχώρας από τον Βαρβαρόσα η οποία οδήγησε σε μια νέα εγκατάσταση του πληθυσμού στον οικισμό Αρωνιάδικα. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το επώνυμο Λογοθέτης. Θεωρείται

το παλαιότερο βυζαντινό επώνυμο στα Κύθηρα το οποίο προέρχεται από το βυζαντινό επάγγελμα του αξιωματούχου και αποτυπώνει την παρουσία του στο νησί με την δημιουργία του οικισμού Λογοθετιάνικα. Το επώνυμο Χαμάρετος θεωρείται Πελοποννησιακό και εμφανίζεται στο νησί από το 16^ο αιώνα. Αντίστοιχα το επώνυμο Σάμιος μαρτυρά την πτώση της Κωνσταντινούπολης και την μετακίνηση αποίκων από την Σάμο στα Κύθηρα σε αναζήτηση ασφαλούς τόπου διαβίωσης. Ακόμα το επώνυμο Σκουλάντρης είναι Κυθηραϊκό και ευθύνεται για το τοπωνύμιο του οικισμού Σκουλαντριάνικα, κοντά στο Μυλοπόταμο (Ε.Π. Καλλίγερος, 2002: 121, 424, 717, 601, 621).

Δηλαδή, τα τοπωνύμια που προέρχονται από επώνυμα, μας πληροφορούν τόσο για την κατανομή των οικισμών στο νησί, την χρονολογία- δημιουργία των οικισμών, την κοινωνική τάξη, το επάγγελμα όσο και την καταγωγή- προέλευση των κατοίκων του νησιού. Ακόμα τα τοπωνύμια μας μαρτυρούν τον δεσμό του νησιού με τις περιοχές επιρροής, την ιστορικότητα που τους συνδέει άρα και την σταθερότητα που χαρακτηρίζει το νησιωτικό τοπίο.

Επίσης είναι σημαντικό πως όμοια Κυθηραϊκά τοπωνύμια απαντώνται στην Κρήτη όπως Κάμπος, Καστρί, Ποταμοί, Μητάτο ή τοπωνύμια Κρητικά απαντώνται ως επώνυμα στον Κυθηραϊκό χώρο π.χ. Καλλίγερος. Αντίστοιχα Πελοποννησιακά τοπωνύμια απαντώνται στα Κύθηρα όπως Φοινικιές, Πύργος, Κοκκινοχώραφα και Διακοπτό ενώ Πελοποννήσια επώνυμα υπάρχουν στον Κυθηραϊκό χώρο όπως Κριθάρης, Κορωνάιος. Ενώ παρόμοιες τοπωνυμικές ομοιότητες με αυτή του οικισμού της «Χώρας» παρατηρούνται στο σύνολο των ελληνικών νησιών.

Σύμφωνα με το Δ. Δημητρόπουλο, η ποικιλομορφία και η ιδιαιτερότητα των νησιωτικών οικιστικών πλεγμάτων, διαμορφώνονται από τις διαφορετικές ιστορικές διαδρομές και τους τύπους κατοίκησής τους. Πέρα από την ιστορία και τις δομές που σε κάθε περίπτωση είναι ξεχωριστές, το οικιστικό χαρακτηριστικό της «Χώρας» έρχεται να ομαδοποιήσει τα νησιά του Αιγαίου. Έτσι, στα μικρά νησιά του Αιγαίου, ανεξάρτητα από το μέγεθος του οικισμού, εντοπίζεται ο οικιστικός τύπος της πυρηνικής οχυρωμένης «Χώρας». Βασικά χαρακτηριστικά της «Χώρας», ως οικιστικός τύπος, είναι η πυκνή, ασφυκτική διαπλεκόμενη δομή με στενούς δρόμους και παρόμοιου τύπου κατοικιών όπου συγκεντρώνεται η οικονομική δύναμη του νησιού (Δ. Δημητρόπουλος, 2001:38).

Επίσης, χαρακτηριστικό των νησιωτικών οικισμών είναι η επικράτηση της οριζόντιας ιδιοκτησίας που συσχετίζεται με την πειρατική απειλή και την ανάγκη των κατοίκων να καταφύγουν στο εσωτερικό των τειχών. Φυσικά έχει παρατηρηθεί ο σημαντικός ρόλος της γεωμορφολογίας του εδάφους, η οποία διαμορφώνει τη γεωφυσικότητα του οικισμού, επιτρέποντάς

της την εφαρμογή της οριζόντιας ιδιοκτησίας. Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η θέση των οικισμών σε κλιτή όπου διευκολύνεται η εφαρμογή της. Με την πάροδο του χρόνου ο πυρηνικός οικισμός άρχισε να επεκτείνεται και αυτό αποδίδεται στην δημογραφική τόνωση του 18^{ου} αιώνα. Έτσι η εξάπλωση του πυρηνικού νησιωτικού οικισμού βαδίζει στα χνάρια της γεωμορφολογίας διατηρώντας την προστατευτική και ηγετική θέα του κάστρου (Δ. Δημητρόπουλος, 2001:44).

Άλλο ένα χαρακτηριστικό των νησιωτικών οικισμών ήταν η εφαρμογή εθιμικού δικαίου. Σύμφωνα με την Β. Τουρπτσόγλου- Στεφανίδου (2005:142, 145-148), στον ελληνικό χώρο εφαρμόζονταν τρεις τύποι δικαίου: ο Εκκλησιαστικός, ο κατακτητικός (Λατίνων και Οθωμανών) και ο τοπικός ή εθιμικός. Το εθιμικό δίκαιο άρχισε να ανθίζει από το 17^ο αιώνα μέχρι το 19^ο αιώνα, όπου υπήρχαν διατάξεις από την 'Εξάβιβλο'. Η 'Εξάβιβλος' ήταν μια νομική συλλογή που ασκούσε επιρροή πέρα του ελληνικού χώρου και του βαλκανικού. Θεωρείται η κύρια πηγή των μεταγενέστερων νομικών συλλογών κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας και αποτέλεσε την βάση για το βυζαντινό δίκαιο. Εκεί ορίζονταν οι συνοικιακές σχέσεις μέσα από την ανέγερση των κατοικιών καθώς εξασφαλιζόταν η θέα, ο φωτισμός και ο αερισμός. Στην συνέχεια παρατίθεται το δίκαιο για τη Χώρα της Νάξου όπου όριζε τα ακόλουθα:

A.] Ουδείς οικοδομών κτίριον δύναται να βλάβη τους δημόσιους δρόμους, τους δημόσιους τόπους και τας δημόσιας θεωρίας.

B.] Ουδείς οικοδομών μεταγενεστέως δύναται να υστερήση από τον πλησίον του την θεωρίαν της θαλάσσης, πεδιάδος και βουνού, και του ηλιακού φωτός η δε πρόσφασις της μεσολαβήσεως δρόμου εις την Νάξον είναι απαράδεκτος δια τρεις λόγους. Πρώτον, διότι η θέσις της χώρας Νάξου, είναι λοφώδης. Δεύτερον διότι οι δρόμοι δεν είναι κατ'ευθείαν γραμμήν, αλλά με διαφόρους ελιγμούς και καμπυλότητα. Τρίτο, διότι και το πλεύρος αυτών δεν συμφωνεί με την διακέλευσιν των Νόμων. Διό εις την περί τούτου ένδειξιν και διηνεκή του ασφάλειαν εγένετο το παρόν αρχινοταριακόν γράμμα υπογεγραμμένον παρά των Προκρίτων και κατοίκων της χώρας Νάξο, όπως έχη το κύρος και την ισχύν εν παντί καιρώ, τόπω και κριτηρίω.

Εν Νάξω τη 15 Οκτωβρίου 1826.

Οι κανόνες που ισχύουν για την «Χώρα», σαν τύπος ενός πυρηνικού και κυρίαρχου οικισμού των Ελληνικών νησιών, βασίζεται στην ορατότητα. Η ηγετική θέση του οικισμού και η προστατευτική σημασία του είναι οι κυρίαρχοι λόγοι που οδηγούν σε πληθυσμιακή συγκέντρωση. Έτσι επιτάσσεται η ανάγκη για την οργάνωση του χώρου με κανόνες και την εξασφάλιση της υγιούς συμβίωσης αλλά και της τέρψης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, βλέπουμε ότι χαρακτηριστικά στοιχεία που εμφανίζονται στους νησιωτικούς οικισμούς του Αιγαίου, διατηρούνται και στα Κύθηρα. Όπως το τοπωνύμιο του οικισμού της 'Χώρας', η προστασία από πειρατική επιδρομή και η αμυντική σημασία του οικισμού καθώς επίσης το εθιμικό δίκαιο με την ανάδειξη της σημαντικότητας τόσο στη θέα της θάλασσας, της πεδιάδας, του βουνού όσο και του φωτισμού. Όλα αυτά θα αναλυθούν ειδικότερα στο Μέρος Β' όπου θα μελετηθεί ο οικισμός της Χώρας.

Κεφ.3: Δημογραφικά στοιχεία

Τα δημογραφικά στοιχεία του νησιού έχουν κατηγοριοποιηθεί με βάση τις πηγές και το χρόνο. Η πρώτη κατηγορία προκύπτει από τα πληθυσμιακά στοιχεία των βενετσιάνικων απογραφών για τον 18^ο αιώνα, από το 1724 έως το 1788.

Η δεύτερη κατηγορία βασίζεται στα στοιχεία του ερευνητικού προγράμματος του Ε.Μ.Π και του Α.Π.Θ στα πλαίσια του Α' Διεθνούς συνεδρίου Κυθηραϊκών μελετών τα οποία δημοσιεύονται στο βιβλίο «Κύθηρα: μύθος και πραγματικότητα», επιμέλεια των Λεοντσίνη Γ. και Γλυστό Ν. το 2000 από το Ελεύθερο Ανοικτό Πανεπιστήμιο του δήμου Κυθήρων, με τίτλο «Χωρική ανάλυση και οπτικοποίηση της πληθυσμιακής εξέλιξης των Κυθήρων». Από αυτή την έρευνα απεικονίζεται η εξέλιξη του πληθυσμού τον 19^ο αιώνα, από 1825 έως 1889.

Ενώ η τρίτη κατηγορία προκύπτει από στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας για τον 20^ο αιώνα.

18ος αιώνας (1724-1788)

Τα βενετσιάνικα στοιχεία που διασώζονται μας πληροφορούν ότι η απογραφική διαδικασία δεν γινόταν ανά 10 χρόνια, όπως εφαρμόζεται στην εποχή μας, αλλά με μη σταθερή συχνότητα. Επίσης σημαντικό είναι το γεγονός ότι το νησί διοικητικά διαιρείται σε πέντε απογραφικές περιοχές (territoria) οι οποίες είναι η Χώρα, το Λιβιάδι, ο Μυλοπόταμος, το Καστέλλι στον Αυλέμονα και ο Ποταμός.

Περισσότερη πληροφόρηση μπορούμε να αντλήσουμε και από τους πίνακες του παραρτήματος, όπου αναλυτικά παρουσιάζονται οι αρχικοί πίνακες και φαίνεται η τεχνική της ομαδοποίησης για την καταγραφή του πληθυσμού στο εσωτερικό της απογραφικής περιοχής. Αποτέλεσμα της επεξεργασίας των αρχικών πινάκων είναι ο πίνακας Α'3.1 που δείχνει το συνολικό πληθυσμό ανά απογραφική περιοχή για τους απογραφικούς βενετσιάνικους χρόνους.

Πίνακας Α'3.1: Πληθυσμός ανά απογραφική περιοχή και έτος.

ΠΕΡΙΟΧΗ / ΕΤΟΣ	1724	1753	1760	1770	1772	1784	1788	Πηγή:
Κάστρο Χώρα	838	828	955	816	688	756	823	
Λιβιάδι	1.364	1.346	1.587	1.590	1.334	1.742	1.677	
Μυλοπόταμος	749	1.011	1.107	1.025	880	1.153	1.277	
Καστέλλι Αυλέμονας	847	996	1.128	1.123	944	1.226	1.308	
Ποταμός	1.248	1.327	1.570	1.475	1.175	2.081	2.340	
ΣΥΝΟΛΟ	5.046	5.508	6.347	6.029	5.021	6.958	7.425	

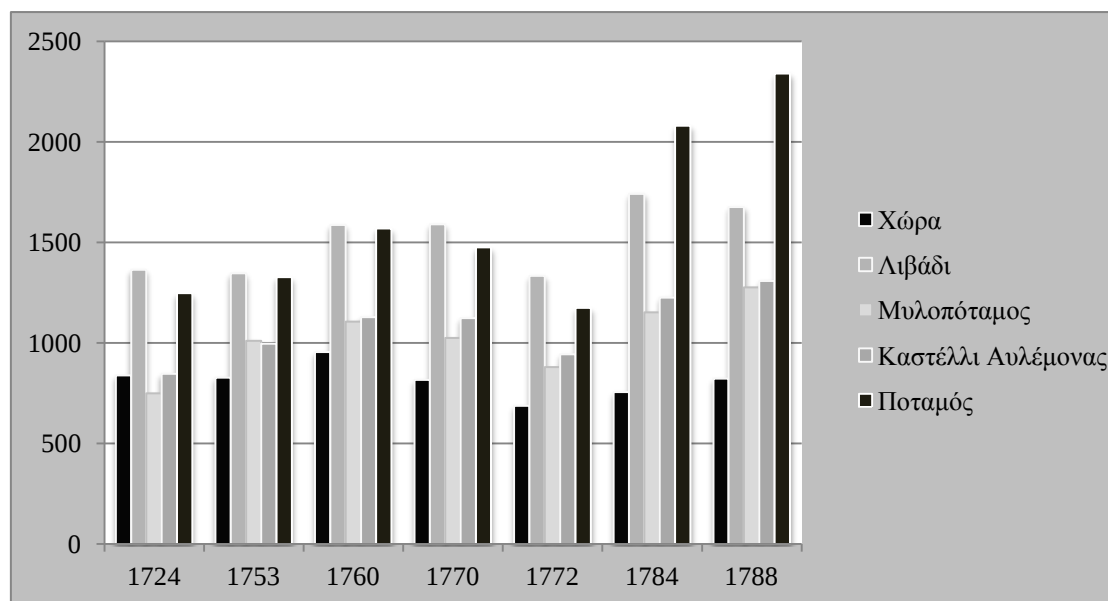
Στοιχεία Εταιρείας Κυθηραϊκών Μελετών, 1997 και επεξεργασία της συγγραφέως.

Αναλύοντας τους αριθμούς του πίνακα Α'3.1 εντοπίζουμε τρεις παρατηρήσεις. Αρχικά παρατηρούμε ότι η απογραφική περιοχή της Χώρα, σε κανένα από τα απογραφικά έτη, δεν συγκέντρωνε το μεγαλύτερο πληθυσμό. Κάτι που δεν επιβεβαιώνει την άνθηση της Χώρας μετά την πολιορκία του Βαρβαρόσα αναδεικνύοντάς τη ασφαλέστερο τόπο λόγω της φρουριακής της σημασίας.

Η δεύτερη παρατήρηση συνδέεται με τις πληθυσμιακές τάσεις ανά έτος. Δηλαδή, μελετώντας το συνολικό πληθυσμό, μέχρι το 1760 υπάρχει μια ανοδική τάση όπου καταλήγει το νησί να αριθμεί 6.347 κατοίκους. Μεταξύ του 1770 και του 1772 καταγράφεται μια πτωτική τάση ενώ στη συνέχεια έως το 1788 υπάρχει πάλι μια ανοδική τάση που τερματίζει με 7.425 κατοίκους.

Επίσης πέρα από την τάση ως προς το έτος, σε μια σύγκριση μεταξύ των απογραφικών περιοχών, πολυπληθέστερη απογραφική περιοχή μέχρι το 1770 είναι το Λιβιάδι ενώ τα επόμενα χρόνια ο Ποταμός. Ειδικότερα, η πληθυσμιακή τους διαφορά πολλές φορές πήγε να μηδενιστεί κατά το 1753 -1760, ενώ στο διάστημα (1770-1772) η ψαλίδα άνοιξε κάτι που ανατράπηκε τα επόμενα χρόνια με το κοντέρ να σταματάει στους 2.340 κατοίκους για τον Ποταμό το 1788. Η πληθυσμιακή εικόνα των δυο απογραφικών περιοχών είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα καθώς χωρικά εντοπίζονται οι πρώτοι οικιστικοί πόλοι έλξης από τα πρώτα βενετσιάνικα απογραφικά χρόνια. Στην συνέχεια ακολουθεί το αντίστοιχο διάγραμμα του παραπάνω πίνακα και η ανάλυση του δίπολου Λιβιάδι- Ποταμός.

Διάγραμμα Α'3.1: Πληθυσμός ανά απογραφικό έτος για την επικράτεια.

Πηγή: Στοιχεία Εταιρείας Κυθηραϊκών Μελετών, 1997 και επεξεργασία της συγγραφέως.

Έτσι, με βάση το παραπάνω διάγραμμα, πληθυσμιακά το δίπολο μπορεί να αναλυθεί σε δυο χρονικά διαστήματα. Όπως έχει αναφερθεί, στο πρώτο διάστημα από το 1724 έως το 1772 στο Λιβάδι καταγράφονται οι περισσότεροι κάτοικοι. Ειδικότερα, το 1724 συγκεντρώνονται 1.364 κάτοικοι, μετά από 29 χρόνια το 1753 έρχεται πρώτο το Λιβάδι με 19 κατοίκους παραπάνω από το Ποταμό, το 1760 με 17 κατοίκους, το 1770 με 115 περισσότερους από τον Ποταμό, το 1772 με 159 κατοίκους αντίστοιχα. Στο δεύτερο διάστημα, από το 1784 μέχρι το 1788, μεγαλύτερη συγκέντρωση πληθυσμού εντοπίζεται στον Ποταμό με 399 και 663 αντίστοιχα περισσότερους κατοίκους από το Λιβάδι.

Συνολικά στο διάστημα 1724 - 1788, σύμφωνα με τους Μ. Μυρίδη, Β. Νάκο και Μ. Φιλιππακοπούλου, (2003:381) από την μια πλευρά καταγράφεται η μεταναστευτική κίνηση των Πελοποννησίων και των Κρητών, έως τα τέλη του 1727, με ανοδική πληθυσμιακή τάση, και από την άλλη, η καμπή του 1772. Αίτιο αυτής της πληθυσμιακής καμπής είναι τα κινήματα και οι επαναστάσεις που συντελούσαν στην αναδιάταξη των κοινωνικών σχέσεων και σχηματισμών όπως αποτυπώνονται πληθυσμιακά και ιστορικά. Ήταν η περίοδος όπου έγινε η ανακατανομή των δομών της κοινωνίας και τελικά του πληθυσμού στο χώρο. Ειδικότερα, το 1770, πρόσφυγες από τις Σπέτσες εγκαταστάθηκαν στο Μυλοπόταμο ενώ το 1772 εγκαταλείπουν το νησί και επιστρέφουν στην πατρίδα τους. Έτσι με βάση τα παραπάνω, δικαιολογείται η συνολική μείωση του πληθυσμού στους 5.021 κατοίκους. Τα επόμενα χρόνια η αύξηση του πληθυσμού οφείλεται στους πρόσφυγες από την Μικρά Ασία, την Κρήτη και την Πελοπόννησο που εγκαταστάθηκαν στην Χώρα και στον Ποταμό.

Όμως πέρα από τις μεταναστεύσεις και τις εσωτερικές εντάσεις που μας απαντούν στα ζητήματα της αύξησης ή της μείωσης του πληθυσμού, δεν απαντάται η αλλαγή της πληθυσμιακής συγκέντρωσης στο Ποταμό. Σύμφωνα με τον Ε.Π. Καλλίγερο (1998: 110) η άνθηση του Ποταμού συνδέεται με την οικογένεια των Ευδαιμονογιάννιδων και το γεγονός ότι έχτισαν πύργο στην περιοχή. Αυτόματα ο οικισμός έγινε πυρήνας τόσο λόγω του πύργου όσο και της πλεονεκτικής θέσης αφού ο οικισμός δεν φαινόταν από την θάλασσα και εξασφάλιζε την προστασία των κατοίκων από τις πειρατικές επιδρομές. Ο Πόταμος αποτελεί πυρηνικό χαρακτήρα μεταξύ των Βόρειων οικισμών, αφού είναι ο κόμβος όπου συγκεντρωνόντουσαν οι Πελοποννήσιοι οικισμοί.

Δικαιολογείται λοιπόν και ιστορικά η πρώτη θέση στη πληθυσμιακή κατάταξη του Ποταμού το 1784 και 1788. Και μπορούμε με βάση τα στοιχεία που διαθέτουμε να πούμε με βεβαιότητα ότι οι πρόσφυγες επέλεξαν τον Ποταμό, παρότι η Χώρα ήταν οχυρωμένη και κέντρο των Κρητών. Επίσης με βάση τους λόγους που επέλεξαν να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες στις συγκεκριμένες περιοχές, δημιουργούνται δυο σενάρια. Είτε οι πρόσφυγες Κρήτες ήταν λίγοι και εγκαταστάθηκαν όλοι στη Χώρα, γεγονός που δικαιολογεί την πληθυσμιακή αύξηση στο διάστημα αυτό, όπου η επιλογή βασίζεται στην οικειοποίηση του χώρου, είτε μερικοί πήγαν στην Χώρα ενώ οι υπόλοιποι επέλεξαν να μείνουν στον Ποταμό. Οι Πελοποννήσιοι με καταστραμμένο το κέντρο τους, την Παλαιοχώρα, θεωρώ ότι θα επέλεξαν να εγκατασταθούν στο Ποταμό λόγω της γεωγραφικής θέσης της απογραφικής περιοχής. Όσον αφορά τους Μικρασιάτες, που ήταν αριθμητικά λίγοι, μάλλον εγκαταστάθηκαν στην Χώρα, στην πλειονότητά τους.

Αν ισχύει αυτή η δεύτερη υπόθεση για του Κρητικούς τότε φαίνεται ότι έχουν την πληροφόρηση και την εμπειρία πως η Χώρα δεν τους εξασφαλίζει την απαραίτητη προστασία και εκ νέου αναδεικνύουν τον Ποταμό ασφαλέστερο τόπο από το Ενετικό κάστρο. Αυτό το σενάριο είναι πιο βάσιμο και αποδεικνύει ότι τόσο οι Πελοποννήσιοι όσο και οι Κρήτες αναγκάζονται να προσφύγουν στα Κύθηρα, αναζητώντας νέους ασφαλέστερους χώρους έχοντας αίσθηση της γεωγραφίας του νησιού, με αποτέλεσμα να αναθεωρούν και να ενώνουν τα κέντρα τους.

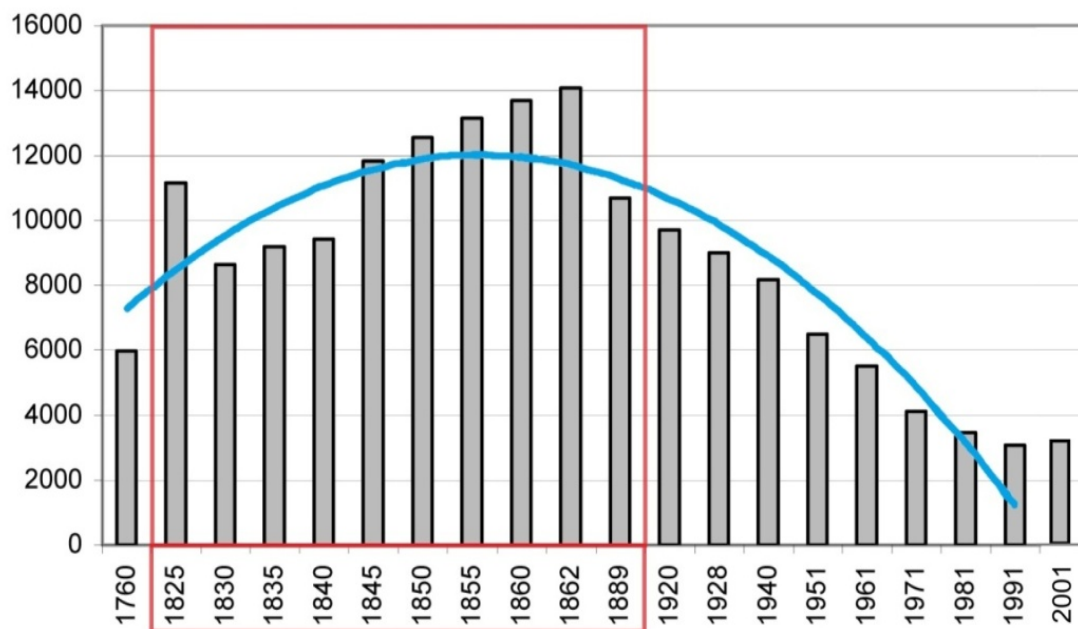
19ος αιώνας (1825 - 1889)

Το παρακάτω διάγραμμα Α'3.2, χρονολογικά καλύπτει το διάστημα από το 1760 έως το 1991, δηλαδή από τις βενετσιάνικες απογραφές έως τις απογραφές της τρίτης κατηγορίας. Όμως επειδή

δεν υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία για την δεύτερη κατηγορία, παρατίθεται σε αυτό το σημείο το διάγραμμα στο οποίο έχει τονιστεί με κόκκινο πλαίσιο η περίοδος ενδιαφέροντος. Δηλαδή, η περίοδος από το 1825 έως 1889 που ανήκει στην δεύτερη κατηγορία.

Η προηγούμενη κατηγορία κλείνει το 1788 με συνολικά 7.425 κατοίκους όμως η δεύτερη περίοδος διαφοροποιείται από την πρώτη ως προς τις τάσεις αλλά και ως προς το συνολικό πληθυσμό. Η γενική εικόνα των τάσεων, για την δεύτερη περίοδο, μας παρουσιάζει πληθυσμιακή άνοδο ενώ ο συνολικός πληθυσμός καταγράφει τη μεγαλύτερη τιμή.

Διάγραμμα Α'3.2: Εξέλιξη του Κυθηραϊκού πληθυσμού από το 1760- 1991.

Πηγή: Στοιχεία Εταιρείας Κυθηραϊκών Μελετών, 1997 και επεξεργασία της συγγραφέως.

Ειδικότερα, ενώ το 1825 το νησί αριθμεί περίπου 11.000 κατοίκους, τα επόμενα τρία χρόνια είχε μια μείωση στους 8.000 με 8.500 κατοίκους. Μετά από το πτωτικό διάστημα του 1830 μέχρι το 1840, το 1850 υπάρχει μια χαρακτηριστική πληθυσμιακή έκρηξη. Από το 1850, όπου για πρώτη φορά καταμετρούνται 12.000 κάτοικοι, μέχρι το 1862 θεωρείται το διάστημα με την μεγαλύτερη πληθυσμιακή καταγραφή. Σε αυτό το διάστημα υπάρχει μια ανοδική πορεία, με αποκορύφωμα το τελευταίο έτος με 14.000 κατοίκους. Μετά, το 1889, καταγράφεται μια πληθυσμιακή κένωση με περίπου 11.000 κατοίκους. Το απόφθεγμα για την περίοδο 1825-1889 είναι η πληθυσμιακή έξαρση η οποία καταγράφηκε στο νησί των Κυθήρων με αποκορύφωμα το 1862.

Αυτός ο αιώνας της πληθυσμιακής ακμής, οφείλεται στην εγκαθίδρυση της Αγγλοκρατίας και στην παγίωση της σταθερότητας στα Επτάνησα. Ωστόσο η σταθερότητα της Αγγλοκρατίας δεν είναι ο μοναδικός παράγοντας που έπαιξε σημαντικό ρόλο. Άλλος ένας εξίσου σημαντικός παράγοντας είναι η Ελληνική επανάσταση που γεμίζει το νησί με πρόσφυγες. Από κάθε Τουρκική νίκη υπήρχε εκροή προσφύγων στα νησιά των Επτανήσων. Ενώ, αντίστοιχα, οι συνεχόμενες Κρητικές επαναστάσεις ήταν άλλος ένας πόλος εισροής προσφύγων που κατέφευγαν στα Κύθηρα για να προστατευτούν από την καταδίωξη των Τούρκων (Ε.Π. Καλλίγερος, 1998:159-160).

Σύμφωνα με το Καλλίγερο (1998:160), χρονικά αυτή είναι η περίοδος που κατέφυγε στα Κύθηρα και ειδικότερα στο Λιβιάδι ο Ελευθέριος Βενιζέλος με την οικογένειά του. Δεν ήταν ο μοναδικός. Ομοίως και άλλοι αγωνιστές της Ελληνικής Επανάστασης έβρισκαν καταφύγιο στο νησί όπως ο Θ. Κολοκοτρώνης, Γρηγ. Κωνσταντάς και ο Δ. Πύρρος.

Αυτό επαληθεύεται και από τους Μ. Μυρίδη κ.ά (2003: 381), που για την δεύτερη περίοδο αναφέρουν ότι τόσο η «Βρετανική Προστασία» όσο και η Ελληνική Επανάσταση συμπίπτουν και είναι το αίτιο για τις μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμού στο νησί. Θεωρείται η εποχή με την σημαντικότερη πληθυσμιακή αύξηση όπου οι απογραφές δείχνουν 10.000 κατοίκους και 1.000 προσφυγές για το 1825. Είναι η περίοδος όπου οι πρόσφυγες είναι το 10-15% του συνολικού μόνιμου Κυθηραϊκού πληθυσμού.

Ουσιαστικά, δημιουργείται μια εισροή πληθυσμού που αφήνει ένα εικονικό αποτύπωμα το οποίο αντισταθμίζει την πληθυσμιακή εκροή που ακολουθεί. Δηλαδή η πληθυσμιακή αύξηση που καταγράφεται είναι απλά ένα στιγμιότυπο ενός πληθυσμιακού μεγέθους που την επόμενη περίοδο θα εγκαταλείψει το νησί. Δεν είναι μόνιμος Κυθηραϊκός πληθυσμός αν και για την υποδοχή των προσφύγων στο νησί, πλαστά στοιχεία αποδείκνυαν το αντίθετο, ώστε να γίνουν αποδεχτεί από τις Αγγλικές αρχές που παρείχαν προστασία μόνο σε πρόσφυγες που είχαν βαθμό συγγένειας με τους Κυθήριους ντόπιους κάτοικους.

20ος αιώνας (1920- 1991)

Με βάση το διάγραμμα Α'3.2, παρατηρούμε ότι στο διάστημα 1920 έως και 1991 καταγράφεται μια πληθυσμιακή πτώση. Το 1920 καταγράφονται πάνω από 10.000 κάτοικοι, το 1928 περίπου 9.000 και το 1940 περίπου 8.000. Μέσα σε είκοσι χρόνια ο πληθυσμός μειώθηκε

κατά 3.000 κατοίκους. Για τα επόμενα έτη, ο πίνακας που ακολουθεί Α'3.2, παρουσιάζει τις απογραφικές κοινότητες ανά έτη από το 1940 έως το 2001. Εκτός από την πληθυσμιακή κατανομή ανά απογραφικό έτος, στον πίνακα παρουσιάζεται η μεταβολή του πληθυσμού για το διάστημα της τρίτης κατηγορίας.

Πριν περάσουμε στον σχολιασμό του πίνακα θεωρείται σημαντικό να επισημανθεί ότι υπάρχουν και άλλοι οικισμοί για τους οποίους δεν υπήρχαν παλιά απογραφικά δεδομένα παρά μόνο σύγχρονα. Για αυτό τον λόγο δεν αναγράφτηκαν οι πρόσφατες πληθυσμιακές απογραφές για τους οικισμούς που δεν είχαν απογραφικό παρελθόν. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα το 2001 ο συνολικός πληθυσμός του νησιού να μην είναι σωστός αφού λείπουν απογραφικοί οικισμοί άρα και απογραφικός πληθυσμός.

Συνολικά ο πληθυσμός των Κυθήρων το 2001 είναι 3.532 κάτοικοι. Σκόπιμα δεν υπάρχουν πληθυσμιακά στοιχεία για το απογραφικό έτος 2011 γιατί η απαλοιφή οικισμών μετά τον Καλλικράτη δεν επιτρέπει την ανάλυση του πληθυσμιακού προφίλ όπως έχει διαμορφωθεί. Παρόλα αυτά η απογραφή του 2011 καταμέτρησε συνολικά 4.030 κατοίκους για τα Κύθηρα, πληθυσμός αντίστοιχος του 1971.

Ωστόσο, η απογραφή του 1991 καταγράφει στα Κύθηρα 3.091 κατοίκους που είναι η μικρότερη πληθυσμιακή τιμή που είδε ο τόπος μέσα σε διάστημα 2 αιώνων. Η απογραφή του 1991, από ηλικιακής πλευράς χαρακτηρίζει γερασμένο το πληθυσμό, με 28,8% των κατοίκων να είναι άνω των 65 και 14,6% από 0-14 ετών. Με βάση όλα τα παραπάνω στοιχεία έχει γίνει κατανοητό ότι το νησί έχανε πληθυσμό, όμως στην απογραφή του 1991 ο πληθυσμός ήταν 62% χαμηλότερος από το 1940 και 43% χαμηλότερο από το 1951.

Μελετώντας την τρίτη κατηγορία, σύμφωνα με τον Ν. Γλυτσό (2003:103), η μεταβολή του πληθυσμού χωρίζεται σε τρεις φάσεις. Στην πρώτη φάση οι δεκαετίες 1951-61 και 1961-71 χαρακτηρίζονται από την έντονη μετανάστευση από τα Κύθηρα είτε στην Αυστραλία είτε στην Αθήνα. Αυτή η μαζική έξοδος διπλής κατεύθυνσης μειώνει τον πληθυσμό κατά 20%. Στην δεύτερη φάση στις δεκαετίες 1971-81 και 1981-91 γίνεται αισθητή η γήρανση του πληθυσμού ενώ η θνησιμότητα ενισχύει την μείωσή του. Η τρίτη φάση από το 1991- 2001 χαρακτηρίζεται από την αύξηση του δείκτη θνησιμότητας κατά 18,8% ενώ δεν απευθύνεται μόνο σε ηλικιωμένους αλλά και

παιδιά. Ωστόσο η αύξηση του πληθυσμού οφείλεται στην εγκατάσταση αλλοδαπών, επηρεάζοντας τον δείκτη γεννητικότητας.

Πίνακας Α' 3.2: Ο πληθυσμός των Κυθήρων στα απογραφικά έτη.

Κοινότητες		1940	1951	1961	1971	1981	1991	2001	Μεταβολή (%)
Πηγή : Ν. Π. Γλυστός 2003: 119, ΕΣΥ Ε και επεξεργασία της συγγραφής.	Αρωνιάδικων	290	199	163	137	86	83	95	-1,9
	Αυλέμονας	84	-	65	61	51	69	66	-0,1
	Βιαραδίκων	281	219	172	80	54	24	17	-2,6
	Γερακάρι	194	148	122	25	23	19	5	-1,8
	Διακόφτι	-	-	16	19	97	67	45	0,2
	Καραβάς	589	41	308	251	232	154	114	-4,7
	Καρβουνάδες	663	596	502	338	290	21	274	-3,8
	Κοντολάνικα	317	277	246	186	148	139	173	-1,4
	Λιβιάδι	562	460	422	371	332	303	390	-1,7
	Λογοθετιάνικα	653	497	390	276	172	170	118	-5,3
	Μητάτα	343	247	183	193	137	158	103	-2,4
	Μυλοπόταμος	470	385	301	179	135	87	109	-3,6
	Μυρτίδια	30	275	231	181	162	118	129	0,9
	Σ Παλαιόπολη	-	-	36	3	49	41	23	-0,1
	Σ Πλατεία Άμμο	-	-	8	11	50	21	55	0,4
χολι άζον τας τον	Ποταμός	999	794	744	614	555	634	707	-2,9
	Φράτσια	468	373	270	186	149	114	132	-3,3
	Φριλιγκιάνικα	562	429	324	262	291	242	72	-4,9
	Χώρα	59	-	73	48	62	63	686	6,2
ΣΥΝΟΛΟ		8178	6507	5328	4102	3469	3091	3313	-48,6

παραπάνω πίνακα, βλέπουμε ότι ο μεγαλύτερος πληθυσμός, συγκριτικά με τις άλλες κοινότητες, συγκεντρώνεται στον Ποταμό, κάτι που είχε παρατηρηθεί από τον περασμένο αιώνα. Όμως τα εξαγόμενα συμπεράσματα από την πληθυσμιακή μεταβολή, θέλουν ο Ποταμός να έχει μια μείωση της τάσης του 2,9% ενώ η Χώρα να παρουσιάζει την μεγαλύτερη αύξηση της τάξεως του 6,2%. Επιπλέον από την στήλη με την μεταβολή του πληθυσμού προκύπτουν άλλες δυο παρατηρήσεις. Η πρώτη παρατήρηση είναι η μείωση του πληθυσμού στην πλειοψηφία της κοινότητας. Στον οικισμό Λογοθετιάνικα υπάρχει μείωση του πληθυσμού της τάξεως του 5,3% μέσα σε 61 χρόνια, ενώ ακολουθούν τα Φριλιγκιάνικα και ο Καραβάς. Η δεύτερη παρατήρηση εντοπίζει τους οικισμούς που δεν έχουν μείωση. Αυτοί οι οικισμοί είναι τέσσερεις, με πρωτοστάτη τη Χώρα και μετέπειτα τα Μυρτίδια, την Πλατεία Άμμο και το Διακόφτι.

Αυτές οι περιοχές παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον καθώς η διαχρονική πορεία των συγκεκριμένων κοινοτήτων συνδέεται με τον τουρισμό και το νέο κύμα εγκατάστασης. Δηλαδή στα Κύθηρα παρατηρείται το φαινόμενο της ανάπτυξης τουριστικών περιοχών δημιουργώντας νέων ή

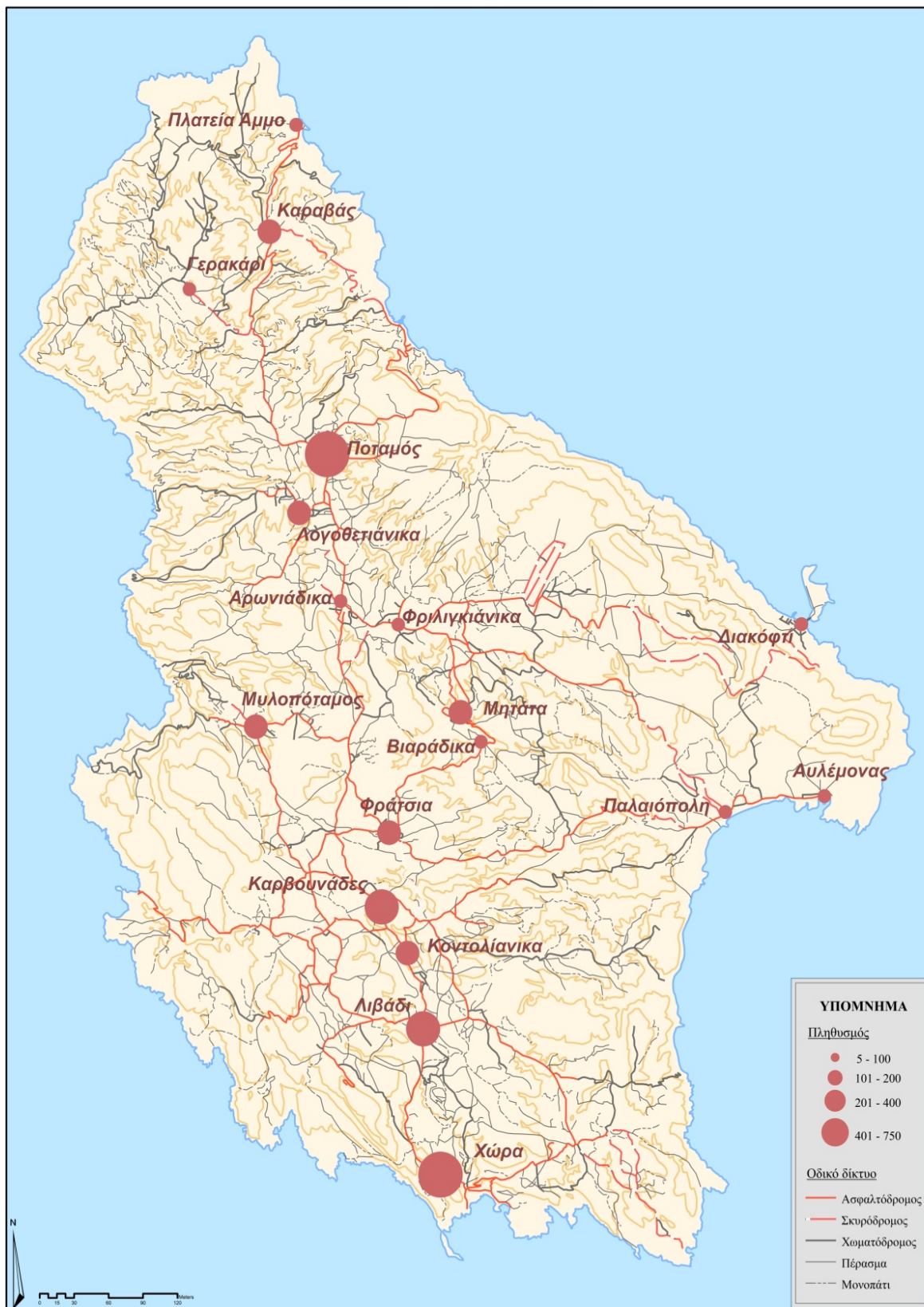
εγκατάσταση νέων μόνιμων κατοίκων από το εξωτερικό και την Ελλάδα που επιλέγουν να μείνουν μόνιμα στα Κύθηρα.

Όμως σε έναν τελικό απολογισμό και των τριών πληθυσμιακών κατηγοριών, παρατηρούμε δύο σημεία που θα λειτουργήσουν συμπληρωματικά για τα επόμενα κεφάλαια. Το πρώτο σημείο εντοπίζει το πληθυσμιακό εύρος όπου απαντάται στο νησί καθώς αναδεικνύονται οι περίοδοι πληθυσμιακής κάμψης. Παρουσιάζεται ουσιαστικά η ιστορία των Κυθήρων και η συνοδευόμενη παρακμή της γεωγραφικής της σημασίας. Ο βενετσιάνικος πληθυσμιακός απολογισμός κλείνει το 1788 με 7.425 κατοίκους. Στη δεύτερη πληθυσμιακή περίοδο το κοντέρ σταματάει στους 11.000 κατοίκους ενώ το προτελευταίο απογραφικό έτος στους 3.532 κατοίκους. Το παράδοξο είναι ότι τόσους λίγους κατοίκους δεν γνώρισε το νησί ούτε κατά την Ενετική κυριαρχία.

Το δεύτερο σημείο εντοπίζει το πληθυσμιακό αποτύπωμα της Χώρας. Σε όλες τις περιόδους η Χώρα κατακτούσε τις τελευταίες πληθυσμιακές θέσεις, με τους λιγότερους κατοίκους. Ούτε η απόλυτη γεωγραφική θέση της αλλά ούτε η φρουριακή της προστασία την ανέδειξαν σε βιώσιμο τόπο. Αιτία για αυτό είναι τόσο η κατοίκηση της μόνο από ευγενείς, κάτι που μετέπειτα ήταν απαραίτητο στοιχείο, όσο και η ανερχόμενη άνθηση των οικισμών Λιβάδι- Ποταμός. Δηλαδή ο περιορισμός κατά την ενετοκρατία, η διατήρηση του ευγενικού χαρακτήρα κατά την Αγγλοκρατία, ήταν κατασταλτικοί παράγοντες για την κατοίκηση του οικισμού από κατοίκους που ανήκαν στα κατώτερα στρώματα. Παράλληλα ο έντονος χαρακτήρας των οικισμών Λιβάδι- Ποταμός οδηγούσε σε μονόδρομη αποίκηση, που τελικά έφερε την πληθυσμιακή μεγέθυνση. Όμως η πληθυσμιακή εικόνα του νησιού κατά το απογραφικό έτος του 2001 θέλει η Χώρα να είναι η δεύτερη πολυπληθέστερη κοινότητα μετά τον Ποταμό ο οποίος είναι στην πρωτιά από τα ενετικά χρόνια.

Ο θεματικός χάρτης που ακολουθεί δείχνει το πληθυσμιακό μέγεθος των κοινοτήτων όπως προέκυψαν από τα απογραφικά στοιχεία του 2001. Εκεί με γραφικό τρόπο φαίνεται το σύγχρονο δίπολο Ποταμός- Χώρα αλλά και το σύνολο των κοινοτήτων που βιώνουν πληθυσμιακό μαρασμό. Η άνθηση της Χώρας θα αναλυθεί στον Μέρος Β' με την μελέτη της πολεοδομικής εξέλιξης του οικισμού, ώστε να αποδειχθεί η πληθυσμιακή συγκέντρωση. Διότι υπάρχει η πιθανότητα το πληθυσμιακό αποτύπωμα της Χώρας να μην απευθύνεται στον ίδιο τον οικισμό αλλά και στο Καψάλι, γειτονικός οικισμός που ανήκουν στον ίδιο ΟΤΑ.

Πληθυσμιακή κατανομή για τα Κύθηρα Απογραφή 2001

Πηγή: Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού (ΓΥΣ), Στατιστική υπηρεσία και επεξεργασία συγγραφέας, 2011

Κεφ.4: Οικονομικά στοιχεία

Σύμφωνα με τον Ν. Γλυτσό (2003:105-106), ως προς την απασχόληση, το νησί παρουσιάζει μια συρρίκνωση του αγροτικού τομέα ενώ υπάρχει αύξηση των οικοδομικών δραστηριοτήτων και του τριτογενή τομέα. Η αναδιάρθρωση αυτή κορυφώνεται κυρίως μεταξύ του 1981 και 1991, όταν ο τουρισμός είναι σημαντικός και σε συνδυασμό με το αναπτυγμένο βιοτικό επίπεδο των κατοίκων, αποτελούν τη βάση για την συστηματική ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα. Ειδικότερα, αυτή η στροφή, από τομεακής πλευράς, στον τουρισμό ξεκινάει το 1971-1981 όπου οδηγεί στο διπλασιασμό της συμμετοχής του τριτογενή τομέα εις βάρος του πρωτογενή. Με αποτέλεσμα το 1981 το 1/4 του ενεργού πληθυσμού απασχολείται στον τριτογενή τομέα και τα 2/3 στον πρωτογενή. Στην συνέχεια το 1981- 1991 η συμμετοχή στον πρωτογενή τομέα μειώνεται στο μισό, του δευτερογενή ενισχύεται 2,5 φορές παραπάνω ενώ ο τριτογενής τομέας αυξάνεται κατά 1,7 φορές.

Πίνακας Α'3.3: Τομεακή Απασχόληση του πληθυσμού το 1991.

Κοινότητες	Σύνολο Απασχόλησης	Πρωτογενή	Δευτερογενή	Τριτογενή
Αρωνιάδικων	35	14	15	6
Καραβάς	57	37	8	12
Καρβουνάδες	81	39	8	32
Κοντολάνικα	63	29	9	24
Λειβάδι	110	32	27	47
Λογοθετιάνικα	50	16	12	22
Μητάτα	61	35	7	19
Μυλοπόταμος	31	17	5	9
Μυρτίδια	32	16	2	14
Ποταμός	228	59	48	117
Φρατσία	49	24	6	18
Φριλιγκιανικά	92	26	26	37
Χώρα	206	61	32	112
ΣΥΝΟΛΟ	1119	412	210	478

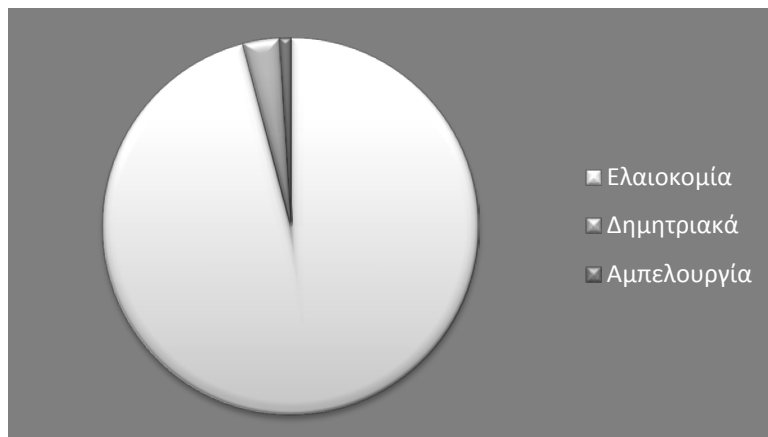
Πηγή: Απογραφή πληθυσμού 1991

Στην ο πίνακας παρουσιάζει την απασχόληση κατά κοινότητα το 1991. Δυστυχώς, η έλλειψη αντίστοιχων δεδομένων για την περίοδο 1991-2001 δεν επιτρέπουν την σύγκριση και την μελέτη των τάσεων. Ωστόσο, μετά από την ανάλυση του πίνακα, θα αναπτυχθεί ο πρωτογενής τομέας για τον 20^ο αιώνα και ο τριτογενής τομέας για τον 21^ο αιώνα.

Σύμφωνα με τον Ν. Γλυτσό, (2003:106) η «επαναστατική» αναδιάρθρωση στον τομέα της απασχόλησης εμφανίστηκε την περίοδο 1981-1991, κατά την οποία η συμμετοχή του πρωτογενή τομέα μειώνεται. Όπως φαίνεται από τον πίνακα Α'3.3, ο Ποταμός συγκεντρώνει το μεγαλύτερο απασχολούμενο πληθυσμό όπου περίπου οι μισοί (51%) δραστηριοποιούνται στον τριτογενή τομέα. Δεύτερη στην κατάταξη έρχεται η Χώρα όπου το 54% του συνολικού απασχολούμενου πληθυσμού απασχολείται στον τριτογενή τομέα.

Σε γενικές γραμμές, πέρα από τα ποσοστά συμμετοχής, οι οικονομικοί κύκλοι που δραστηριοποιούνται στο νησί των Κυθήρων εντοπίζονται στον πρωτογενή και τριτογενή τομέα. Σε αυτό το σημείο θα επικεντρωθούμε στην δράση των κατοίκων ανά τομέα. Έτσι, σύμφωνα με τον Γ. Πατέλλη (1978:11-12), το 1978 στον πρωτογενή τομέα και ειδικότερα στη γεωργία, η διαμόρφωση του εισοδήματος στηρίζεται στη παραγωγή ελαιόλαδου. Από τα 280 τ.χλμ, μόνο τα 35 είναι καλλιεργήσιμη έκταση με ελιές, δέντρα και αμπέλια. Ειδικότερα οι καλλιέργειες σε στρέμματα φαίνεται στο ακόλουθο διάγραμμα Α'3.3. Στην συνέχεια ακολουθεί ο πίνακας Α'3.4, όπου παρατίθενται στοιχεία για την εκχρηματιζόμενη αξία των προϊόντων για τρία έτη όπου ο τριτογενής και πρωτογενής τομέας συνυπάρχουν.

Διάγραμμα Α'3.3: Καλλιέργεια σε στρέμματα.

Πηγή: Γ. Πατέλλης, (1978 :12) και επεξεργασία της συγγραφέως.

Πίνακας Α'3.4: Εκχρηματισμένη αξία αγροτικών προϊόντων (δρχ.)

	1974	1975	1976
Λάδι	18.000.000	30.000.000	8.000.000
Μέλι	1.200.000	1.700.000	3.220.000
Κτηνοτροφία	13.190.000	9.290.000	12.730.000
Αλιεία	6.140.000	8.610.000	10.067.000
ΣΥΝΟΛΟ	38.530.000	49.600.000	34.017.000

Πηγή: Γ. Πατέλλης, 1978 :12

Η συμμετοχή της παραγωγής λαδιού αντιπροσωπεύει το 40% της εκχρηματιζόμενης αγροτικής παραγωγής.. Η εκχρηματιζόμενη αξία υπολογίζεται από την τρέχουσα τιμή του προϊόντος και η διακύμανσή της εξαρτάται από την παραγωγική σοδειά της χρονιάς.

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα για τη χρονιά 1974 φαίνεται ότι το κέρδος έρχεται από την παραγωγή λαδιού, κάτι που διατηρείται και την επόμενη χρονιά, δηλαδή το 1975. Αυτό μπορεί να οφείλετε στην εντατική γεωργία ή στο συγκριτικό πλεονέκτημα της τιμής του λαδιού σε σχέση με τα άλλα αγροτικά προϊόντα. Όμως τον επόμενο χρόνο φαίνεται ότι η κτηνοτροφία είναι πιο επικερδής με επόμενη την αλιεία και μετά το λάδι. Όσον αφορά το μέλι, μέσα στα τρία χρόνια υπάρχει αύξηση της εκχρηματιζόμενης αξίας γεγονός που μπορεί να στηριχτεί στην μοναδική ποικιλία μελιού. Συγκρίνοντας τώρα τη τριετή πορεία των αγροτικών προϊόντων βλέπουμε ότι η εκχρηματιζόμενη αξία του λαδιού έχει μειωθεί, στην κτηνοτροφία υπάρχει διακύμανση ενώ το μέλι και η αλιεία έχουν αυξηθεί.

Σήμερα η αγροτική παραγωγή έχει μειωθεί και αυτό μπορεί να οφείλεται στον καταμερισμό του αγροτικού χώρου και στις κληρονομικές μεταβιβάσεις Αυστραλών της ομογένειας, δένοντας τα χέρια των ντόπιων. Τα αγροτικά προϊόντα προορίζονται για την τοπική αγορά ενώ γίνονται εξαγωγές κυρίως στα προϊόντα του λαδιού και του μελιού, όπως το θυμαρίσιο μέλι και το μέλι Ερείκης.

Ωστόσο, η αμπελουργία δεν έχει αναπτυχθεί παρότι υπάρχει τοπική ποικιλία. Το λιγοστό κρασί χρησιμοποιείται για αυτοκατανάλωση. Η ποικιλία αρικαρά, κόκκινου σταφυλιού, ο πετρολανός,

λευκού αρωματικού σταφυλίου, το τοκουμάκι και ο ροδίτης δεν έχουν αξιοποιηθεί αντίθετα με το τοπικό ποτό της φατουράδας.

Αυτή η τοπική αγορά συγκαταλέγει και προϊόντα όπως τα Κυθηραϊκά παξιμάδια και τα γαλακτοκομικά προϊόντα όπως ο λαδοτύρι. Όλα τα παραπάνω προϊόντα δεν έχουν προστατευθεί αλλά ούτε έχουν αποτελέσει ΠΟΠ. Αυτό αυτόματα οδηγεί στη μείωση της ποιότητας των προϊόντων καθώς ο εσωτερικός ανταγωνισμός επιζητά οικονομικότερες λύσεις για μεγαλύτερο κέρδος, αλλά και στην δυσκολία κατάκτησης νέων αγορών, π.χ μέλι.

Περνώντας στον τριτογενή τομέα, η προσέλκυση τουριστών είναι σημαντική και προσδιορισμένη αφού επισκέπτονται το νησί κάθε χρόνο Αυστραλοί, Ολλανδοί και Έλληνες. Κυρίως όμως, οι τουρίστες είναι ξένοι υψηλής εισοδηματικής τάξης. Τόσο η τουριστική περίοδος όσο και η προέλευση των τουριστών είναι γνωστή από τους κατοίκους που σε σύγκριση με το 1976 έχουν επενδύσει στον τουρισμό. Η ανάπτυξη οφείλετε στους Αυστραλούς μετανάστες που επιστρέφουν στον τόπο καταγωγής τους και στα ευρωπαϊκά προγράμματα στήριξης που δίνουν την ευκαιρία στους κατοίκους να κάνουν το τόπο τους πιο ελκυστικό, επενδύοντας σε τουριστικά θέλγητρα.

Ωστόσο, τόσο η μη αυτονομία του νησιού όσο και η οικονομική αναταραχή της εποχής μας, έχει προβληματίσει τους ντόπιους που αισθάνονται την ανάγκη να επενδύσουν στον πρωτογενή τομέα. Φυσικά εμπόδιο σε αυτήν την προσπάθεια τους, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, είναι η κατάτμηση των γεωτεμαχίων σε δεύτερης ή τρίτης γενιάς Ελλήνων της ομογένειας, μόνιμοι κάτοικοι της Αυστραλίας ή ξένων τουριστών που αγοράζουν Κυθηραϊκή γη.

Κεφ.5: Ζητήματα φυσικής γεωγραφίας

Προσεγγίζοντας τη φυσική γεωγραφία θα αναπτυχθούν ζητήματα κλιματολογικά, ανάγλυφου, υδρολογικά και γεωμορφολογικά. Οι ενότητες θα συνοδεύονται από θεματικούς χάρτες, όπως έχουν προκύψει από την ψηφιοποίηση του χάρτη της Γ.Υ.Σ για τα Κύθηρα. Παράλληλα, στη αντίστοιχη ενότητα του Παραρτήματος γίνεται αναφορά στη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την κατασκευή των θεματικών χαρτών με την βοήθεια των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφόρησης (ΓΣΠ).

Κλιματολογία

Σύμφωνα με τον Α. Φλόκα, ο καιρός είναι η κατάσταση της ατμόσφαιρας πάνω από μια περιοχή για μια ορισμένη χρονική στιγμή, από τη γένεση ως το τέλος των ατμοσφαιρικών διαταραχών. Ενώ κλίμα είναι η μέση καιρική κατάσταση για μια μεγάλη χρονική περίοδο (1997: 12). Δηλαδή το κλίμα μπορεί να παρομοιαστεί με τον χαρακτήρα ενός ανθρώπου ενώ ο καιρός με τη στιγμιαία συμπεριφορά του.

Έτσι, στόχος είναι να χρησιμοποιηθούν οι υπάρχουσες πληροφορίες για να γίνει μια σύγκριση με πιο πρόσφατα δεδομένα. Με υπόβαθρο τα στοιχεία του 1889 από τον R. Leonhard, θα παρατεθούν κλιματολογικά στοιχεία του 1978 από τον Γ. Δ. Πατέλλη και στην συνέχεια αυτά θα συγκριθούν με τα θερμοκρασιακά δεδομένα του 2011 από το σύστημα POSEIDON. Με αυτόν τον τρόπο θα δούμε αν υπάρχει κάποια αλλαγή είτε στα επίπεδα βροχόπτωσης είτε στη θερμοκρασία.

Ο R. Leonhard, μελετώντας τα Κύθηρα το 1889 έχει αναφερθεί στο κλίμα της περιοχής αναλύοντας δεδομένα από το μετεωρολογικό σταθμό του νησιού. Η μελέτη του, μας πληροφορεί για θέματα θερμοκρασίας, βροχόπτωσης και κατεύθυνσης ανέμου, ενώ κάνει συγκρίσεις και με άλλες περιοχές.

Αναφέρει ότι η εποχή των βροχοπτώσεων ξεκινάει στα τέλη του Νοεμβρίου και ότι η θερμοκρασία το χειμώνα είναι χαμηλότερη από αυτή των Χανίων. Η χαμηλότερη θερμοκρασία καταγράφεται τον Ιανουάριο όπου μπορεί να φτάσει στους 0 °C. Το καλοκαίρι ξεκινάει το μήνα

Μάιο όπου με χαρακτηριστική θερμοκρασιακή ομοιομορφία συνεχίζει μέχρι τον Οκτώβριο. Ωστόσο τον Αύγουστο η θερμοκρασία φτάνει στην ανώτερη τιμή με πιθανότητες εμφάνισής της και τον Σεπτέμβριο (R. Leonhard 1899: 25).

Η ισχυρή κίνηση του αέρα μειώνει σημαντικά την αίσθηση της θερμοκρασίας, ενισχύοντας την υγρασία. Οι Νότιοι άνεμοι συχνά καλύπτουν το νησί με ομίχλη ενώ η υγρασία αποζημιώνει την έλλειψη βροχής και δροσίζει την βλάστηση. Η πυκνή ομίχλη είναι πιο συχνή από το Φεβρουάριο μέχρι τον Μάιο και σπανιότερα εμφανίζεται τον Νοέμβριο και το Δεκέμβριο (R. Leonhard 1899: 26).

Τα επίπεδα βροχόπτωσης είναι γνωστά μόνο για το έτος 1894 όπου μέσα σε 70 ημέρες, οι οποίες δεν αντιστοιχούν σε ημέρες με βροχή, καταγράφεται 628mm ενώ ο μηνιαίος μέσος όρος είναι 597 mm σε 66,2 ημέρες. Για λόγους σύγκρισης τα Χανιά το διάστημα 1880-1892 μέσα σε 71,8 ημέρες έχουν 635mm βροχόπτωσης (R. Leonhard 1899: 27).

Ο Γ.Δ Πατέλλης, αναφέρει ότι το κλίμα των Κυθήρων είναι Μεσογειακού τύπου με ήπια χαρακτηριστικά. Ο μέσος ετήσιος αριθμός ηλιοφάνειας ξεπερνά τις 2.500 ώρες. Με τους θερμότερους μήνες τον Ιούνιο και Ιούλιο, όπου η μεγαλύτερη θερμοκρασία είναι 25°C και η απόλυτη μέγιστη στους 41°C ενώ οι ψυχρότεροι μήνες είναι ο Ιανουάριος και ο Φεβρουάριος, με μέση μικρότερη θερμοκρασία τους 7 °C και απόλυτη ελάχιστη 1°C. Επίσης, οι άνεμοι, ως προς την κατεύθυνση τους είναι σε μεγαλύτερο διάστημα Βόρειοι- Βορειοανατολικοί και Δυτικοί, ενώ τον Αύγουστο Δυτικοί και Νοτιοδυτικοί (Γ.Δ Πατέλλης 1978: 8).

Όσον αφορά την υγρασία, η μέση σχετική τιμή κυμαίνεται από 60- 70%. Η ετήσια βροχόπτωση για το 1976 είναι 467mm με μεγαλύτερη διακύμανση από 0-2 mm τον Ιούλιο έως Σεπτέμβριο και από 70-120 mm τον Νοέμβριο έως το Μάρτιο (Γ.Δ Πατέλλης 1978: 8). Εδώ βλέπουμε ότι υπάρχει μείωση της βροχόπτωσης σύμφωνα με τα στοιχεία του R. Leonhard.

Από τα δεδομένα του συστήματος POSEIDON, προκύπτουν οι ακόλουθοι πίνακες. Στον πρώτο πίνακα, έχουμε την επιφανειακή θερμοκρασία (°C) στα 2m για την ίδια ημέρα (25^η του μηνός) και ίδια ώρα (21:00 UTC) για ένα χρόνο. Και στον δεύτερο πίνακα τη θαλάσσια θερμοκρασία (°C) για

τις 25 του μηνός στις 21:00. Το κριτήριο της επιλογής της ημέρας και ώρας ήταν η κοινή ημέρα των επισκέψεών μου στα Κύθηρα, στα πλαίσια της έρευνας πεδίου, στις 25/9/2010 και 25/5/2011.

Φυσικά, επειδή τα στοιχεία είναι για το τρέχον έτος δεν υπήρχαν στοιχεία μετά από τις 25/9/2011. Για αυτό τον λόγο παρατέθηκαν στοιχεία του 2010 ώστε να ολοκληρωθεί η ετήσια μελέτη. Έτσι, σύμφωνα με τους παρακάτω πίνακες μπορούμε να διαπιστώσουμε πως οι χαμηλότερες θερμοκρασιακές τιμές καταγράφονται από τον Ιανουάριο μέχρι τον Μάρτιο, στοιχείο που επαληθεύει τα λεγόμενα του R. Leonhard. Μετά αυξάνεται σταδιακά η θερμοκρασία μέχρι τον Ιούνιο ενώ τον επόμενο μήνα εμφανίζεται μια θερμοκρασιακή πτώση και εν συνεχεία από Αύγουστο έως Οκτώβριο παρατηρείται μια σταθερότητα.

Πίνακας Α' 4.1: Surface temperature (2m).

Ημερομηνία	Θερμοκρασία
25/9/2010	20-25
25/10/2010	20-25
25/11/2010	10-15
25/12/2010	10-15
25/1/2011	5-10
25/2/2011	5-10
25/3/2011	5-10
25/4/2011	10-15
25/5/2011	15-20
25/6/2011	20-25
25/7/2011	15-20
25/8/2011	20-25
25/9/2011	20-25

Πηγή: POSEIDON, 2011

Πίνακας Α' 4.2: Sea surface temperature.

Ημερομηνία	Θερμοκρασία
25/9/2010	25-26
25/10/2010	22-23
25/11/2010	20-21
25/12/2010	19-20
25/1/2011	17-18
25/2/2011	16-17
25/3/2011	16-17
25/4/2011	16-17
25/5/2011	19-20
25/6/2011	24-26
25/7/2011	24-26
25/8/2011	26-28
25/9/2011	24-26

Πηγή: POSEIDON, 2011

Σε αυτό το σημείο υπάρχει μια αλλαγή ως προς τις παρατηρήσεις του R. Leonhard, ο οποίος αναφέρει ότι από το Μάιο μέχρι τον Οκτώβριο η θερμοκρασία παραμένει σταθερή. Αυτή η διαφορά μπορεί να μην μας οδηγεί με ακρίβεια σε κάποιο συμπέρασμα ή να μην μπορούμε με βεβαιότητα, να μιλήσουμε για κάποια κλιματική αλλαγή γιατί υπάρχει και η πιθανότητα του λάθους. Αρχικά δεν γνωρίζουμε αν οι μεθοδολογίες, η συλλογή και το τελικό αποτέλεσμα, συμφωνούν και για τις δυο περιπτώσεις. Και από την άλλη πλευρά, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η στιγμιαία καιρική συμπεριφορά δεν μπορεί να μας αντικατοπτρίσει τον κλιματικό χαρακτήρα της περιοχής. Παρόλα αυτά, δεν παύει να είναι μια διαπίστωση.

Επιπλέον, η υδάτινη θερμοκρασία μας δείχνει μια σταθερότητα για του μήνες του Φεβρουαρίου - Απριλίου, τους επόμενους τέσσερεις μήνες υπάρχει μια θερμοκρασιακή αύξηση η οποία διαδέχεται τους ακόλουθους μήνες με σταδιακά πτώση.

Κλείνοντας την κλιματολογική ανάλυση, περνάμε στην μελέτη του ανάγλυφου διότι οι κλιματολογικές συνθήκες συνδέονται άρρηκτα με το υπέδαφος. Είναι ένας σημαντικός παράγοντας που διαμορφώνει εξωγενώς το ανάγλυφο.

Ανάγλυφο

Οι θεματικοί χάρτες που ακολουθούν μας δίνουν την εικόνα του εδάφους του νησιού. Ο πρώτος χάρτης παρουσιάζει τις ισοϋψείς καμπύλες και τα υψομετρικά σημεία. Τα υψομετρικά σημεία έχουν αποδοθεί με σημειακό συμβολισμό (τρίγωνο) και οι ισοϋψείς με γραμμικό. Από την ακτογραμμή η οποία είναι με κίτρινο χρώμα ακολουθούν οι 100, 200, 300, 400, 500 ισοϋψείς. Έτσι, τόσο ο σημειακός συμβολισμός όσο και ο γραμμικός έχουν αποδοθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να δίνεται εύκολα η πληροφόρηση στον αναγνώστη του χάρτη. Η κλιμακωτή απόχρωση του γραμμικού συμβολισμού μας αποδίδει την αύξηση των τιμών άρα και των υψομέτρων.

Επομένως, η παρατήρηση που προκύπτει από τον χάρτη με τα υψομετρικά σημεία, διχοτομεί ουσιαστικά το νησί σε δυο τμήματα, το ορεινό και το πεδινό. Το ορεινό τμήμα του νησιού είναι το δυτικό, από βορρά προς νότο, ενώ το πεδινό το ανατολικό. Από αυτή την παρατήρηση αναμένεται αντίστοιχη εικόνα από το υδρογραφικό δίκτυο του νησιού. Τόσο το υψόμετρο όσο και οι γεωλογικοί σχηματισμοί επηρεάζουν και επηρεάζονται από την διέλευση του νερού.

Ακόμα, ο χάρτης μας πληροφορεί ότι η Χώρα έχει υψόμετρο 476μ. Τόσο το υψόμετρο όσο και ο πεδινός χαρακτήρας των γειτονικών περιοχών έχει σαν αποτέλεσμα να αναδεικνύει και παράλληλα να προστατεύει την Χώρα. Αυτή η παρατήρηση θα μας βοηθήσει να απαντήσουμε σε άλλα ερωτήματα που απασχολούν το μέρος Β'.

Η γεωμορφολογία του οικισμού παρουσιάζεται καλύτερα στο δεύτερο χάρτη με το ανάγλυφο των Κυθήρων. Αυτός ο χάρτης προέκυψε από τα ίδια δεδομένα με τον χάρτη των ισοϋψών. Σε αυτό τον χάρτη γίνεται ευκολότερα αντιληπτό το γήινο ανάγλυφο. Οι σκούρες αποχρώσεις αντιπροσωπεύουν το ορεινό ανάγλυφο ενώ οι ανοιχτόχρωμες το πεδινό ανάγλυφο. Επιπλέον πρέπει να επισημανθεί ότι για να κατασκευαστεί ο χάρτης έχει γίνει μια παραδοχή. Για παράδειγμα η ισοϋψής των 100 να συγκαταλέγει τις ισοϋψείς από 0 - 100. Έτσι, οπουδήποτε η παραδοχή ισχύει, αποδίδεται το γήινο ανάγλυφο με ώχρα και ανήκει στην κατηγορία 100.

Ισοϋψείς καμπύλες & Υψομετρικά σημεία στα Κύθηρα

Πηγή: Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού (ΓΥΣ) και επεξεργασία συγγραφέως, 2011

Ανάγλυφο των Κυθήρων

Πηγή: Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού (ΓΥΣ) και επεξεργασία συγγραφέως (2011)

Τα ζητήματα που απασχολούν την υδρολογία έχουν ως επίκεντρο το στοιχείο του νερού και τις διαδρομές που χρησιμοποιεί για να ολοκληρωθεί ο κύκλος του. Εδώ θα αναπτυχθούν θέματα υδρογραφικά και ωκεανογραφικά. Από την υδρογραφία, θα επικεντρωθούμε στην μελέτη του υδρογραφικού δικτύου και από την ωκεανογραφία στις ισοβαθείς, μέσα από τους αντίστοιχους χάρτες. Επισημαίνεται ότι οι χάρτες που ακολουθούν έχουν διαμορφωθεί από την ψηφιοποίηση του χάρτη της ΓΥΣ.

Αρχικά θα μελετηθεί ο θεματικός χάρτης για το υδρογραφικό δίκτυο. Με τον όρο υδρογραφικό δίκτυο εννοούμε το σύνολο των ρευμάτων, των χειμάρρων, των παραποτάμων και των ποταμών μέσω των οποίων αποστραγγίζεται μια περιοχή (Κ. Παυλόπουλος, 2008:69). Το υδρογραφικό δίκτυο χωρίζεται στις εξής δυο κατηγορίες, ως προς τη μορφή του δικτύου και ως προς τη πυκνότητα. Με βάση τη διαμορφωμένη μορφή των δικτύων, μπορούμε να πούμε ότι στην περίπτωση των Κυθήρων απαντούνται δυο από τους έξι κύριους τύπους. Δηλαδή ο δενδρικός και ο ορθογώνιος τύπος και όχι ο παράλληλος, ο κλιμακωτός, ο ανώμαλος και ο ακτινωτός.

Στον δενδρικό τύπο, οι ποτάμιοι κλάδοι ενώνονται μεταξύ τους με διάφορες τυχαίες γωνίες. Στις περιοχές που αναπτύσσονται, οι γεωλογικοί σχηματισμοί εμφανίζουν όμοια αντίσταση κατά την διαδικασία της διάβρωσης από το νερό και συνήθως δεν υπάρχουν τεκτονικές και γεωλογικές δομές που να εμποδίζουν ή να περιορίζουν την ανάπτυξη των κλάδων. Ο δενδρικός τύπος συνδέεται και με την πυκνότητα του δικτύου όπου στην περίπτωσή μας, η μέτρια πυκνότητα μας δείχνει ότι η διάβρωση της περιοχής δεν βρίσκεται στο στάδιο της νεότητας αλλά είναι παλαιότερων σταδίων πιθανών ωριμότητας ή γήρας. Ενώ ο ορθογώνιος τύπος, αναπτύσσεται σε περιοχές τεκτονικά καταπονημένες από ρήγματα ή διακλάσεις, όπου τα μεγάλα παρακλάδια του δικτύου μας δείχνουν τη διεύθυνση των τεκτονικών στοιχείων (Κ. Παυλόπουλος, 2008: 69).

Εξετάζοντας το υδρογραφικό δίκτυο ως προς την πυκνότητα, μεταξύ των τριών κατηγοριών, της χαμηλής, της μέσης και της υψηλής πυκνότητας, τα Κύθηρα ανήκουν στην μέση πυκνότητα που μας αποδεικνύει την ομαλή συνεργασία των πετρωμάτων και των επιπέδων βροχόπτωσης.

Επίσης, στο υπόμνημα του θεματικού χάρτη, βλέπουμε ότι τα περισσότερα ρέματα με βάση τη Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού (ΓΥΣ) χαρακτηρίζονται περιοδικής ροής ενώ λίγοι είναι αυτοί που χαρακτηρίζονται μόνιμης ροής. Το γεγονός ότι τα περισσότερα ρέματα είναι περιοδικής ροής συνδέεται με την εποχική βροχόπτωση. Φυσικά δεν πρέπει να παραληφτεί ότι οι μεγαλύτεροι κλαδικοί ποταμοί βρίσκονται στο Ανατολικό τμήμα του νησιού, στοιχείο που δικαιολογεί την ύπαρξη υποθαλάσσιων κώνων, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Επιπλέον, μπορεί να παρατηρηθεί, ότι στο Βόρειο μισό του νησιού οι διακλαδώσεις είναι πιο συμπυκνωμένες ενώ στο Νότιο μισό του νησιού είναι αραιές. Αυτό μας δίνει μια πρώτη εικόνα για την γεωμορφολογία του εδάφους δηλαδή για τα πετρώματα, που θα μελετηθούν στην επόμενη ενότητα. Ενώ παράλληλα το υδρογραφικό δίκτυο επαληθεύει την εικόνα του ανάγλυφου όπως την είδαμε παραπάνω.

Προχωρώντας στην *ωκεανογραφική μελέτη* της περιοχής των Κυθήρων, με βάση τον ακόλουθο βυθομετρικό χάρτη όπως έχει διαμορφωθεί από τις ισοβαθείς, παρατηρούμε ότι στη Νότια και Ανατολική πλευρά του νησιού εκτεινόμενη από το Βόρειο τμήμα του έως το Νότιο, εμφανίζεται ιδιαίτερη βυθομετρική μορφολογία.

Πριν αναλυθεί αυτή η παρατήρηση, επισημαίνεται ότι στα Κύθηρα έχουμε Ειρηνικού τύπου περιθώριο, λόγο της υποθαλάσσιας σύγκλισης που οφείλεται στην υποβύθιση της ωκεάνιας λιθοσφαιρικής πλάκας κάτω από την ηπειρωτική. Όπως είναι γνωστό, τα Κύθηρα μαζί με την Κρήτη, τη Ρόδο και την Κάρπαθο, ανήκουν στο νησιωτικό ενεργό ορογενετικό τόξο, το οποίο έχει διαμορφωθεί από την υποβύθιση της Αφρικανικής λιθοσφαιρικής πλάκας (Ε. Καρύμπαλης, 2008:18). Έτσι, το ενεργό υποθαλάσσιο περιθώριο που αναπτύσσεται από την ακτή έως το ωκεάνιο πυθμένα, η υφαλοκρηπίδα είναι στενή ή ανύπαρκτη ενώ οι ακόλουθες μορφολογίες είναι η ηπειρωτική κατωφέρεια και η περιφερειακή τάφρος.

Ειδικότερα, στην ηπειρωτική κατωφέρεια, η οποία είναι η κατωφέρεια από την άκρη της υφαλοκρηπίδας προς τα μεγαλύτερα βάθη, εμφανίζονται μορφολογίες κώνων. Η ηπειρωτική κατωφέρεια χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη υποθαλάσσιων κώνων, μέσα στα οποία δημιουργούνται τουρβιδιτικά ρεύματα που μεταφέρουν και αποθέτουν με βίαιο τρόπο ιζήματα στη περιφερειακή τάφρο, σχηματίζοντας αποθεματικά ριπίδια και κανάλια διανομής.

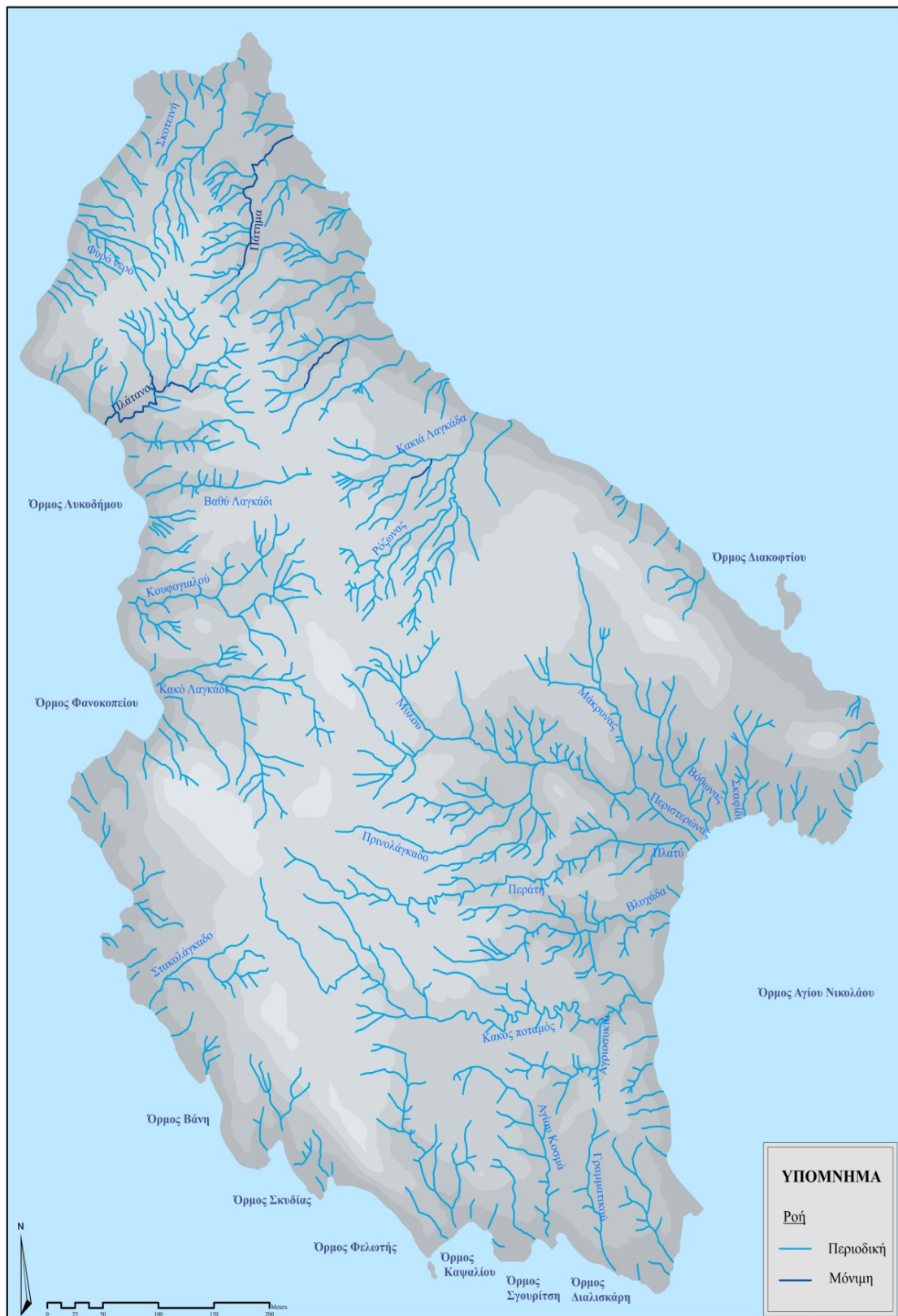
Ουσιαστικά, τα κάνυον είναι υποθαλάσσιες χαράδρες οι οποίες σε περίπτωση που απαντώνται στην υφαλοκρηπίδα, μας αναδεικνύουν το υπολειμματικό υδρογραφικό δίκτυο από την τελευταία παγετωνική περίοδο (Κ. Αλμπανάκη, 1999: 25).

Συμπερασματικά, η ύπαρξη υποθαλάσσιων κάνυον οφείλεται κατά κύριο λόγο στη μορφολογία του εδάφους και ακόμα περισσότερο στην ύπαρξη ισχυρού υδρογραφικού δικτύου όπου οι εκβολές των ποταμών είναι σημαντικές. Σε γενικό επίπεδο ισχύει το αξίωμα ότι, όσο μεγαλύτερες είναι οι εκβολές ενός ποταμού, τόσο μεγαλύτερα θα είναι τα υποθαλάσσια κάνυον (Κ. Αλμπανάκη, 1999: 29).

Όμως, εκτός από την υποθαλάσσια μορφολογία, ο βυθομετρικός χάρτης μας πληροφορεί για τα εγγύς βάθη. Από ότι φαίνεται και στο υπόμνημα, το μεγαλύτερο βάθος είναι τον 500μ. και εντοπίζεται στο Νοτιοδυτικό υποθαλάσσιο τμήμα καθώς και στο Βορειοδυτικό τμήμα. Γενικά σε όλη τη δυτική πλευρά του νησιού έχουμε μικρότερες αποστάσεις και μεγαλύτερα βάθη ενώ ακολουθείται μια ομοιόμορφη μορφολογία όπως απαντάται στην ακτογραμμή, γεγονός που μας πληροφορεί για την έλλειψη εξωγενών διεργασιών ή την πιθανή αύξηση της στάθμης του νερού και την υποβύθιση του νησιού.

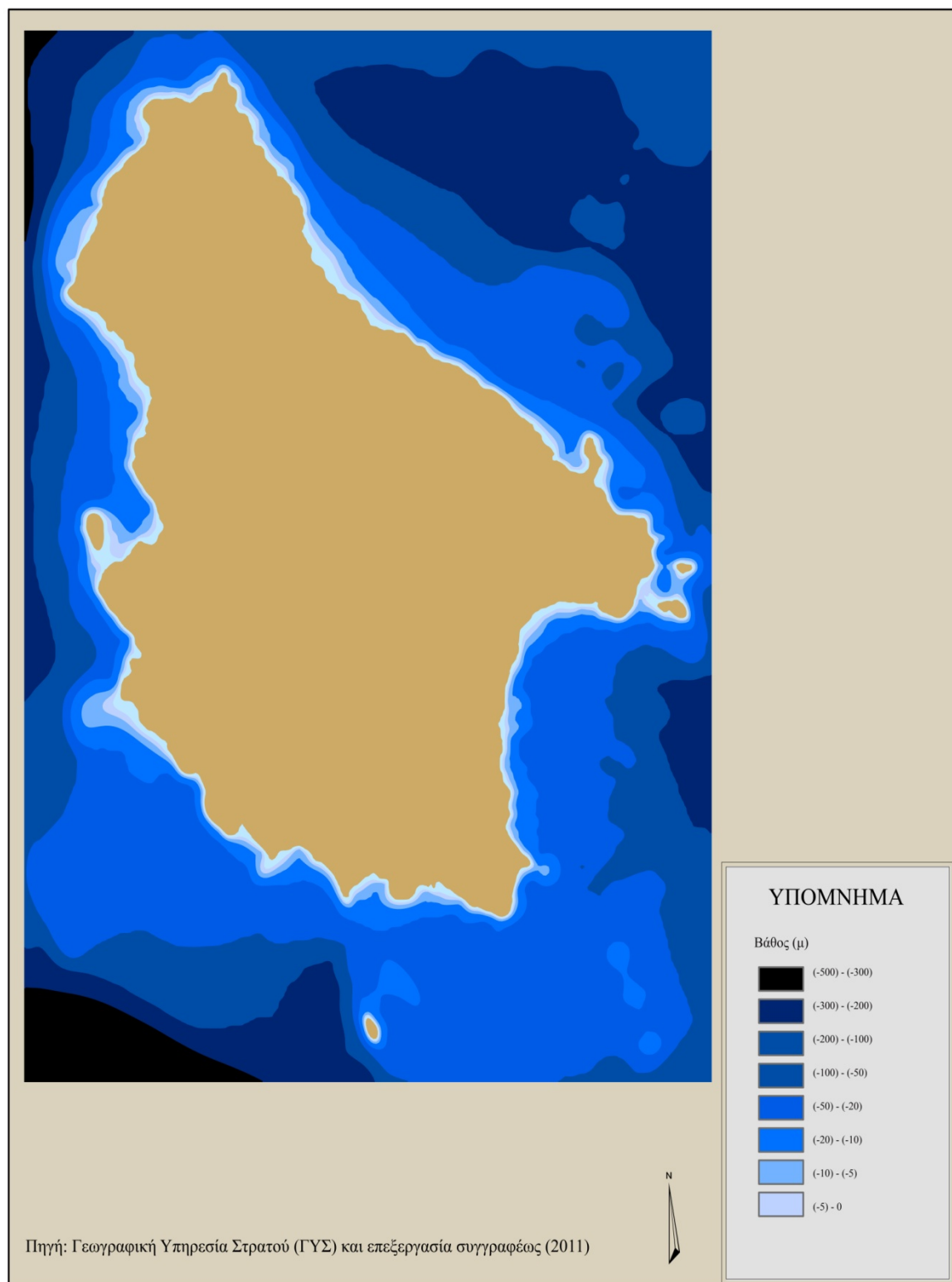
Όμως παρόμοια πρακτική εμφανίζεται και στην ανατολική πλευρά ενισχύοντας την επιχειρηματολογία της ακόλουθης παρατήρησης. Δηλαδή, αν επεκτείνουμε το υπέδαφος (0μ.) έξω από τα σημερινά όρια έως την ισοβαθή 100 τότε το νησί των Κυθήρων δεν διαφέρει πολύ από την χαρτογραφική αποτύπωσή του από τους χαρτογράφους του 17^{ου} αιώνα. Αν λοιπόν παραθέσουμε ένα χάρτη με το υπέδαφος να ξεκινάει από τους -100μ. σε ένα χάρτη του Rosaccio Giuseppe, το 1606 ή του J. Petters το 1685 τότε οι χαρτογραφικές παραστάσεις μοιάζουν αρκετά. Αυτή η παρατήρηση αποδεικνύει την ανόδου της στάθμης της θάλασσας και την υποβύθιση των παράκτιων περιοχών που συσχετίζεται με την παγετώδη και μεσοπαγετώδη περίοδο. Έτσι η έκταση και η μορφή της ισοβαθούς των 100μ. με όσες αλλοιώσεις έχει υποστεί φυσικά αλλά και λόγω της χαρτογραφικής απόδοσης πιθανά παρουσιάζει τη μορφή του νησιού πριν από 5 αιώνες.

Υδρογραφικό δίκτυο Κυθήρων

Πηγή: Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού (ΓΥΣ) και επεξεργασία συγγραφέως, 2011

Βυθομετρικός Χάρτης Κυθήρων

Η διαμόρφωση του γήινου ανάγλυφου εξαρτάται από μια σειρά διεργασιών που γίνεται τόσο ενδογενώς όσο και εξωγενώς. Οι ενδογενείς διεργασίες είναι ο τεκτονισμός, η ηφαιστειότητα και οι σεισμοί, ενώ οι δυο κυριότερες εξωγενείς διεργασίες είναι η διάβρωση και η αποσάθρωση (Κ. Παυλόπουλος, 2008: 2,16).

Ξεκινώντας λοιπόν, από τις ενδογενείς διεργασίες, οι θεματικοί χάρτες θα μας δείξουν το αποτέλεσμα των διεργασιών για τα Κύθηρα. Ο γεωλογικός χάρτης που ακολουθεί μας πληροφορεί ότι στο νησί υπάρχουν 18 γεωλογικοί σχηματισμοί.

Ονομαστικά οι σχηματισμοί που παρουσιάζονται είναι οι εξής Crs, TR-Jm, TR-Jm-Dk, m, K-Dk, Jsk, Js-k, e, e-k, ng, g, Ft, c, Co, Js-K-k, Js-sh, K-k και δ. Το Crs, σύμφωνα με το υπόμνημα του γεωλογικού χάρτη της ΓΥΣ, αποτελεί το υπόβαθρο του νησιού το οποίο συνδυάζεται με τους σχηματισμούς gn και φ. Ο μαρμαρυγιακός σχιστόλιθος Crs, απαντάται με κυανοτεφρόλευκο μάρμαρο. Στην συνέχεια αναφέρονται συνοπτικά τα χαρακτηριστικά των γεωμορφολογικών σχηματισμών όπου μελετήθηκαν από τη ΓΥΣ και απαντώνται στα Κύθηρα.

Ο TR-Jm, και ο TR-Jm-Dk (τριαδικός-μέσο Ιουρασικός ασβεστόλιθος) είναι ημιμεταμορφωμένος, ανοιχτόχρωμος κυανότεφρος όπου οι δολιμίτες περιέχουν σακχαρώδη γύψο. Με m, συμβολίζεται απολιθώματα γλυκών ή υφάλμυρων υδάτων, λιχνίτες, οστά θηλαστικών του Πήλακα, ψαμμίτες κίτρινα μάργα, ψαμμιτοασβεστόλιθοι. Με K-Dk, ασβεστόλιθοι Κρητιδικού, τεφροί ως μέλανες, σπανίως κρυσταλλικοί, με δολιμίτες τέφρους, στιφρούς έντονα κατατετμημένοι δίνοντας εικόνα ‘μικρολατυποπάγου’. Με Jsk και Js-k, συμβολίζονται ασβεστόλιθοι σχηματισμοί ανώτερου Ιουρασικού, κυανομέλανοι, στιφροί που περιέχουν άφθονο Cladocoropsis. Με e, e-k, ασβεστόλιθοι Ηωκαίνου, μέλανες, στιφροί που περιέχουν Nummulites millicaput Boubée. Το ng, είναι νεογενές αδιαίρετος ενώ g, άμμοι, χάλικες, πηλοί, πλευρικά κορήματα, θίνες.

Η φλύσχη, Ft, συνιστάμενη με ψαμμίτες τεφροπράσινους και σπανιότερα πράσινων αργιλικών σχιστόλιθων. Κροκαλοπαγής αποχωρήσεις θάλασσας, c (Transgressive conglomerate) η οποία είναι ιζηματογενής σειρά απωθημένη σε φλύσχους Τριπόλεως και

σπανιότερα σε ασβεστόλιθους Τριπόλεως, ισχυρός πτυχωμένη με ενίοτε κατακαλυμμένες πτυχές και κροκαλοπαγής θαλάσσιες αποχωρήσεις, Co (Regressive Conglomerate).

Ο καστανόρυθρος, ερυθρός, πράσινος σχιστοκερατόλιθος του ανώτερους Ιουρασικού, Js-K-k, Js-sh, αποχωρισμένος σε λεπτές πλάκες. Ο ασβεστόλιθος πλακώδης, λεπτοπλακώδης με μαργαϊκό ασβεστόλιθο, K-k, όπου περιέχουν κερατόλιθους διαφορετικών χρωμάτων σε κονδύλους, φακούς ή στρώσεις σφηνωμένους στα άκρα. Ενώ με δ κατά θέσεις σώματα διαβάσου.

Πέρα όμως από την ονομαστική και συνοπτική παράθεση των γεωλογικών σχηματισμών, σύμφωνα με τον γεωλογικό χάρτη μπορούμε να αποκομίσουμε ότι στο νησί υπερισχύει ο ασβεστόλιθος. Επιπλέον μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση είναι ότι στο βόρειο τμήμα του νησιού υπάρχουν άλλοι γεωλογικοί σχηματισμοί από εκείνους που βρίσκονται στο νότιο τμήμα. Το βόρειο τμήμα κατά κύριο λόγο, αποτελείται από μαρμαρυγιακούς σχιστόλιθους ενώ στο νότιο από ασβεστόλιθους και δολομίτες.

Προχωρώντας στα αποτελέσματα των ενδογενών διεργασιών, ακολουθεί θεματικός χάρτης με τα ρήγματα του νησιού. Όπως φαίνεται στο υπόμνημα έχει γίνει ένας διαχωρισμός μεταξύ ρηγμάτων (βέβαια- πιθανά) και ένας δεύτερος διαχωρισμός που προκύπτει ως συνδυαστικό αποτέλεσμα των ρηγμάτων και των γεωλογικών σχηματισμών. Αυτή η δεύτερη κατηγορία ομαδοποιεί διαφορετικούς, εκατέρωθεν του ρήγματος, γεωλογικούς σχηματισμούς. Δηλαδή, ρήγματα τα οποία διχοτομούν δυο διαφορετικούς σχηματισμούς. Αυτή η κατηγοριοποίηση έχει αποδοθεί με κόκκινο χρώμα, με συνεχή γραμμή για τα βέβαια ρήγματα ενώ με διακεκομμένη για τα πιθανά. Έτσι με βάση αυτές τις δυο κατηγορίες μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα για τα αίτια δημιουργίας των ρηγμάτων. Τα ρήγματα μπορεί να δημιουργηθούν από τεκτονικούς λόγους σε συνδυασμό όμως με τα πετρώματα του εδάφους.

Τα ρήγματα της πρώτης κατηγορίας, με έντονη παρουσία εντοπίζονται περιμετρικά του νησιού, ενώ λιγότερα είναι αυτά που βρίσκονται ενδοχώρια. Επίσης, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο προσανατολισμός των ρηγμάτων, εκτός κάποιων εξαιρέσεων, είναι από βορειοδυτικά προς νοτιοανατολικά σε παράλληλη ανάπτυξη. Αυτό το μοτίβο του προσανατολισμού δείχνει σταθερές τεκτονικές πιέσεις. Επιπλέον, τα μεγαλύτερα ρήγματα είναι

βέβαια και βρίσκονται στο νοτιοδυτικό κομμάτι του νησιού, ξεκινώντας από τον Άγιο Ιωάννη και περνώντας από τη Μονή Μυρτιδίων, την Αγία Ελέσα και καταλήγουν στην Χώρα. Ουσιαστικά στην ορεινή πλευρά με τα μεγαλύτερα υψόμετρα, συνυπάρχει το μεγαλύτερο ρήγμα του νησιού. Άλλο ένα σημαντικό σημείο, είναι η αλλαγή του προσανατολισμού σε ρήγματα που βρίσκονται στην Ανατολική πλευρά, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το ρήγμα που ξεκινάει από τον Αυλέμονα και καταλήγει πιο πάνω από το Διακόφτι.

Παρόλα αυτά, τα ρήγματα της δεύτερης κατηγορίας διαφέρουν από την πρώτη όσον αφορά τον προσανατολισμό και τη θέση. Ως προς το προσανατολισμό, δεν ακολουθείτε η βορειοδυτική κατεύθυνση. Ακόμα, διαφέρουν ως προς την θέση, αφού κάνουν αισθητή την παρουσία τους στο Βόρειο τμήμα του νησιού. Αυτό που χαρακτηρίζει τα ρήγματα της δεύτερης κατηγορίας είναι η μη ευθύγραμμη αλλά καμπυλωτή ανάπτυξη, όπως φαίνεται στην περιοχή κοντά στον Ποταμό. Εκεί τα ρήγματα της δεύτερης κατηγορίας τέμνονται κάθετα μεταξύ τους. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι στην πλειονότητά τους τα ρήγματα αυτής της κατηγορίας είναι βέβαια. Φυσικά η αιτία είναι το είδος των πετρωμάτων, αλλά σε καμία περίπτωση δεν γνωρίζουμε την χρονική στιγμή ή την αφορμή της δημιουργίας τους.

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη της φυσικής γεωγραφίας του νησιού αλλά και του μέρους Α', παρατίθεται μετά τον θεματικό χάρτη των ρηγμάτων ο χάρτης του Dr. Richard Leonhard για τα Κύθηρα το 1899. Αυτός ο χάρτης παρουσιάζει αθροιστικά όλες τις πληροφορίες των θεματικών χαρτών αυτού του κεφαλαίου. Έτσι είναι ο χάρτης που κλείνει την φυσικογεωγραφική μελέτη των Κυθήρων. Στην συνέχεια ακολουθεί ο χάρτης εκθέσεων που μας δείχνει τη κατεύθυνση του μέγιστου ρυθμού της μεταβλητής του υψομέτρου και το μέρος Β' όπου η μελέτη επικεντρώνεται στον οικισμό της Χώρας των Κυθήρων.

Γεωλογικός χάρτης Κυθήρων

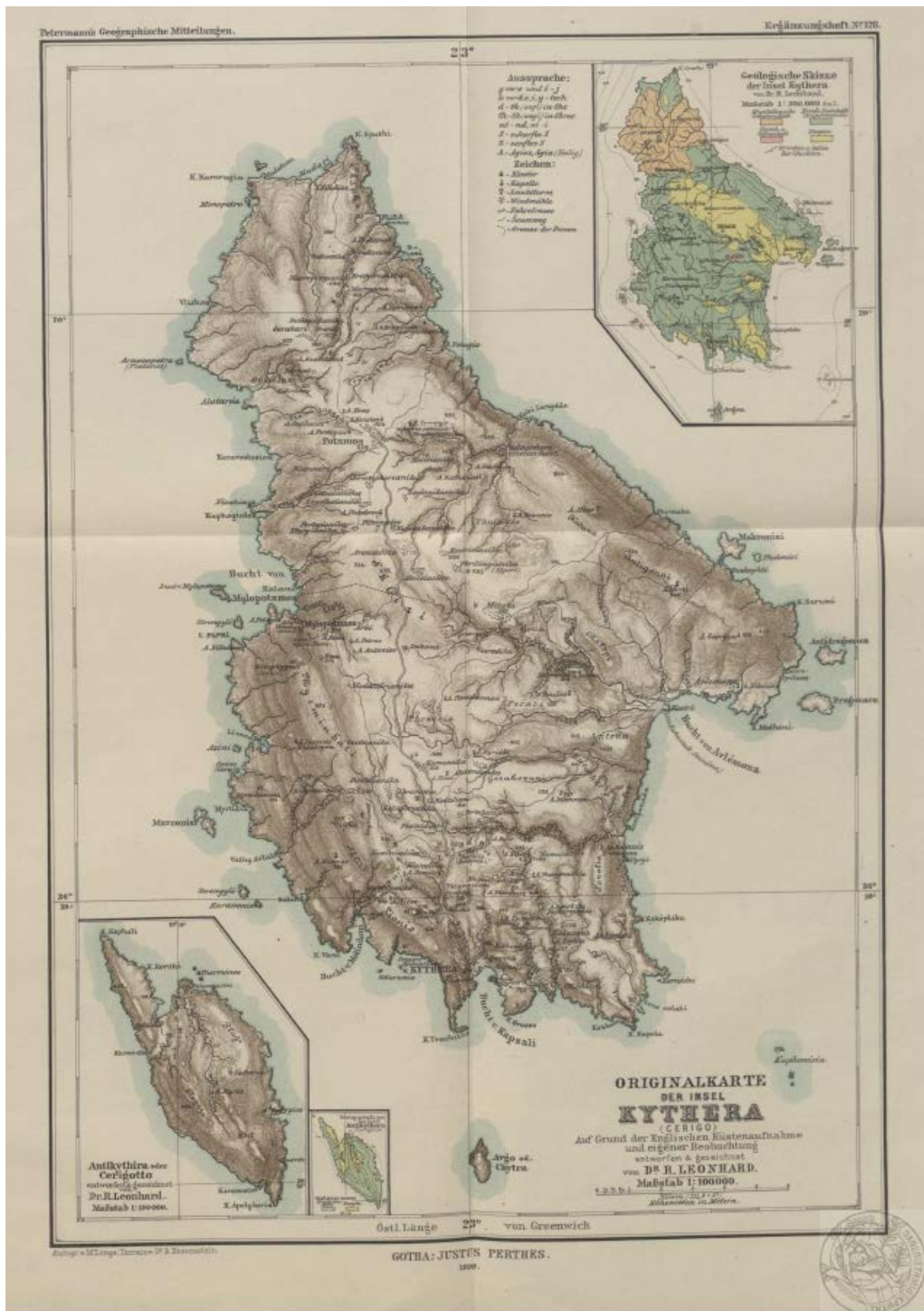
Πηγή: ΓΓΜΕ και επεξεργασία συγγραφέως, 2011

Ρήγματα στα Κύθηρα

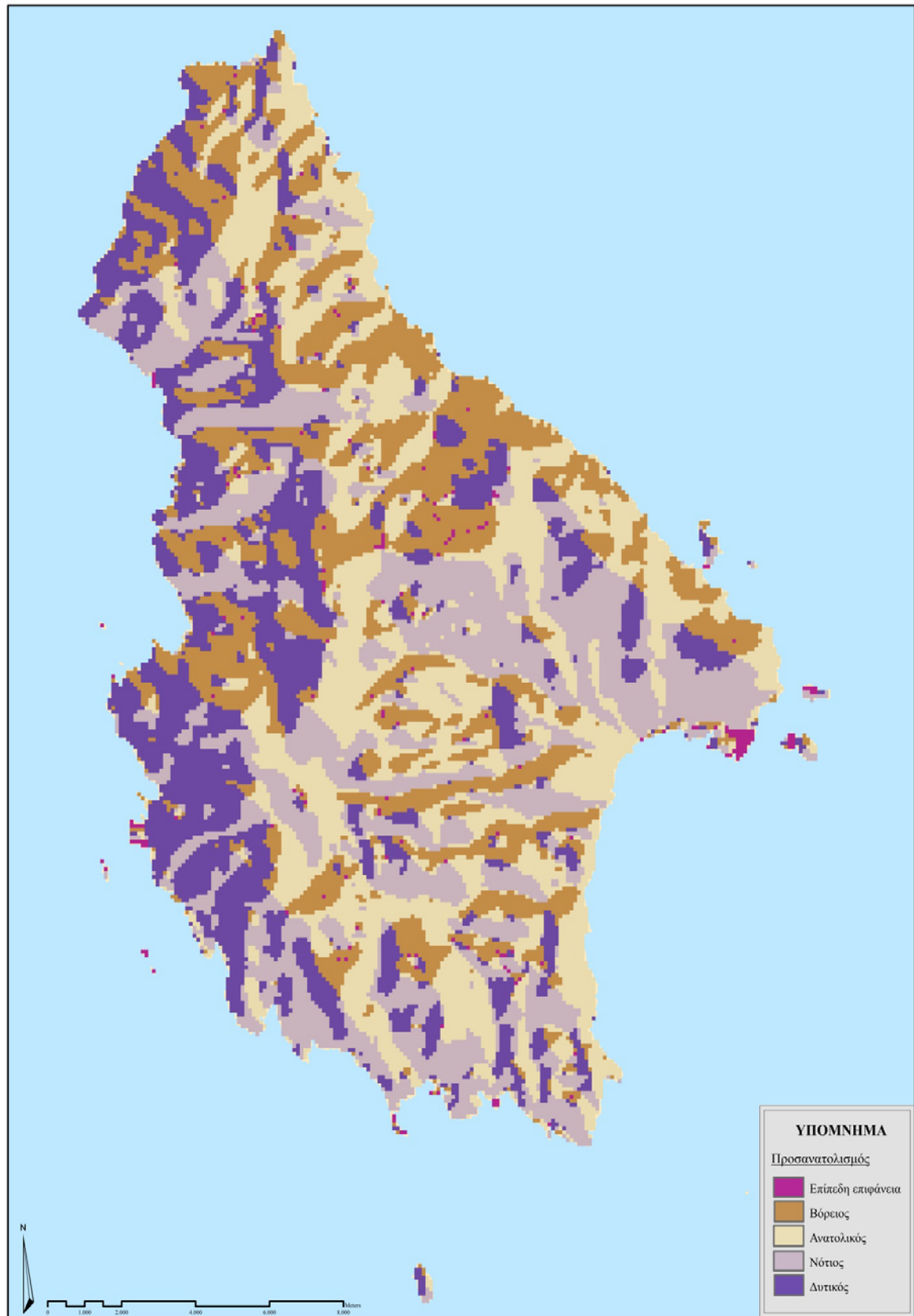
Πηγή: Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού (ΓΥΣ) και επεξεργασία συγγραφέως, 2011

Εικόνα Α' 5.1: Χάρτης του Richard Leonhard, Κύθηρα 1899

Πηγή: R. Leonhard 1899: 49

Έκθεση των Κυθήρων

Πηγή: Στοιχεία Χ. Χαλκιά και επεξεργασία συγγραφέως, 2011

Μέρος Β': Το πολιτισμικό τοπίο και η εξέλιξη του οικισμού της Χώρας

Αφού έχει γίνει μια φυσιογνωμική μελέτη για το νησί των Κυθήρων, στην συνέχεια, επικεντρωνόμαστε στο πολιτισμικό τοπίο της Χώρας. Οι λέξεις τοπίο και πολιτισμικό τοπίο έχουν ιδιαίτερο βάθος και σημασία. Τι είναι το τοπίο για την γεωγραφική επιστήμη και πως γίνεται αντιληπτό;

Ο Κ. Χατζημιχάλης (2011: 14, 16) αναφέρει ότι, όπως ο κόσμος γίνεται κατανοητός μέσα από τις εικόνες και τις αναπαραστάσεις έτσι και τα τοπία αποτελούν τον τρόπο με τον οποίο οι γεωγράφοι έρχονται σε επαφή με το αντικείμενό τους. Τα τοπία είναι ορατές εκφράσεις τριών παραγόντων, των γεωλογικών και φυσικών διεργασιών, των σχέσεων του ανθρώπου με τη φύση και των κοινωνικών χώρων. Ουσιαστικά τα τοπία δεν είναι μόνο ένα κομμάτι γης με μια αστική, κοινωνική ή φυσική υλικότητα αλλά είναι ο χώρος όπου σημαντικό ρόλο παίζει η έννοια της θέασης, δηλαδή το 'πώς' φαίνονται οι οντότητες από ένα συγκεκριμένο σημείο. Τα τοπία και οι αναπαραστάσεις αποκαλύπτουν τις κυρίαρχες εκφράσεις κάθε εποχής ή μια «ηγετική ματιά» στον κόσμο μιας εποχής.

Έτσι το τοπίο είναι σαν το τηλεσκόπιο που μας δίνει την δυνατότητα να δούμε τους αστέρες μια δεδομένη στιγμή. Είναι το 'μέσο' που μας ταξιδεύει τόσο στο χρόνο όσο και τον χώρο. Όμως τι είναι το πολιτισμικό τοπίο και πώς συνδέεται με τον φυσικό κόσμο;

Ο αμερικανός γεωγράφος Carl Sauer (1889-1975), υποστηρικτής του ποσιμπιλισμού, ορίζει το πολιτισμικό τοπίο ως εξής:

Το πολιτισμικό τοπίο διαμορφώνεται με βάση το φυσικό τοπίο από μια πολιτιστική ομάδα. Ο πολιτισμός είναι ο παράγοντας, η φυσική περιοχή το μέσο, το πολιτιστικό τοπίο το αποτέλεσμα. Υπό την επίδραση ενός δεδομένου πολιτισμού, που και ο ίδιος μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου, το τοπίο αναπτύσσεται, περνά από διάφορες φάσεις και φτάνει, μερικές φορές, στο τέρμα του αναπτυξιακού του κύκλου. Με την εισαγωγή ενός διαφορετικού – δηλαδή, ξένου- πολιτισμού, αρχίζει μια κάποια ανανέωση του πολιτισμικού τοπίου ή επιβάλλεται ένα καινούριο τοπίο πάνω στα υπολείμματα του προηγούμενου (Sauer, 1987:153).

Δηλαδή, το πολιτισμικό τοπίο αποτελεί το ίχνος της ανθρωπότητας πάνω στο φυσικό 'ζωγραφικό καμβά'. Είναι ο λόγος κατά τον οποίο τα τοπία διαφέρουν μεταξύ τους, χωρίς να επαναλαμβάνονται τα ίδια μοτίβα και πρότυπα. Και αυτή είναι η αιτία που η γεωγραφική επιστήμη ενδιαφέρετε να τα αναζητήσει ή να τα μελετήσει. Φυσικά το γεγονός ότι τα πολιτισμικά τοπία είναι δυναμικά, αφού σε βάθος χρόνο εξελίσσονται ή χάνονται, κεντρίζει περισσότερο τους μελετητές.

Πέρα από την θεωρία, στην οποία βασίζεται η μελέτη, είναι εξίσου σημαντική η πολεοδομική εξέλιξη στον ελλαδικό χώρο. Ο Κ. Χατζημιχάλης (2011:38) αναφέρει ότι στο ελληνικό χώρο πέρα από τις φυσικές διεργασίες και φυσικές καταστροφές που αλλάζουν το τοπίο, οι κοινωνικές εξελίξεις μετά το 1922 έχουν συμβάλει στην «αταξία και την εξελικτικότητά τους». Το κομβικό σημείο του 1922 διαχωρίζει σε δυο κατηγορίες τους οικισμούς, εκείνους που υπήρχαν πριν από το 1922 και εκείνους που δημιουργήθηκαν μετά, με την πρώτη κατηγορία να χαρακτηρίζει τους οικισμούς ως παραδοσιακούς.

Οι παραπάνω θεωρίες θα διατρέχουν και θα αποτελέσουν βάση της μελέτης περίπτωσης. Σε αυτό το μέρος, θα μας απασχολήσει ο γεωγραφικός χώρος της πρωτεύουσας των Κυθήρων της Χώρας, σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Θα μελετήσουμε το πολιτιστικό ίχνος που χαράζεται σε κάθε περίοδο ώστε να μπορέσει να γίνει μια διαχρονική σύγκριση. Στόχος είναι να συγκριθούν τα πολιτισμικά τοπία, ώστε να εξακριβωθεί αν το κτιριακό απόθεμα έχει ή δεν έχει υποστεί αλλαγές, διατηρώντας τον προσδιορισμό του παραδοσιακού οικισμού.

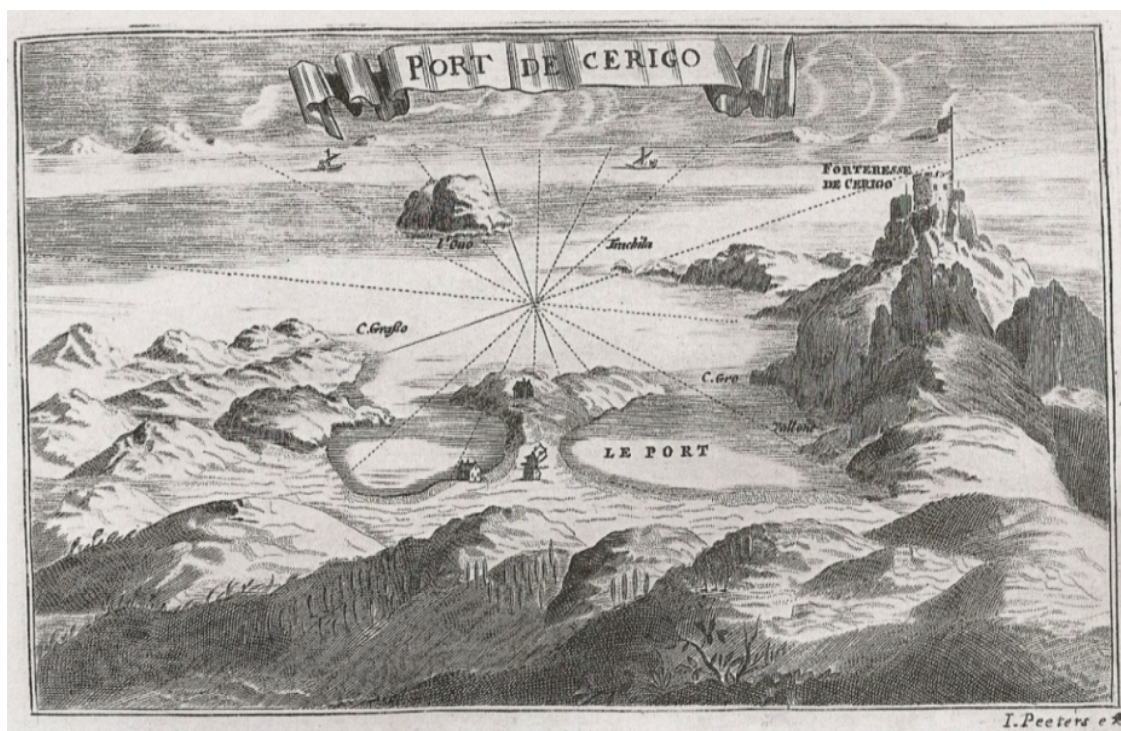
Έτσι, στο πρώτο κεφάλαιο θα αναζητηθεί η σημαντικότητα της χωροθέτησης τόσο του κάστρου όσο και μετέπειτα του οικισμού σε συνδυασμό με την έννοια της ορατότητας. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα μελετήσουμε τα πολεοδομικά σχέδια του οικισμού, ώστε να δούμε πότε και με ποίο τρόπο διαμορφώθηκε ο οικισμός. Δηλαδή, θα γίνει μια σταδιακή αποτύπωση της εξέλιξης- επέκτασης του οικισμού με αντίστοιχη ανάλυση για την κάθε μια περίοδο. Ενώ στο τρίτο κεφάλαιο, θα παραθέσουμε στοιχεία της έρευνας πεδίου, το πολιτισμικό τοπίο μέσα από τον φακό, συγκρίνοντας τμήματα του οικισμού. Φυσικά, επειδή το πολιτισμικό τοπίο δεν εξαρτάται μόνο από το φυσικό περιβάλλον αλλά και από την ιστορία, οικονομία, κοινωνία και τον πολιτισμό, για αυτό το λόγο το Μέρος Α' είναι το κοινό γνωστικό υπόβαθρο για την μελέτη του πολιτισμικού τοπίου της Χώρας.

Κεφ. 1: Ο οικισμός της Χώρας και η ορατότητα

Η κατασκευή του κάστρου και η εγκατάσταση του οικισμού μέσα στα τείχη, συνδυάζεται με την πειρατική εισβολή του Βαρβαρόσα και την καταστροφή της Παλαιοχώρας. Μετά την καταστροφή η νέα θέση που ικανοποιεί τα κριτήρια των Ενετών, εξασφαλίζοντας την προστασία και την άμυνα, είναι η Χώρα. Τα κριτήρια αφορούσαν κυρίως την τοπογραφία της περιοχής, την φυσικογεωγραφία και τη δυνατότητα να αξιοποιηθούν όλα τα πλεονεκτικά στοιχεία της θέσης.

Από την μία η εναλλαγή των υψομέτρων και από την άλλη η ακριτική σημασία σε συνδυασμό με την απόλυτη γεωγραφική θέση, σκιαγράφησαν το νέο οικισμό. Αυτός ο νέος οικισμός εγγυόταν την βιωσιμότητά τους, αφού ικανοποιείτο η ορατότητα, στοιχείο που ομαδοποιούσε τα επιμέρους κριτήρια. Γνώμονας για την τελική απόφαση και ανάδειξη της νέας θέσης, ήταν η εποπτεία της θάλασσας και η φυσική προστασία. Αυτή η φυσική προστασία ενισχυόμενη με τα αμυντικά συστήματα των Ενετών με αποτέλεσμα η εποπτεία να ήταν το συγκριτικό πλεονέκτημα που έκανε αυτή την θέση τόσο ξεχωριστή.

Εικόνα Β' 1. 1: Το λιμάνι, το κάστρο και η νησίδα Αυγό στα Κύθηρα 1685, J. Peeters

Πηγή: Λιβιεράτος, Ε.(επιμ.) 2001: 160

Συμφώνα με τον Ε.Π. Καλλίγερο (1998: 210) οι Ενετοί πίστευαν ότι το νησί είναι το «μάτι του Αιγαίου» κάτι που έτεινε την στρατηγική σημασία του. Με αυτή την ικανότητα της ορατότητας, η θέση είχε εκτός από προστατευτική και στρατηγική σημασία. Έτσι, το «μάτι του Αιγαίου» και η δυναμική της ορατότητας, αποτυπώθηκαν από τους χαρτογράφους της εποχής, χαρακτηρίζοντας το πολιτισμικό τοπίο. Ο J. Peeters το 1685, όπως φαίνεται στην εικόνα Β'1.1, παρουσιάζει αυτή την ορατότητα προσδιορίζοντας τρεις θέσεις, το λιμάνι του Καυσαλίου, το κάστρο της Χώρας και το νησί Αυγό.

Όμως η παραπάνω γκραβούρα δεν δίνει λεπτομέρειες για ένα λιμάνι ή δεν ζωγραφίζει ένα ξεχωριστό τοπίο αλλά έμμεσα δίνει την πληροφόρηση για την ορατότητα από το κάστρο. Ειδικότερα, σε ένα πρώτο επίπεδο γίνεται η αποτύπωση της τοπογραφίας με στόχο την απόδοση της ακρίβειας, της αναλογίας αλλά και των σχέσεων συσχέτισης των οντοτήτων. Στο δεύτερο επίπεδο κυριαρχεί το στοιχείο της ορατότητας. Κάθε φωτεινή περιοχή είναι και ορατή ενώ αντίθετα κάθε σκοτεινή είναι μη ορατή. Από την γκραβούρα του J. Peeters βλέπουμε ότι όλο το χέρσο τμήμα είναι ορατό από την ακτογραμμή έως τις ορεινές περιοχές. Το ορατό υδάτινο τμήμα περιλαμβάνει τους όρμους, εκτείνεται μέχρι το νησί Αυγό ενώ στα ανοιχτά φαίνεται η διέλευση των πλοίων. Με την διέλευση των πλοίων είναι εφικτή η παρατήρηση της κινητικότητας που συνδέεται με την εμπορική κίνηση ή την πειρατεία. Επιπλέον, παρουσιάζονται και άλλες συμπληρωματικές πληροφορίες, όπως ο προσανατολισμός και οι ονομασίες των κύριων οντοτήτων. Ο προσανατολισμός παρουσιάζεται με τον ακτινωτό συμβολισμό όπου οι κάθετες μη διακεκομμένες γραμμές συμβολίζουν τα σημεία του Βορρά δηλαδή, Βορρά-Νότο, Ανατολή-Δύση.

Η παραπάνω αποτύπωση του J. Peeters επαληθεύεται εν μέρει από το χάρτη της έκθεσης των Κυθήρων. Όσο ο προσανατολισμός συνδέεται με την ορατότητα αλλά τόσο ο χάρτης του μέρους Α' για την έκθεση συνδέεται με την γκραβούρα του 1685. Επειδή η παρατήρηση προκύπτει ως έμμεσο συμπέρασμα, για αυτό το λόγο ο ακόλουθος χάρτης της ορατότητας μας δίνει άμεσα την πληροφόρηση. Έτσι μπορούμε να δούμε τι έβλεπε το «μάτι του Αιγαίου».

Ο χάρτης της ορατότητας που ακολουθεί, έχει προκύψει με αυτοματοποιημένο τρόπο από το πρόγραμμα του Arcmap. Σε αυτό το λογισμικό περιβάλλον έχουμε τη δυνατότητα να εισάγουμε σημεία ενώ μας δίνεται ως τελικό αποτέλεσμα η ορατότητα, συναρτήσει της απόστασης και του

υψομέτρου του ανάγλυφου. Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν είναι το ψηφιακό μοντέλο εδάφους (dem) και τα σημεία που αντιστοιχούν στην γεωγραφική θέση του κάστρου. Όπως παρατηρήθηκε από την έρευνα πεδίου, από τα τείχη του κάστρου η ορατότητα είναι συμπληρωματική. Δηλαδή, μπορεί σε ένα σημείο να μην υπάρχει ορατότητα όμως να εξασφαλίζεται η οπτική από ένα άλλο. Το ιδανικό θα ήταν να βλέπαμε τι έβλεπαν από τα τείχη του κάστρου συνολικά. Παρόλα αυτά στην προκειμένη περίπτωση στο χάρτη παρουσιάζεται η ορατότητα από το Νότιο τμήμα του κάστρου.

Σύμφωνα με τον χάρτη, από το κάστρο οι ορατές χερσαίες περιοχές εκτείνονται από τον οικισμό μέχρι το Καψάλι. Επίσης μικρότερα τμήματα γης είναι ορατά τόσο ανατολικά όσο και δυτικά.

Ειδικότερα στην νοτιοδυτική πλευρά είναι ορατή η περιοχή του βουνού Καστριά ενώ από την νοτιοανατολική πλευρά υπάρχει οπτική επαφή μέχρι το βουνό Βρουλέα στο ακρωτήριο Καπέλλο. Επιπλέον φαίνεται το βόρειο τμήμα των νησιών Αυγό και Αντικυθήρων.

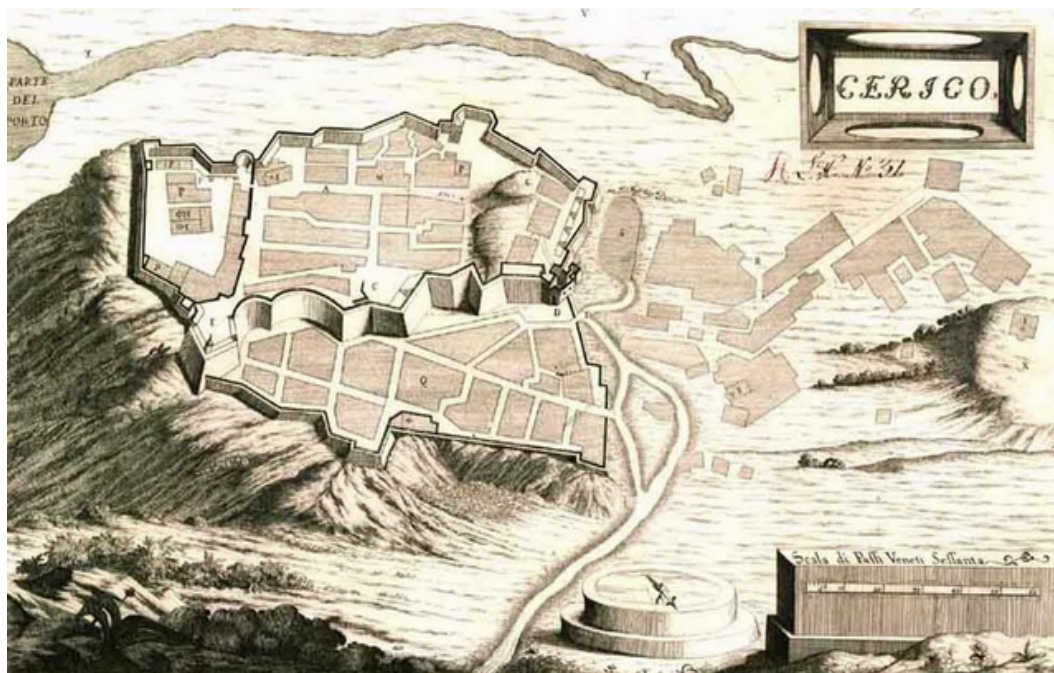
Κάτω από αυτή την έκταση, εκτείνεται και το υδάτινο τμήμα με οπτική κάλυψη 180° . Στο υδάτινο τμήμα υπάρχει κλιμάκωση ως προς την απόσταση κάτι που συνδέεται με τις καιρικές συνθήκες και την καμπυλότητα της γης, παράγοντες που επηρεάζουν την ορατότητα. Από 40-60 χιλ. έχουμε συχνή ορατότητα ενώ για την Ελλάδα το επίπεδο μέσης ορατότητας είναι 70 χιλ. Όμως στα Κύθηρα οι καιρικές συνθήκες επηρεάζουν σημαντικά την ορατότητα, αφού συχνά τα Αντικύθηρα δεν φαίνονται παρότι βρίσκονται σε απόσταση περίπου 36 χιλ. από το κάστρο της Χώρας.

Ορατότητα από το κάστρο της Χώρας Κυθήρων

Πηγή: Δεδομένα της Α. Φάκα και επεξεργασία της συγγραφέως

Εικόνα Β' 1. 2: Το κάστρο και η επέκταση του οικισμού έξω από τα τείχη 1687, Coronelli

Πηγή: Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, 1983:15

Όπως λοιπόν είδαμε και παραπάνω, το σημαντικότερο στοιχείο για την επιλογή της χωροθέτησης του κάστρου ήταν η ορατότητα και η αμυντική θέση. Η περιοχή πληρούσε όλες τις προϋποθέσεις και σταδιακά άρχισαν τα πρώτα πολεοδομικά σχέδια. Η παραπάνω εικόνα Β' 1.2 δείχνει την οργάνωση μέσα στο κάστρο, στην περιοχή κάτω από το κάστρο και στην επέκταση του οικισμού. Μόλις το 1687 ο Coronelli παρουσιάζει την ενετική πολεοδομική οργάνωση και στο παράρτημα υπάρχει η περιγραφή του ίδιου τόσο για την ορατότητα όσο και τη πολεοδομική οργάνωση του οικισμού.

Ωστόσο, αυτό που παρατηρούμε είναι η επάλληλη ορθογώνια δόμηση και η απόδοση ενός χαρακτηριστικού γράμματος στην κάθε περιοχή. Επίσης εδώ φαίνεται ότι τα τείχη προστάτευαν την περιοχή του κάστρου και το πολεοδομικό τομέα Q που συμπίπτει με την περιοχή του Βούργου. Επίσης φαίνεται η οδική σύνδεση των δυο περιοχών που οδηγεί προς το Καψάλι, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στο καστρικό συγκρότημα με λεπτομερή απόδοση του περιβάλλοντα χώρου κάτι που δεν ισχύει στην περιοχή επέκτασης. Έξω από τα τείχη το πολεοδομικό συγκρότημα αποδίδεται με το γράμμα R. Σε αυτό το τμήμα η γεωμορφολογία του εδάφους δεν είναι σωστή και δεν υπάρχει η ίδια λεπτομέρεια και δεν διατηρείται η αναλογία όπως αποτυπώνεται για το τειχισμένο τμήμα του οικισμού.

Κατά αυτό τον τρόπο λοιπόν ήταν οργανωμένος ο οικιστικός χώρος τον 17^ο αιώνα. Στην συνέχεια στο επόμενο κεφάλαιο αναλύονται οι πολεοδομικές εξελίξεις του οικισμού της Χώρας. Τα επόμενα σχέδια θα μας παρουσιάζουν πως το κτιριακό απόθεμα του καστρικού συγκροτήματος ταπεινώνεται και με πιο τρόπο συνεχίζεται η επέκταση του οικισμού.

Κεφ. 2: Σύγκριση πολεοδομικών σχεδίων

Σύμφωνα με το Ε. Αλεξάκη στη μελέτη « Εθνοπολιτισμικές παράμετροι του λαϊκού πολιτισμικού των Κυθήρων: Ιστορικο-ανθρωπολογική προσέγγιση» (2000:53) αναφέρει ότι η οργάνωση του κατοικημένου χώρου στο νησί βασίζεται στην λογική των οικογενειοκεντρικών σχηματισμών όμοιων με αυτών της Λακωνίας. Επισημαίνει ότι το νησί είναι διάσπαρτο από μικρούς οικισμούς και χωριά που έχουν ονομασίες οικογενειών, στοιχείο που διασώζεται και σήμερα. Δηλαδή, στα Κύθηρα υπάρχουν μικροί οικισμοί οι οποίοι δημιουργήθηκαν με την λογική της οικογενειακής προστασίας, καταμερίζοντας τη γη σε μικρούς και μοναχικούς οικισμούς.

Η ετερότητα των μεταναστών από την Πελοπόννησο και την Κρήτη δημιούργησαν ένα μωσαϊκό από οικογενειακούς οικισμούς. Αυτό το μαρτυρούν τα ίδια τα τοπωνύμια, τα οποία προέρχονται από το όνομα του ιδρυτή του οικισμού. Ήταν μια γη που δεν άνηκε σε κανένα και τόσο η ισχυρή προσωπικότητα των μεταναστών όσο και οι πειρατικές επιδρομές που δεν άφηναν το τόπο να ζήσει, διαμόρφωσαν κατά αυτό τον τρόπο το πολιτισμικό τοπίο. Σε αυτούς του οικισμούς διασώζονται οικογενειακά αρχεία τα οποία παραδίδονται στα χέρια των μετέπειτα γενεών, διατηρώντας την παράδοση του τόπου ως ιδιωτικό κεκτημένο.

Όμως, η οικιστική λογική που χρησιμοποιήθηκε στην Χώρα ήταν διαφορετική από αυτή του υπόλοιπου νησιού. Οι Ενετοί είχαν πλήρες καταγεγραμμένα αρχεία για όλα τα θέματα που συσχετιζόνταν με τον πληθυσμό που διοικούσαν, στοιχεία που αποτέλεσαν πολύτιμη πηγή πληροφόρησης για την μελέτη. Επιπλέον, οι Ενετοί διαβάζουν τα πλεονεκτικά σημεία της θέσης και οργανώνουν το χώρο με την κατασκευή του κάστρου όπως μελετήθηκε στο παραπάνω κεφάλαιο.

Ειδικότερα, κατά την περίοδο των επιδρομών οι οικισμοί στο σύνολο του νησιού ήταν λίγοι και πυκνοκατοικημένοι ενώ οχυρωμένες πόλεις χτίζονταν κοντά σε λιμάνια, ώστε να γίνεται γρήγορα η ανατροφοδότηση και να υπάρχει η εποπτεία πειρατικών επιδρομών. Η Χώρα των Κυθήρων ανήκει σε αυτή την κατηγορία αφού το κάστρο έχει χωροθετηθεί πάνω από το λιμάνι του Καψαλιού. Εκεί έμεναν οι ευγενείς και μερικοί αστοί, ιδιαίτερα αξιωματικοί, τεχνίτες και

συμβολαιογράφοι της εποχής. Τόσο η γεωγραφική θέση του νησιού όσο και οι θαλάσσιες πειρατικές επιδρομές, ανάδειξαν την φρουριακή προστασία του κάστρου. Όλος ο οικισμός έχει κατασκευαστεί πάνω στις γραμμές που χάραξαν οι πρώτοι κάτοικοι, όπου τα σπίτια αποτελούν ένα νοητό μονοπάτι το οποίο θα ακολουθούσαν, σε περίπτωση που το κάστρο έπεφτε, και θα τους οδηγούσε στην ενδοχώρα. Ο οικισμός, αναπτύσσεται τους επομένους αιώνες στην κορυφογραμμή του βουνού, χωρίς να επεκτείνεται εκατέρωθεν. Έτσι, ένας παρατηρητής δεν μπορεί να θωρήσει όλο τον οικισμό παρά μόνο από το κάστρο.

Στην συνέχεια παρατίθενται τα πολεοδομικά σχέδια τα οποία θα αναλυθούν μερικώς και μετά θα γίνει η σύγκριση. Το πρώτο οικιστικό διάγραμμα δείχνει τις φάσεις της οικιστικής επέκτασης, το δεύτερο διάγραμμα την εικόνα του οικισμού το 1986, ενώ το τρίτο η πολεοδομική μελέτη του 2002.

Σχέδιο επέκτασης της Χώρας (15ος - 20ος αιώνας)

Φάσεις επέκτασης του οικισμού της Χώρας
Κύθηρα, (15ος - 20ος αιώνας)

Πηγή: Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική (1983:14) και επεξεργασία της συγγραφέως, 2011

Στο παραπάνω σχέδιο, βλέπουμε την εξέλιξη του οικισμού χωρισμένη σε τρεις χρονικές περιόδους. Ξεκινώντας, από δεξιά προς αριστερά, έχουμε τα κτίρια που βρίσκονται μέσα στα τείχη του κάστρου τα οποία έχουν αποδοθεί με μωβ απόχρωση. Η πρώτη φάση, όπως φαίνεται και στο διάγραμμα, είναι από το 15^ο έως το 17^ο αιώνα για τον οποίο το κτιριακό απόθεμα έχει αποδοθεί με κίτρινο χρώμα ενώ με μπλε σκούρο οι εκκλησίες της ίδιας περιόδου. Στην επόμενη φάση, 17^ο -19^ο αιώνα, το κτιριακό απόθεμα είναι πορτοκαλί ενώ οι εκκλησίες αποδίδονται με γαλάζια απόχρωση. Ενώ η τρίτη και τελευταία περίοδος αποδόθηκε με κόκκινο χρώμα και αντιπροσωπεύει την επέκταση του οικισμού τα νεώτερα χρόνια.

Σύμφωνα με Π. Γρηγοράκη κ.ά (1983:14), στο διάστημα 15^{ου} -16^{ου} αιώνα, η Χώρα εκτείνεται σε δυο τμήματα, αυτό που βρίσκεται μέσα στο κάστρο και το τμήμα του Βούργου, προάστιο στη βόρεια πλευρά, το οποίο ήταν κτισμένο, όπως το παρουσιάζει και ο Coronelli. Η πόλη του κάστρου ήταν σε ένα πλάτωμα της κορυφής του βουνού σε απόσταση από τα τείχη, χωρισμένη με ορθογώνια τετράγωνα, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Το τείχος του Βούργου σχηματιζόταν από τους εξωτερικούς τοίχους σπιτιών και εκκλησιών καθώς και από ενισχυμένα τμήματα τειχών. Στην περιοχή του Βούργου, εφαρμόστηκε ένα σύστημα δρόμων ακολουθώντας τις υψομετρικές καμπύλες. Είναι το τμήμα βόρεια του κάστρου στο οποίο βλέπουμε στο σχέδιο επέκτασης να υπάρχουν μόνο εκκλησίες και να μην διασώζεται όλος ο τείχος παρά μόνο τμήματά του. Γενικά αυτή η χρονική περίοδος, χαρακτηρίζεται από τη πυκνοκατοίκηση, η οποία μειώνει τους ελεύθερους χώρους.

Το 17^ο αιώνα, περίοδος της πρώτης και δεύτερης φάσης επέκτασης του οικισμού, υπάρχει διπλή εξάπλωση. Στο πρώτο στάδιο της εξάπλωσης παρατηρείται μια επέκταση έξω από τα τείχη του κάστρου, βασιζόμενη στη πολεοδομική μελέτη των Ενετών όπως φαίνεται και από τις γκραβούρες του Coronelli. Τόσο η οργάνωση του χώρου από τους Ενετούς όσο και η ανάπτυξη της πρώτης φάσης έξω από τα τείχη αποδεικνύουν την πληθυσμιακή αύξηση και την ανάγκη επέκτασης. Ο εσωτερικός χώρος του κάστρου και η περιοχή του Βούργου είναι ήδη πυκνοκατοικημένες και η μόνη λύση είναι η προσεκτική επέκταση έξω από τα τείχη, με την προϋπόθεση να μην θίγεται ο παράγοντας ασφάλεια.

Στο δεύτερο στάδιο της εξάπλωσης του 17^{ου} αιώνα, ο οικισμός διπλασιάζεται και εκτείνεται με βορειοδυτική κατεύθυνση με άξονα το κεντρικό δρόμο ενώ στο κάστρο εξακολουθούν να συγκεντρώνονται όλες οι διοικητικές και εμπορικές λειτουργίες. Η επέκταση της δεύτερης φάσης γίνεται γραμμικά κατά μήκος του κεντρικού δρόμου με γνώμονα τη γεωμορφολογία του εδάφους ενώ δεν υπάρχει πολεοδομικός σχεδιασμός. Ο κεντρικός δρόμος συνδέεται με δευτερεύοντες δρόμους που ακολουθούν τις υψομετρικές καμπύλες και αυτοί συνδέονται μεταξύ τους με στενά κλιμακωτά σοκάκια που ενώνουν τα διάφορα επίπεδα. Ενώ αυτή η φάση χαρακτηρίζεται από την πυκνή δόμηση, ωστόσο υπάρχουν περισσότεροι κοινόχρηστοι χώροι στα πλατώματα γύρω από τις εκκλησίες που ήταν τα κέντρα των γειτονιών. Έτσι σύμφωνα με το παραπάνω σχέδιο δημιουργούνται πέντε γειτονίες, όσες δηλαδή είναι οι εκκλησίες της δεύτερης φάσης. Επίσης, χαρακτηριστικό αυτής της φάσης είναι τα διαβατικά στον κεντρικό δρόμο, περάσματα – καμάρες κάτω από τα σπίτια, στοιχείο που θα μας απασχολήσει. (Π. Γρηγοράκη, 1983:15-16).

Πριν αναλύσουμε την τρίτη φάση επέκτασης του οικισμού της Χώρας θα εντοπιστούν τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την πρώτη και την δεύτερη φάση. Έτσι, στην πρώτη φάση της εξέλιξης του οικισμού της Χώρας, παρατηρούμε ότι χωροθετούνται κατοικίες έξω από τα τείχη του κάστρου. Οι κάτοικοι δεν νιώθουν να απειλούνται καθώς εξασφαλίζεται η προστασία τους και λόγω της αύξησης του πληθυσμού και της απομάκρυνσης των ευγενών Ενετών, διαμορφώνουν το πολιτισμικό τοπίο προσδιορίζοντας το πολιτισμικό τοπίο. Είναι η περίοδο που ανθίζει η αρχιτεκτονική και οι τοπικοί τεχνίτες αρχίζουν να προσδιορίζουν το χαρακτήρα του νησιού. Στην δεύτερη φάση ο οικισμός γίνεται πιο προσιτός στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα που επιδιώκουν να εγκατασταθούν στην Χώρα χωρίς να υπάρχει πολεοδομικός σχεδιασμός. Το αίσθημα του φόβου σε αυτό το σημείο έχει μειωθεί αρκετά και ο οικισμός αυξάνεται σημαντικά, αναπαράγοντας τις πρακτικές που εφάρμοσαν οι Ενετοί στην πρώτη φάση.

Παρατηρώντας το κτιριακό απόθεμα της πρώτης φάσης, όπως έχει διασωθεί, μπορούμε να μιλήσουμε για την ιδιόμορφη αρχιτεκτονική και τις οργανωτικές πρακτικές που εφάρμοσαν οι Ενετοί για τη διαχείριση του χώρου. Τόσο το κάστρο της Χώρας όσο και τα γύρω κτίρια δεν είχαν σοβαντισμένους τους εξωτερικούς τοίχους, όπως μας μαρτυρούν οι εκκλησίες του Βούργου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, είτε να φαίνεται η πέτρα είτε να σκεπάζονται τα κτίρια με χορταριασμένους τοίχους, δίνοντάς τους φυσική προστασία με τα χρώματα της βλάστησης και του περιβάλλοντος. Αυτό ήταν το χρώμα των κτιρίων την εποχή του μεσαίωνα και της

πειρατείας και είχε ως αποτέλεσμα την ‘απόκρυψη’ των κτισμάτων, ώστε να μην φαίνονται από μακριά. Το άσπρο χρώμα από το ασβέστωμα άρχισε από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και κυρίως κατά τον 20^ο αιώνα.

Εκτός από τους εξωτερικούς τοίχους, σύμφωνα με τον Δ. Κ. Ζαγλανίκη (1962:22), πρόσεχαν αν έκτιζαν καπνοδόχους, να μην εξέχουν πάνω από τα σπίτια γιατί ο καπνός θα έβγαινε συγκεντρωμένος και θα αποκάλυπτε τον οικισμό. Για αυτό, τους έστρεφαν προς το εσωτερικό μέρος ώστε να διασπάτε ο καπνός. Έτσι, μέχρι και σήμερα οι καπνοδόχοι έχουν πολυγωνικές απολήξεις, πότε εξαγωνικές και πότε τετράγωνες.

Ακόμα, στα σπίτια δεν άνοιγαν μεγάλα παράθυρα τόσο για αμυντικούς όσο και κατασκευαστικούς λόγους. Με αυτό τον τρόπο δεν υπήρχε η επικοινωνία μεταξύ των γειτόνων από τα παράθυρα διότι χρησίμευαν μόνο για να μπει λίγο φυσικό φως και καθαρός αέρας. Σύμφωνα με το Δ. Δημητρώπουλο (2001:45), η πυκνή δόμηση στους οικισμούς και ο τρόπος οικοδόμησης των κατοικιών σε διαπλεκόμενα κτιριακά συγκροτήματα, που διέθεταν ελεύθερους κοινόχρηστους χώρους, κατέστησαν αναγκαία την ύπαρξη κανόνων, ρυθμίζοντας την οικοδόμηση, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του κάθε ιδιοκτήτη. Έτσι, έπρεπε να συνεργαστούν οι ιδιοκτήτες ώστε τα μοναδικά παράθυρα να εξυπηρετούν τη χρήση τους, προσέχοντας το μικρόκλιμα του οικισμού και ακολουθώντας τους αντίστοιχους εθιμικούς κανόνες.

Πέρα από τους τρόπους κατασκευής, η ίδια η χωροθέτηση των σπιτιών σε αυτή την περίοδο είναι σημαντική. Το γεγονός ότι επεκτείνονται έξω από τα τείχη, δείχνει πως η Χώρα δεν ανήκει μόνο στους ευγενείς Ενετούς, αλλά και ότι δεν υπάρχει φόβος για πειρατικές επιδρομές. Όμως επιλέγουν οι νέοι κάτοικοι να εγκατασταθούν κοντά στο κάστρο και με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν σε δεδομένη περίπτωση να σωθούν. Σε περίπτωση επίθεσης, θα μπορούσαν από μακριά να αμυνθούν αξιοποιώντας τα πλεονεκτήματα του κάστρου ενώ αν πλησίαζε ο εχθρός, γρήγορα από το κάστρο θα περπατήσουν πάνω στις ταράτσες των σπιτιών και θα μετέβαιναν στην ενδοχώρα όπου υπήρχαν περισσότερες πιθανότητες να σωθούν.

Συνοπτικά, με βάση όλα τα παραπάνω, τέσσερα ήταν τα σημεία προφύλαξης της πρώτης φάσης επέκτασης του οικισμού. Αυτά τα σημεία είναι η τεχνική του χαμαιλέοντα με τα

καμουφλαρισμένα σπίτια, οι περίτεχνες καμινάδες, τα μικρά βιοκλιματικά παράθυρα ως αποτέλεσμα των αστικών κωδικών, καθώς και το μονοπάτι των ταρατσών. Φυσικά αυτά τα στοιχεία σε κάποιο βαθμό εφαρμόστηκαν στην δεύτερη φάση, ενώ σχεδόν καθόλου στη τρίτη φάση επέκτασης του οικισμού.

Στην τρίτη φάση επέκτασης το πολιτισμικό τοπίο της πρώτης και της δεύτερης φάσης έχει αλλάξει. Τον 19^ο αιώνα δεν υπάρχει λόγος για προστασία, καμουφλάρισμα, και πυκνή δόμηση. Έτσι η τεχνική του χαμαιλέοντα αντικαθίσταται με το λευκό επίχρυσμα, όσες περίτεχνες καμινάδες διασώζονται αποτελούν αρχιτεκτονικό ιδιόμορφο στοιχείο του νησιού, η μη πυκνή δόμηση και οι νέοι αστικοί κώδικες ανοίγουν τα παράθυρα ενώ σε καμία περίπτωση η λογική του ταρατσο-μονοπατιού δεν έχει σημασία. Οι αλλαγές των δυο φάσεων αντικατοπτρίζονται στην τρίτη φάση. Έτσι στον 20^ο αιώνα το πολιτισμικό τοπίο του οικισμού αλλάζει ποσοτικά και ποιοτικά. Στο σχέδιο επέκτασης του οικισμού παρατηρούμε μια ελεύθερη δόμηση εντελώς διαφορετική από τις δυο άλλες φάσεις. Στην ονομαζόμενη «επέκταση του οικισμού», που αποδίδεται με κόκκινη απόχρωση, σε κεντρικό σημείο βρίσκεται η πλατεία όπου περιμετρικά συγκεντρώνονται όλες οι δημόσιες υπηρεσίες του νησιού. Έτσι, η πολιτισμική αποτύπωση της τρίτης φάσης μας δίνει μια εικόνα η οποία προσπαθεί να παντρέψει το παλαιό με το καινούργιο, το σύγχρονο με το παραδοσιακό.

Για αυτό το λόγο, επειδή δεν μπορούμε με ακρίβεια να μελετήσουμε τη σχέση της επέκτασης και της αλλαγής της αρχιτεκτονικής αλλά θέλοντας να καταγράψουμε την αλλαγή του πολιτισμικού τοπίου, θα επιλέξουμε αντιπροσωπευτικά τμήματα από κάθε μια περίοδο, με στόχο να εντοπίσουμε διαφορετικά στοιχεία για τις διαφορετικές φάσεις μέσα από το υπάρχον πολιτισμικό τοπίο. Η υπόθεση που γίνεται εδώ είναι διττή. Η πρώτη υπόθεση δέχεται ότι το πολιτισμικό τοπίο του 19^{ου} αιώνα θα είναι ίδιο με το σημερινό για τα αρχοντικά που θα αναλυθούν ενώ η δεύτερη υπόθεση αντιστοιχεί κάθε φάση σε ένα αντιπροσωπευτικό κτίριο.

Με βάση τις παραπάνω παραδοχές τα αντιπροσωπευτικά τμήματα πιστεύουμε ότι θα έχουν διατηρήσει την αρχιτεκτονική τους ώστε να παρατηρήσουμε αλλαγές μεταξύ των φάσεων. Σε αυτή την επιλογή μας βοήθησε το γεγονός ότι σε κάθε μια φάση υπάρχει και μια καμάρα. Έτσι, για την πρώτη φάση, αντιπροσωπευτικό κτίριο είναι η καμάρα δίπλα από την εκκλησία του Εσταυρωμένου και για την δεύτερη περίοδο η καμάρα στην οδό Σπυρίδωνος Στάη και Στεαφάνου Νικηφοράκη. Οι καμάρες που θα μελετηθούν και η ακριβή τους θέση έχουν

σημειωθεί στο διάγραμμα της φάσης επέκτασης του οικισμού της Χώρας, όπου με το Α' εντοπίζεται η πρώτη καμάρα ενώ με το Β' η δεύτερη. Στην πρώτη φάση επίσης, ανήκει η καμάρα που εξυπηρετούσε και σαν γεφυράκι το οποίο κατεδαφίστηκε το 1960 (βλ. φωτογραφία στο Παράρτημα).

Έτσι, αρχικά θα γίνει μια σύντομη ανάλυση της πρώτης καμάρας που ανήκει στην πρώτη φάση επέκτασης του οικισμού και από τις δυο πλευρές - όψεις, ανατολική και δυτική. Όμοια λογική θα χρησιμοποιηθεί για την δεύτερη καμάρα με αποτέλεσμα στο τέλος να γίνει μια σύγκριση ως προς τις διαφορετικές επιρροές ανά περίοδο και ανά όψη. Μειώνοντας την κλίμακα στα επίπεδα της αρχιτεκτονικής το σημερινό πολιτισμικό τοπίο θα μας βοηθήσει, διαφωτίζοντας την αναζήτηση των αρχέτυπων μορφών και κατά επέκταση των χαρακτηριστικών της κάθε φάσης.

Όπως φαίνεται και στην εικόνα Β'2.1, η πρώτη καμάρα είναι ένα αρχοντικό σπίτι το οποίο σήμερα λειτουργεί ως ξενοδοχείο. Η αρχιτεκτονική του θυμίζει επτανησιακά ρεύματα. Από την δυτική πλευρά, φαίνεται ένα εντυπωσιακό μεγάλο διώροφο οίκημα. Σε αυτή την πλευρά τα τρία παράθυρα και η μπαλκονόπορτα ακολουθούν γαλλικά πρότυπα. Το κάγκελο της βεράντας, ιδιαίτερα εντυπωσιακό, δίνει μια Βενετσιάνικη ομορφιά. Εκτός από τα κάγκελα, τα διακοσμητικά στοιχεία όπως τα κεραμικά κιονόκρανα και τα κεραμίδια, χαράσσονται πάνω στα ρομαντικά ρεύματα. Το κτίριο έχει χρώματα του καφέ στα παραθυρόφυλλα, μαύρου στα κάγκελα και μπεζ στα πλαίσια των ανοιγμάτων τεχνική που εμφανίζεται στην Πελοπόννησο. Το εντυπωσιακό είναι το ανακάτεμα των επιρροών και φυσικά το τελικό αποτέλεσμα που χαρακτηρίζει το πολιτισμικό τοπίο.

Όπως φαίνεται και στο σχέδιο με τις φάσεις επέκτασης του οικισμού, το αρχοντικό ουσιαστικά διχοτομεί τον κεντρικό δρόμο. Στους δρόμους αριστερά και από κάτω της κατοικίας περνάει αυτοκίνητο. Όμως ο κύριος κεντρικός δρόμος είναι αυτός που φαίνεται στα αριστερά, σύμφωνα με την φωτογραφία. Ενώ από την καμάρα μπορεί να περάσει αυτοκίνητο, όπως φαίνεται στο δεύτερο πολεοδομικό παρόλα αυτά θεωρείται μη προσπελάσιμος και χαρακτηρίζεται ως καντούνι.

Εικόνα Β'2.1: Δυτική πλευρά Α'καμάρας

Πηγή: Φωτογραφίες της συγγραφέως, 2011.

Περνώντας στην ανατολική πλευρά σύμφωνα με την εικόνα Β'2.2, παρατηρούμε αντιθετικά στοιχεία. Ανατολικά είναι τόσο λιτή η πλευρά που δεν δείχνει το μέγεθος, το βάρος, την μεγαλοπρέπεια, και την τέχνη της καμάρας αλλά και του συνολικού πολυγωνικού οικήματος όπως φαίνεται από τη δυτική πλευρά. Η ανατολική πλευρά διατηρεί τα ίδια στοιχεία με τη δυτική ως προς τα γαλλικά παράθυρα και τους δωρικούς κίονες ωστόσο διαφέρει στο ύφος, με τους ημικυκλικούς τοίχους οι οποίοι εξυπηρετούν λειτουργικά τον οικισμό. Όμως, στη φωτογραφία του 1930 η οποία βρίσκεται στο παράρτημα, το πολιτισμικό τοπίο διαφέρει. Το 1930 φαίνεται ότι οι ακόλουθοι παράγοντες της λειτουργικότητας, των αστικών κανόνων που προσδιόριζαν τον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο αλλά και η πρόχειρη- απλοϊκή κατασκευή επηρεάζουν και διαμορφώνουν το τοπίο, στοιχεία που πλέον δεν επιδρούν στο χώρο. Για παράδειγμα, συγκριτικά με την σημερινή εικόνα, ο χώρος έχει περιοριστεί καθώς για λόγους συντήρησης, αναπαλαίωσης και ιδιωτικών αναγκών, ο δημόσιος χώρος αλλά και η αρχική μορφή του οικήματος έχουν αλλάξει. Είναι ένα σημείο όπου παρατηρείται η εξέλιξη του πολιτισμικού τοπίου, εξευγενίζοντας και συμμορφώνοντας το οίκημα.

Η σημερινή εξέλιξη του πολιτισμικού τοπίου έχει κάνει δημοφιλή και χαρακτηριστική την ανατολική πλευρά, σε αντίθεση με τη δυτική. Η καμάρα αυτή έχει γίνει σύμβολο και ταυτίζεται

τόσο με τον οικισμό της Χώρας όσο και με τα ίδια τα Κύθηρα. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στη μπλε πόρτα που αναδεικνύει την καμάρα αλλά και στη μορφή της καμάρας. Δηλαδή, από τη δυτική πλευρά φαίνεται ορθογώνια αλλά από την ανατολική διατηρείται η παραδοσιακή τοξωτή μορφή.

Εικόνα Β'2.2: Ανατολική πλευρά Α' καμάρας

Επίσης, άλλη μια διαφορά εντοπίζεται στο άνοιγμα της καμάρας, όπου στη δυτική πλευρά βρίσκονται ένα παράθυρο και ένα μπαλκόνι, ενώ στην ανατολική ένα μικρό παράθυρο. Ουσιαστικά το δυτικό άνοιγμα είναι μεγαλύτερο από το ανατολικό. Πέρα από αυτό, σημαντικό ρόλο παίζει η κεντρική είσοδος που η απόσταση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου είναι ελάχιστη. Αυτό αποδεικνύει την πυκνή δόμηση καθώς συνδέεται με την άμεση μετάβαση στο κάστρο σε περίπτωση επιδρομής. Έτσι, η ανατολική πλευρά πλεονεκτεί ως προς την δυτική λόγω των νησιωτικών χαρακτηριστικών, δηλαδή τη τοξωτή καμάρα, το μικρό καντούνι και τη μπλε πόρτα, αφού αυτά είναι τα στοιχεία που προσδιορίζουν το τοπίο ως «γραφικό» προς τον επισκέπτη.

Πηγή: Φωτογραφίες της συγγραφέως, 2011.

Η καμάρα Α', βρίσκεται στο όριο, όπως φαίνεται στη φάση επέκτασης του οικισμού της Χώρας, αφού τελειώνει η πρώτη φάση και ξεκινάει η δεύτερη. Αυτό που μένει να αποδειχθεί είναι εάν η καμάρα Β' της δεύτερης φάσης διαφέρει από την Α' καμάρα. Φυσικά, εκτός από το αντίστοιχο φωτογραφικό υλικό, στο παράρτημα θα παρατεθούν τα σχέδια του οικήματος της καμάρας Β' ώστε να μελετηθεί και η εσωτερική διαρρύθμιση.

Στην δεύτερη φάση, περίοδο κατά την οποία έχει εξαλειφθεί εντελώς το αίσθημα του φόβου για εχθρικές επιδρομές, ο χώρος διαμορφώνεται με διαφορετικό τρόπο. Χωρίς λοιπόν, το φόβο και ενώ η Χώρα είναι στα χέρια των Κρητικών, τα Κύθηρα ανακάμπουν ενώ ανθίζουν οικονομικά και πληθυσμιακά. Καταλυτικός παράγοντας που ενισχύει την διαμόρφωση του χώρου είναι η αλλαγή της εξουσίας στην Αγγλική και μετέπειτα Επτανησιακή διακυβέρνηση, στοιχείο που επιδρά στο πολιτισμικό τοπίο. Τόσο σε έκταση όσο και σε ρυθμό η δεύτερη φάση επέκτασης διαφέρει από την πρώτη.

Ειδικότερα, για να μελετηθεί αυτή η διαφορετικότητα, ως αντιπροσωπευτικό κτιριακό απόθεμα επιλέχτηκε η καμάρα Β' η οποία ανήκει στην δεύτερη φάση επέκτασης του οικισμού. Θα ακολουθηθεί όμοια ανάλυση ώστε να οδηγηθούμε ασφαλέστερα στα ετερόκλητα σημεία.

Εικόνα Β'2.3: Ανατολική πλευρά Β' καμάρας

Πηγή: Φωτογραφίες της συγγραφέως, 2011.

Όπως φαίνεται στην εικόνα Β'2.3, σε αυτή τη φάση επέκτασης του οικισμού του 17^{ου} - 19^{ου} αιώνα, εντοπίζονται αρκετές διαφορές. Αρχικά, η ίδια η καμάρα έχει απτή τοξωτή μορφή και από τις δυο πλευρές. Επίσης, κατά μήκος, η καμάρα αυτής της φάσης είναι μικρότερη από την καμάρα της πρώτης φάσης, στοιχείο που οφείλεται στο μέγεθος του κτιρίου. Εδώ, το μέγεθος του κτιρίου δεν διαφοροποιείται από το μέσο μέγεθος των κτιρίων του περιβάλλοντα

χώρου. Σε αυτή την περίοδο δεν έχει σημασία το μέγεθος των κτιρίων ώστε να αναδεχθεί η αρχοντική κοινωνική τους θέση, αλλά ο ίδιος ο διάκοσμος. Μελετώντας λοιπόν τα διακοσμητικά στοιχεία, βλέπουμε την επιρροή από τη Πελοποννησιακή αρχιτεκτονική με μια βενετσιάνικη χροιά. Από την μία, οι απλές γραμμές και από την άλλη, το οικόσημο με το λιοντάρι να κρατάει ένα σταυρό, μαρτυράει την ευγενική καταγωγή των ιδιοκτητών. Οι βενετσιάνοι ευγενείς σε αυτή την περίοδο έχουν απομακρυνθεί από το νησί. Έτσι, είναι σημαντικό η οικογένεια να κατάγεται από ευγενείς, παράγοντας που τη διαφοροποιεί από το σύνολο των κατοίκων που εγκαθίστανται στον οικισμό της Χώρας και ανήκουν σε κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Το μοναδικό μέσω το οποίο μεταχειρίζονται για να διαφοροποιηθούν από τους άλλους κατοίκους είναι το οικόσημο.

Επιπλέον σε αυτή την φάση παρατηρείται η μείωση των διακοσμητικών στοιχείων. Δεν υπάρχουν κεραμίδια, κίονες και μπαλκόνια με κάγκελα όπως στην καμάρα Α'. Ενώ άλλο ένα σημείο που διαφέρει η πρώτη φάση από την δεύτερη είναι η κεντρική είσοδο του οικήματος. Η κεντρική πόρτα δεν είναι πάνω στο δρόμο για την γρήγορη μετάβαση στο κάστρο αλλά μέσα σε μία εσοχή δίπλα από την καμάρα. Είναι η περίοδος που το όριο και η ιδιωτικοποίηση είναι σημαντικά στοιχεία καθώς διαχωρίζονται από τον δημόσιο χώρο. Μπορεί να υπάρχει και στην δεύτερη φάση πυκνοκατοίκηση αλλά υπάρχει σαφής διαχωρισμός μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου. Αυτή η εσοχή στην οποία βρίσκεται η κεντρική πόρτα, δημιουργεί ένα προαύλιο κοινόχρηστο χώρο, ενώνοντας δυο κατοικίες, ορίζοντας την έννοια της γειτονιάς σε μικρότερη κλίμακα.

Η κεντρική πόρτα δεν είναι διακοσμημένη και μέχρι σήμερα δεν προσπαθεί να αποτελέσει μουσειακό σημείο του οικισμού. Ωστόσο μοιάζει με την πόρτα της πρώτης φάσης όταν τα φύλλα της είναι κλειστά. Όμως, πέρα από τα διαφορετικά σημαία που παρατηρούμε μεταξύ των δυο πορτών που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές εποχές, πρακτικά συγκλίνουν ως προς τον προσανατολισμό. Δηλαδή οι κεντρικές εισοδοί προσανατολίζονται με βάση το κάστρο. Στην πρώτη φάση η ορατότητα του κάστρου συνδεόταν με την έννοια της προστασίας ενώ στην δεύτερη φάση λόγω των κτιρίων η ορατότητα δεν είναι ικανή. Ωστόσο εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι και σε αυτή τη φάση υπάρχει καστρικά προσανατολισμένη είσοδο. Ίσως στην δεύτερη περίοδο η είσοδος να συνδέεται με την μικροκλιματική του οικισμού και την αέρωσή του, στοιχείο που έγινε αντιληπτό κατά την έρευνα πεδίου.

Μελετώντας την δυτική πλευρά της καμάρας Β', δεν εντοπίζουμε διαφορές. Τόσο στην ανατολική όσο και στη δυτική πλευρά υπάρχει μια συνοχή και μια ομοιομορφία, κάτι που δεν απαντάται στη καμάρα Α'. Ίσως η συνοχή να οφείλεται στο κτιριακό σχεδιασμό.

Εικόνα Β'2.4: Δυτική πλευρά Β' καμάρας

Πηγή: Φωτογραφίες της συγγραφέως, 2011.

Ειδικότερα, ενώ στην καμάρα Α' το αρχοντικό αναπτύσσεται σε γάμα, εδώ σύμφωνα με τα σχέδια των κατόψεων, αναπτύσσεται σε διπλό γάμα. Ουσιαστικά ο παρατηρητής δεν αντιλαμβάνεται το μέγεθος και το σχήμα του κτιρίου από το δρόμο κάτι που επιδιωκόταν στην καμάρα Α'. Ίσως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι στην καμάρα Α' υπάρχουν δυο δρόμοι και ελεύθερος χώρος που χρησίμευε ως πλατεία, ενώ στην καμάρα Β' η ανάπτυξη του κτιρίου δεν γίνεται αντιληπτή από το ίδιο το περιβάλλον, αφού δεν υπάρχει ελεύθερος χώρος. Η καμάρα Β' καταφέρνει να ενώσει τις δυο αντικριστές πλευρές του δρόμου. Από την μια βρίσκεται στην αριστερή πλευρά του δρόμου και από την άλλη στη δεξιά με συνδετικό στοιχείο την καμάρα. Η υπάρχουσα ανάπτυξη του κτιρίου στην καμάρα Β' πιθανόν να οφείλεται στην αξιοποίηση των προσανατολιστικών πλεονεκτημάτων, αναγκαία για την βιωσιμότητα του οικήματος.

Κοιτάζοντας τους εσωτερικούς χώρους του οικήματος της καμάρας Β' γίνεται κατανοητή η εφαρμογή και ρύθμιση του κτιρίου με βάση τους αστικούς κώδικες της εποχής. Έτσι, στο ισόγειο υπάρχουν τέσσερις αποθήκες, ένα υπνοδωμάτιο, μαγειρείο και w.c ενώ στον πρώτο όροφο τρία υπνοδωμάτια, ένα μαγειρείο, σάλα, χωλ και τραπεζαρία. Το εντυπωσιακό είναι η

ισάριθμη κατανομή των εσωτερικών χώρων και ιδιαίτερα των υπνοδωματίων και των αποθηκών. Όσο σημαντικοί είναι οι κάτοικοι τόσο σημαντικά είναι τα αποθηκευμένα τρόφιμα.

Επιπλέον, όπως φαίνεται στην κάτοψη, βλ. παράρτημα, υπάρχουν δυο μαγειρεία με φούρνους τα οποία, στο μεν ισόγειο είναι στην εξωτερική πλευρά, ενώ στο πρώτο όροφο βρίσκεται στην πλευρά του δρόμου. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω και επαληθεύεται από τις κατόψεις, ήταν σημαντική η τοποθέτηση και η κατασκευή των καμινάδων με βάση τους αστικούς κώδικες. Επίσης στην δυτική πλευρά υπάρχει μια πόρτα, όπου σύμφωνα με την κάτοψη εκεί είναι η αποθήκη κρασιού. Έτσι το μαγειρείο που βρίσκεται στο ισόγειο για να χρησιμοποιήσει την αποθήκη θα έπρεπε να περάσει από το κεντρικό δρόμο. Η λειτουργικότητα του σπιτιού δεν βασίζεται μόνο στους ιδιωτικούς χώρους αλλά και στους δημόσιους, δηλώνοντας την ελευθερία κινήσεων.

Αφού εστιάσαμε στα αντιπροσωπευτικά κτίρια του οικισμού, παρατηρούμε ότι μέσα από το κτιριακό απόθεμα ως απόσταγμα του πολιτισμικού τοπιού ανά το χρόνο, ο χώρος έχει εξελιχθεί. Από την πρώτη φάση επέκτασης του οικισμού, 15^ο – 17^ο αιώνα, μέχρι τη δεύτερη φάση επέκτασης, 17^ο – 19^ο αιώνα, διαφορετικά ρεύματα έχουν επιδράσει στο χώρο ενώ στη τρίτη φάση όλα αυτά προσπαθούν να εξομοιωθούν. Συνολικά, η εικόνα που μας δίνει ο οικισμός δεν είναι πρωτόγνωρος. Αντίστοιχες πρακτικές και εικόνες λαμβάνουμε από νησιά του Αιγαίου (π.χ Νάξο).

Όμως πέρα από την εστιασμένη ανάλυση της κάθε φάσης, στην συνέχεια θα γίνει μια ανάλυση του επόμενου πολεοδομικού σχεδίου με στόχο να συγκριθούν το σχέδιο επέκτασης του οικισμού της Χώρας με το κτιριακό απόθεμα του 1986. Το σχέδιο της Χώρας για το 1986 μας το έδωσε ο Κωνσταντίνος Στάθης υπεύθυνος για τα τεχνικά έργα και τις υποδομές στα Κύθηρα το οποίο ψηφιοποιήθηκε ώστε να μας δώσει το κτιριακό απόθεμα του οικισμού.

Σχέδιο της Χώρας, 1986

Κτιριακό απόθεμα του οικισμού της Χώρας
Κυθήρα, 1986

Πηγή: Τοπογραφικό-Κτηματολογικό διάγραμμα Χώρας και επίλεκτης της συγγραφής, 2011

Το οικιστικό διάγραμμα έχει επεξεργαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι εύκολη και γρήγορη η πολεοδομική σύγκριση. Έτσι, το παραπάνω σχέδιο, με απαλό κόκκινο χρώμα αποδίδεται το παλαιό κτιριακό απόθεμα, με ροζ το καινούργιο κτιριακό απόθεμα, με μπλε σκούρο οι εκκλησίες, με μπεζ τα σημεία (προσόψεις ή καμινάδες) που έχουν χαρακτηριστεί ως διατηρητέα και με μωβ το κτιριακό απόθεμα στο κάστρο.

Επίσης με συμβολισμό Α' και Β' έχουν χαρακτηριστεί οι καμάρες που αναλύθηκαν παραπάνω ως ενδεικτικά τμήματα του οικισμού. Το Α' χαρακτηρίζει την πρώτη καμάρα της πρώτης φάσης ενώ με Β' τη δεύτερη. Ωστόσο, για να μπορέσει το οικιστικό σχέδιο να ομοιάσει με το αυτό της φάσης επέκτασης του οικισμού, επιλέχθηκε να παρουσιαστούν δευτερογενής κοινά σημεία όπως το οδικό δίκτυο, το κάστρο και οι εκκλησίες, για να βοηθήσουν στον προσανατολισμό. Στο οδικό δίκτυο υπάρχει μια κατηγοριοποίηση ανάμεσα στο κεντρικό αυτοκινητόδρομο που αποδίδεται με γκρι χρώμα και στα καντούνια που αποδίδονται με μπλε απόχρωση. Έτσι, ο οικισμός είναι προσπελάσιμος και μπορεί σε κάποια σημεία να προσεγγιστεί από αυτοκίνητο.

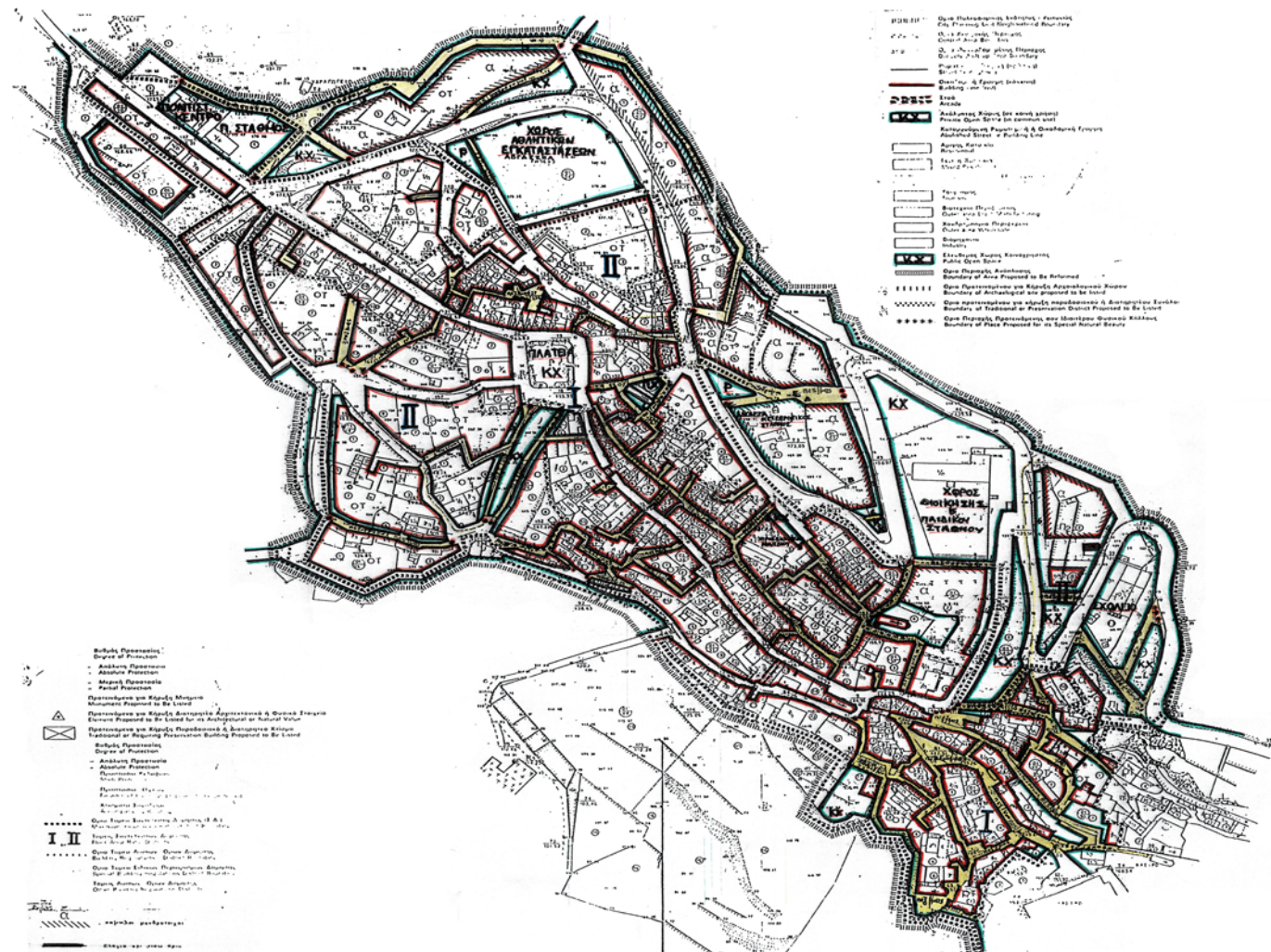
Το ιδανικό θα ήταν η υπέρθεση των δυο πολεοδομικών σχεδίων, ώστε με αυτοματοποιημένο τρόπο να αναδειχθούν οι διαφορές. Όμως, επειδή η μορφή των πρωτογενών αρχείων δεν διευκόλυναν σε αυτή την επεξεργασία, εναλλακτικά, κατασκευάστηκε το παραπάνω σχέδιο με στόχο να ομοιάζει στα γενικά χαρακτηριστικά με το σχέδιο της επέκτασης του οικισμού.

Συγκρίνοντας τα δυο οικιστικά σχέδια παρατηρούμε ότι ελάχιστα έχει διαφοροποιηθεί το κτισμένο πολιτισμικό τοπίο. Φυσικά αυτή είναι μια παρατήρηση από άνωθεν, που τελικά δεν μας δίνει εικόνα για το κτιριακό απόθεμα σαν μοναδιαία οντότητα. Δηλαδή, υπάρχει μια επιβραδυνόμενη ανάπτυξη του οικισμού της Χώρας με βάση τα δεδομένα, αλλά από αυτή την παρατήρηση δεν διεξάγεται το συμπέρασμα ότι ο οικισμός είναι αμετάβλητος. Σε αυτό το σημείο μελετάμε την γενική αποτύπωση του οικισμού υπό κλίμακα 1:1.000. Κάτω από αυτό το πρίσμα, όντως η εξέλιξη του οικισμού παρουσιάζει αργά σημεία ανάπτυξης. Παρατηρούμε κινήσεις αποκέντρωσης και επέκτασης έξω από τα όρια του οικισμού, έτσι όπως ορίστηκαν στο σχέδιο επέκτασης, οι οποίες όμως δεν είναι σημαντικές.

Ουσιαστικά δυο είναι οι παρατηρήσεις που προκύπτουν από την σύγκριση των δυο πολεοδομικών σχεδίων. Η πρώτη αφορά τις νέες κατοικίες που χωροθετούνται έξω από τα όρια του οικισμού και η ταυτόχρονη δημιουργία κενών χώρων στο κύριο σώμα του οικισμού. Η δεύτερη παρατήρηση συνδέεται με την πληροφόρηση που μας δίνει η κατηγοριοποίηση των καινούργιων (ροζ) και των διατηρητέων (μπεζ) κτιρίων. Ωστόσο και οι δυο παρατηρήσεις αποκαλύπτουν την μη ύπαρξη νόμων που να προστατεύουν το κτιριακό απόθεμα, χωρίς εξαιρέσεις. Δεν χαρακτηρίζονται όλα διατηρητέα ενώ από ότι φαίνεται, ήδη υπάρχουν απώλειες όπου γίνεται αντικατάσταση των παλαιών κτιρίων με νέα. Και το ανησυχητικό είναι ότι οι ελεύθεροι χώροι που έχουν δημιουργηθεί μέσα στο σώμα του οικισμού αντιπροσωπεύουν τις κατεδαφίσεις παλαιών κτιρίων.

Στην συνέχεια το τρίτο και τελευταίο σχέδιο θα διαλευκάνει τη κατάσταση. Στόχος είναι να μελετηθεί αν συνεχίζεται η ανεξέλεγκτη κτιριακή ενεργητικότητα στο χώρο του οικισμού της Χώρας.

Σχέδιο της Χώρας, 2002 (Υ.Χ.Ο.Π.)

Σύμφωνα με το σχέδιο της Χώρας του 2002, έχουν αποδοθεί με πράσινο χρώμα οι ελεύθεροι ή ακάλυπτοι χώροι, με κόκκινο ο δομημένο χώρος και με κίτρινο οι πεζόδρομοι. Πέρα από τις χρωματικές αποχρώσεις, γραμμικοί συμβολισμοί μας πληροφορούν για τα όρια του οικισμού, τα όρια ανάπτυξης, τα όρια προτεινόμενων για κήρυξη Αρχαιολογικών χώρων, τα όρια προτεινόμενου για κήρυξη παραδοσιακού ή διατηρητέου συνόλου και τα όρια περιοχών με φυσικό κάλλος, όπως αναφέρονται στο υπόμνημα. Επιπλέον, μέσα στον οικισμό με λατινική αρίθμηση έχουν οριστεί οι τομείς συντήρησης. Επισημαίνεται ότι το σχέδιο έχει ως υπόβαθρο πληροφορία για το κτιριακό απόθεμα του οικισμού του 1991 όμως οι χρωματικές αποχρώσεις και η μελέτη των τομέων έχουν γίνει το 2002.

Ο τομέας συντήρησης Ι ξεκινάει από το κάστρο και σταματάει μέχρι τη πλατεία. Σε αυτόν το τομέα η συντήρηση είναι σημαντική και περιλαμβάνει την πρώτη και δεύτερη φάση επέκτασης του οικισμού. Ο τομέας ΙΙ, περιλαμβάνει τον χώρο εκατέρωθεν της πλατείας. Σε αυτόν το τομέα δεν υπάρχει προστατευτικός χαρακτήρα και ανήκει στην τρίτη φάση επέκτασης. Ουσιαστικά στο τομέα Ι προστατεύεται ο κύριος παραδοσιακός οικισμός της Χώρας ενώ στον τομέα ΙΙ το νεώτερο τμήμα. Δηλαδή ενώ στο πρώτο σχέδιο, η οικιστική επέκταση της Χώρας χωρίζεται σε τρία τμήματα, στο σχέδιο του 2002 χωρίζεται σε δυο τμήματα, χωρίς να περιλαμβάνεται το κάστρο.

Συγκρίνοντας το σχέδιο του 2002 με τα παραπάνω, δεν εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς το κτιριακό απόθεμα. Ωστόσο το σχέδιο του 2002 μας παρουσιάζει το ζωτικό χώρο του οικισμού της Χώρας με σαφή όρια. Αυτή η οροθέτηση προσδιορίζει τον οικισμό, την ανάπτυξή του και τις διαδικασίες αποφάσεων για τις εσωτερικές συντηρήσεις.

Το θετικό είναι ότι υπάρχει ένα σχέδιο που να χαρακτηρίζει ως διατηρητέα ή υπό προστασία το κτιριακό απόθεμα της πρώτης και της δεύτερης φάσης. Όμως αυτό που έγινε αντιληπτό από την έρευνα πεδίου ήταν οι συνεχείς τροποποιήσεις σε περίπτωση κατεδάφισης ή ανέγερσης καθώς και η έλλειψη μηχανισμού παραδοσιακής συντήρησης του κτιριακού αποθέματος. Έτσι ενώ τυπικά το πολιτισμικό τοπίο και ειδικότερα το κτιριακό απόθεμα ανήκει στον τομέα Ι παρόλα αυτά στην πραγματικότητα δεν σημαίνει κάτι.

Ο γενικός απολογισμός για την πολεοδομική εξέλιξη του οικισμού της Χώρας φυσικά και διαφέρει από την εξέλιξη άλλων νησιωτικών οικισμών. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι δεν

υπάρχουν ελλείψεις ως προς την χάραξη πολιτικής διάσωσης και συντήρησης στο σύνολο του οικισμού.

Με το επόμενο κεφάλαιο στο επίπεδο της αρχιτεκτονικής κλίμακας, γίνεται μια διαχρονική σύγκριση συγκεκριμένων θέσεων του οικισμού. Με αυτό τον τρόπο θα έχουμε εσωτερική εικόνα για τις αλλαγές του οικισμού. Το ίδιο το τοπίο θα μας απαντήσει και θα εξιστορήσει την πορεία του μέσα στο χρόνο.

Κεφ. 3 : Σύγκριση οικιστικών θέσεων

Κάθε γωνιά του οικισμού παρουσιάζει και αποτυπώνει τις διαφορετικές περιοχές έμπνευσης και επιρροής. Ένα έμπειρο μάτι βλέπει μέσα από το πολιτισμικό οικιστικό τοπίο την ιστορία της περιοχής και την ανθρωπογεωγραφία που την συνοδεύει. Αντίθετα ένα άπειρο μάτι βλέπει τον οικισμό σήμερα χωρίς να αντιλαμβάνεται τις παρελθοντικές επιρροές του χρόνου και των ανθρώπινων διεργασιών στο χώρο. Δηλαδή, αντιλαμβάνεται το τελικό αποτέλεσμα χωρίς να ενδιαφέρεται για τα μεμονωμένα στοιχεία που το απαρτίζουν.

Πέρα από την ενδιαφέρουσα αναζήτηση και ανάλυση, όπως έγινε παραπάνω, των ομωνύμων στοιχείων με άλλες περιοχές όπως, η Πελοπόννησος, η Κρήτη, το Αιγαίο και το Ιόνιο, ετερόνυμο στοιχείο αποτελεί η συνολική ανάπτυξη του οικισμού. Ο οικισμός της Χώρας αναπτύσσεται γραμμικά με βάση το οδικό δίκτυο στην κορυφογραμμή της οροσειράς. Επίσης, άλλο ένα ετερόνυμο στοιχείο που συνδέεται με την οικιστική ανάπτυξη είναι ο τουρισμός ο οποίος δεν βρίσκεται στα ίδια επίπεδα με τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου.

Φυσικά από τον 15^ο αιώνα μέχρι σήμερα μπορούμε να εντοπίσουμε κάποιες αλλαγές στο κτιριακό απόθεμα, στοιχείο που δικαιολογείται από το ίδιο το πολιτισμικό τοπίο το οποίο βλέπει τα επίπεδα των ανθρώπινων διεργασιών αναμένοντας την εξέλιξη του τοπίου ανά το χρόνο. Όμως, αφού έχουμε μελετήσει το οικισμό υπό κλίμακα 1:1.000 και έχουμε εντοπίσει κάποιες παρατηρήσεις, θα συγκρίνουμε οικιστικές θέσεις ώστε να δούμε τελικά τι ισχύει στην πραγματικότητα. Με αυτό τον τρόπο θα μελετήσουμε εσωτερικά τον οικισμό με στόχο να καταγράψουμε τυχόν αλλαγές.

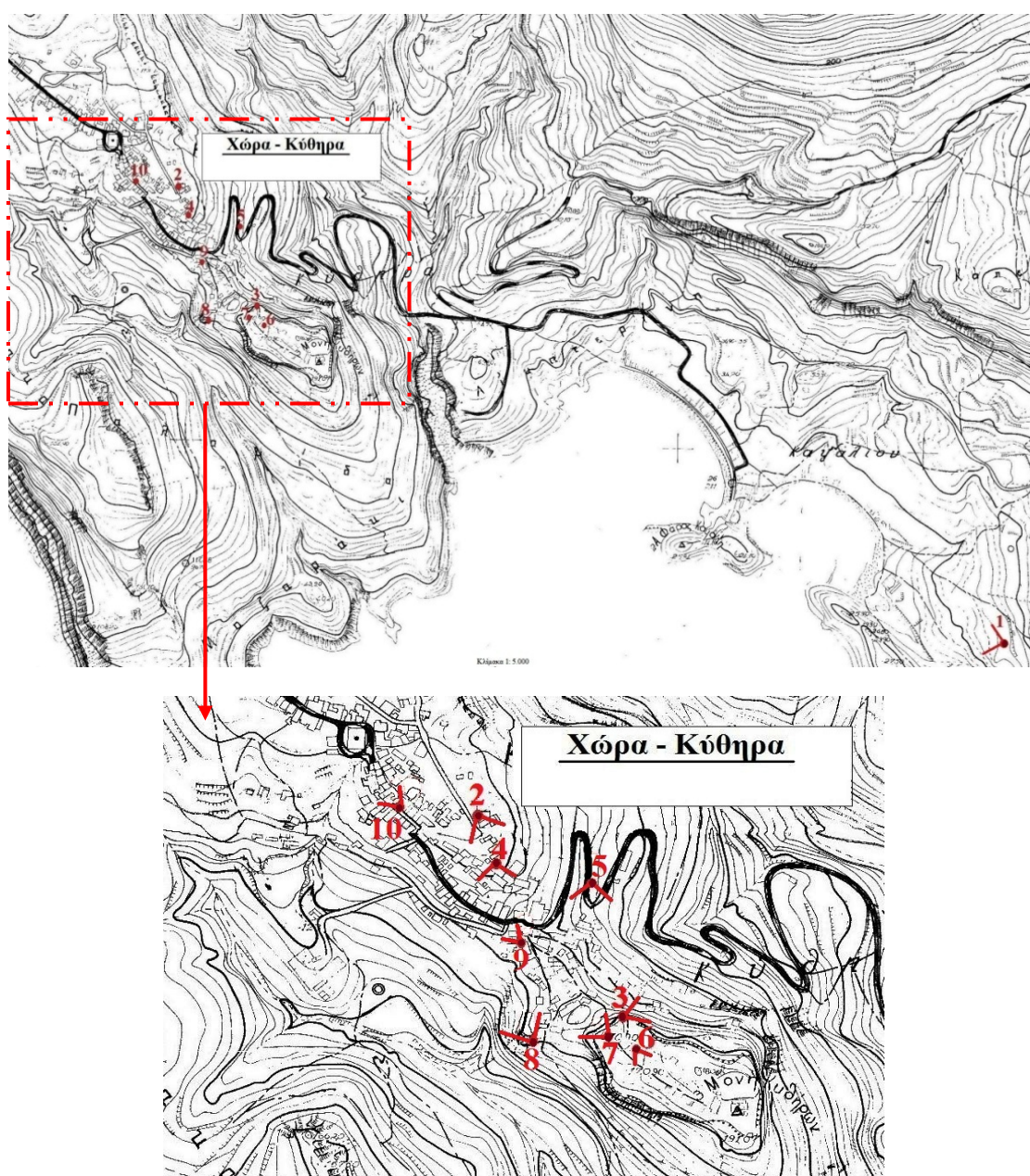
Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε είναι απλή. Πρώτα έγινε αναζήτηση παλαιών φωτογραφιών του οικισμού της Χώρας. Με οδηγό το φωτογραφικό υλικό, στην έρευνα πεδίου εντοπίστηκαν οι θέσεις και μετά τραβήχτηκαν οι αντίστοιχες φωτογραφίες, με το πολιτισμικό τοπίο όπως έχει διαμορφωθεί σήμερα. Στον χάρτη Β'3.1 που ακολουθεί, εντοπίζονται οι οικιστικές θέσεις της έρευνας πεδίου. Τα αριθμητικά σύμβολα αντιστοιχούν με την αρίθμηση του πίνακα Β'3.1. Για παράδειγμα, η πρώτη θέση είναι εντός του οικισμού στο ανατολικότερο τμήμα του χάρτη, με την ονομασία «Ανατολική όψη». Έτσι, η λογική που θα χρησιμοποιηθεί για

την διαχρονική σύγκριση παραθέτει την παλαιά φωτογραφία και την αντίστοιχη σημερινή συνοδευόμενη από ανάλυση, για καθένα από τα 10 οικιστικά σημεία.

Πίνακας Β'3.1: Οικιστικές θέσεις

1	Ανατολική όψη (1863-2011)	6	Διοικητήριο μέσα στο κάστρο (1983-2011)
2	Αντιδιαμετρική άποψη (1950-2011)	7	Άποψη του οικισμού από το κάστρο (1983-2011)
3	Καψάλι (1983-2011)	8	Νότια άποψη του οικισμού (1910- 2011)
4	Βορειοανατολική πλευρά κάστρου (1970-2011)	9	Καμάρα πρώτης περιόδου (1983-2011)
5	Κάστρο και Βούργος (1983-2011)	10	Καμάρα δεύτερης περιόδου (1983- 2011)

Χάρτες Β'3.1: Οικιστικές θέσεις έρευνας πεδίου

Πηγή: ΓΥΣ και επεξεργασία της συγγραφέως, 2011.

Ανατολική όψη (1863- 2011)

Edward Lear : The castle of Kythera and Kapsali and the Kytherian peasants, 1863

Πηγή: Αργολική αρχαική βιβλιοθήκη ιστορίας και πολιτισμού

Ανατολική όψη του οικισμού της Χώρα, 2011

Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

Η πρώτη θέση (No. 1) είναι έξω από τα όρια του οικισμού και βασίζεται στον πίνακα του Edward Lear όπου αποτυπώνεται η ανατολική άποψη της Χώρας. Σε αυτό τον πίνακα του 1863, παρουσιάζεται το κάστρο της Χώρας, ο οικισμός και το λιμάνι του Καψαλιού. Όπως φαίνεται και παραπάνω, ακολουθεί η φωτογραφία του ίδιου τοπίου σήμερα, τον 21^ο αιώνα. Λόγω των καιρικών συνθηκών η εικόνα δεν είναι φωτεινή, ωστόσο δίνεται η πληροφόρηση που μας ενδιαφέρει.

Κάνουμε μια παρένθεση σε αυτό το σημείο για να πούμε λίγα λόγια για την βιογραφία του Edward Lear. Σύμφωνα με το Sphinx fine art, είναι τοπογράφος ζωγράφος και έχει ταξιδέψει σε Ευρώπη και Ασία. Ο ίδιος αυτοαποκαλούσε τον εαυτό του την δεκαετία το 1860 ως ‘ζωγράφος της ελληνικής τοπογραφίας’. Το 1863 επισκέπτεται για δεύτερη φορά την Κέρκυρα και αφιερώνει μια συλλογή στα νησιά του Ιονίου με τίτλο «Views in the Seven Ionian Islands» θέλοντας όπως έλεγε ‘να τοπογραφήσει και τυπογραφίσει το ταξίδι της ζωής του’. Η αξιοπιστία των έργων του είναι αναμφισβήτητη. Ο Βρετανός γεωλόγος Sir Roderick Murchison συνήθιζε να λέει ότι καταλάβαινε τις γεωλογικές δομές μιας περιοχής μόνο από τα σκίτσα του E. Lear. Ένας μαθητής του, ο Hudert Congreve, αποκαλύπτει ότι οι μέθοδοι για να βρει ένα καλό θέμα ήταν η προοπτική του τοπίου μέσα από το γυαλί, μέσα από το οποίο έβλεπε το τοπίο, ενώ στην συνέχεια άρχιζε γρήγορα τα πρώτα σκίτσα. Πρώτα κατέγραφε την ακριβή τοποθεσία και την ημερομηνία επισημαίνοντας το χρώμα και τον τύπο του τοπίου για μελλοντική αναφορά ενώ στο ατελιέ του ολοκλήρωνε τα έργα του (www.sphinxfineart.com).

Κλείνοντας την παρένθεση και συγκρίνοντας τις δυο εικόνες, ένα ζωγραφικό πίνακα και μια φωτογραφία, εντοπίζουμε διαφορές από τη γεωμορφολογία της περιοχής μέχρι τις ανθρώπινες διεργασίες και παρεμβάσεις πάνω στο φυσικό τοπίο. Όμως θα αναλύσουμε μόνο το πολιτισμικό τοπίο που συνδέεται με τον οικισμό της Χώρας, ξεκινώντας την ανάλυση από κάτω προς τα πάνω, δηλαδή από το Καψάλι προς τον οικισμό, εντοπίζοντας την πρώτη διαφορά.

Στο Καψάλι του 1863 η αγκυροβόληση δεν ήταν απίθανη και πρωτόγνωρη. Παρότι ήταν το λιμάνι της Χώρας δεν φαίνεται ωστόσο να υπάρχει ιδιαίτερο κτιριακό απόθεμα με μεγάλες αποθήκες και εγκαταστάσεις που αρμόζουν σε ένα μεσογειακό λιμάνι και ναύσταθμο της εποχής. Παρατηρείται μια εντοπισμένη οικιστική χωροθέτηση σε τέσσερα συμμετρικά σημεία, τα οποία ανά δυο παρουσιάζονται σε κάθε όρμο. Έτσι στον πρώτο όρμο φαίνονται κτιριακές

εγκαταστάσεις στο μέσο και στην ένωση με τον δεύτερο όρμο γεγονός που ακολουθείται κατά αντιστοιχία και στο δεύτερο.

Αντίθετα, το Καψάλι του 2011 διαφέρει ως προς την ανάπτυξη. Το Καψάλι τα τελευταία χρόνια έχει διαμορφωθεί σε πόλο εστίασης και νυχτερινής διασκέδασης, μετατρέποντας την εντοπισμένη χωροθέτηση σε περιμετρική ανάπτυξη υποτασσόμενη στο σχήμα της παράκτιας ζώνης. Το κτιριακό απόθεμα του νέου Καψαλιού από την συγκεκριμένη θέση, που ζωγραφίζει ο Edward Lear, εμποδίζει την πλήρη ορατότητα του πρώτου όρμου αποδεικνύοντας έτσι την αλλαγή του πολιτισμικού τοπίου. Πέρα από την παράκτια ζώνη όπου δραστηριοποιούνται χώροι διασκέδασης, ακριβώς από πάνω σε μικρό υψόμετρο, δραστηριοποιούνται τουριστικά καταφύγια και ξενοδοχεία. Αυτή η ανάπτυξη του δεύτερου επιπέδου είναι σημαντική στον πρώτο όρμο. Όμως, επειδή η βλάστηση εμποδίζει την ορατότητα του δεύτερου όρμου, στην συνέχεια το Καψάλι θα αποτελέσει από μόνο του οικιστική θέση, με στόχο να αναλυθεί καλύτερα βασιζόμενη στην πλήρη θέαση των διπλών ορμών.

Πάρα τις εξωγενείς συνθήκες, όπως τα καιρικά φαινόμενα και τη βλάστηση, που δεν διευκολύνουν στην άμεση σύγκριση, προκύπτει και άλλη μια σημαντική διαφοροποίηση στην αλλαγή της χρήσης.

Σύμφωνα και με τις ιστορικές πηγές, το Καψάλι του 17ου αιώνα, αποτελούσε δορυφόρο της Χώρας και σημαντικό δεσμό επικοινωνίας. Από την μια οι εμπορικές αλλαγές και οι επισκέψεις επιφανών ευγενών και από την άλλη η πιθανότητα εμφάνισης εχθρού αποτελούσε για την Χώρα τότε ζωτικό σκηνικό παράγοντα και πότε ορμητήριο. Αυτός ο διπλός αντιθετικός ρόλος αλλά και η σημασία του λιμανιού αναγκάζουν την Χώρα να λάβει προστατευτικά μέτρα ώστε να εξασφαλίσει την προστασία του νησιού από εχθρικές επιδρομές για να μπορέσει να εκμεταλλευτεί τα πλεονεκτήματα του Καψαλιού. Κάπως έτσι συνδέεται η Χώρα με το Καψάλι.

Έτσι είναι λάθος να μελετήσουμε μονομερώς την ανέγερση κτιρίων που διαμορφώνουν εκ νέου το πολιτισμικό τοπίο, και να θεωρήσουμε ανεξάρτητο συντελεστή την ίδια την αλλαγή της χρήσης γης και των δραστηριοτήτων στο Καψάλι. Δηλαδή, το πολιτισμικό τοπίο δεν ενδιαφέρεται μόνο για την αλλαγή ή τη ταπείνωση του φυσικού τοπίου μετά την επίδραση των ανθρωπογενών διεργασιών, αλλά ενδιαφέρεται και για τους τρόπους με τους οποίους οι χώροι

αξιοποιούνται από τον άνθρωπο. Έτσι σημαντικό είναι ότι σήμερα στο Καψάλι δεν αγκυροβολούνται τα πλοία του 1863, παρά μόνο ιδιωτικά σκάφη αφού το επίσημο λιμάνι του νησιού είναι στο Διακόφτι. Το Καψάλι του 21^{ου} αιώνα έχει απομονώσει τις λιμενικές ενέργειες και έχει επικεντρωθεί στο να αποτελεί τουριστικό πόλο έλξης. Και πάλι λειτουργεί δορυφορικά, διατηρώντας μια από τις χρήσεις του παρελθόντος με την ανάπτυξη τουριστικών καταφυγίων.

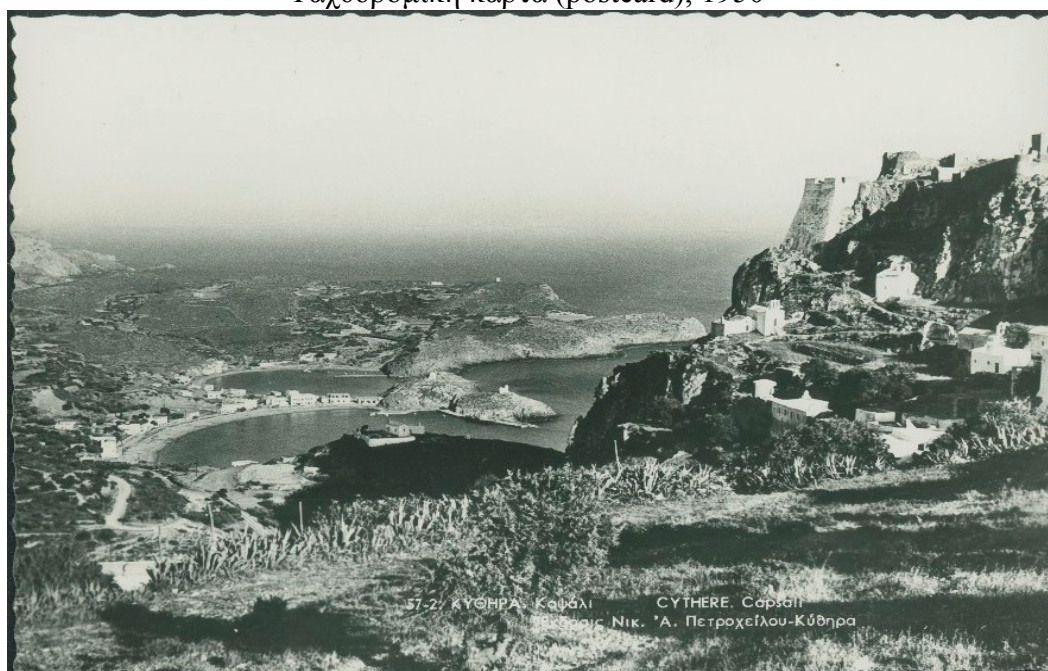
Συνεχίζοντας την χωρική ανάλυση, στο ενδιάμεσο επίπεδο που δημιουργείται μεταξύ του Καψαλιού και της Χώρας, στο πίνακα του Edward Lear δεν υπάρχει κτιριακό απόθεμα, όμως η σημερινή εικόνα είναι διαφορετική. Ο οδικός άξονας που συνδέει τα δυο μέρη, έχει εξυπηρετήσει και κατά επέκταση βοηθήσει στο να ανθίσει αυτή η περιοχή. Σε αυτό το μεσοδιάστημα το κτιριακό απόθεμα και η ανάπτυξη δεν είναι επιθετική και καθοδηγούμενη υπό την σημαία του τουρισμού. Αλλά, από την μία πλευρά ακολουθεί τα πρότυπα και το χαρακτήρα του νησιού, ως προς το ρυθμό επίδρασης πάνω στο χώρο, ενώ από την άλλη παρουσιάζει την έλλειψη πολεοδομικού σχεδίου και την εφαρμογή της πολιτικής των 4 στρεμμάτων.

Εδώ γίνεται αντιληπτό ότι το πολιτισμικό τοπίο μπορεί να μας δώσει δεδομένα για τις πολιτικές και τα μέτρα που θεσμοθετήθηκαν και εφαρμόζονται σε κάθε περιοχή μελέτης. Το πολιτισμικό τοπίο συγκαταλέγει τόσο το ορατό όσο και το μη ορατό πλαίσιο κάτω από το οποίο έχει δημιουργηθεί το τελικό αποτέλεσμα. Ενώ παράλληλα φαίνεται και η επίδραση των πολιτικών μέτρων στο πολιτισμικό τοπίο όπου η μόνη προϋπόθεση για ανέγερση μιας κατοικίας είναι το οικόπεδο των τεσσάρων στρεμμάτων.

Ωστόσο πέρα από την πολιτική των τεσσάρων στρεμμάτων, η αποτύπωση του οικισμού της Χώρας από αυτή την απόσταση και πλευρά δεν μας αναδεικνύει το σύνολο των αλλαγών που παρατηρούμε στο εσωτερικό της. Είναι όμως σημαντικό ότι ο τοπογράφος αποτυπώνει σπίτια επιχρισμένα κάτι που θα χρησιμεύει παρακάτω. Έτσι ζουμάροντας περισσότερο προχωρούμε στην επόμενη οικιστική θέση.

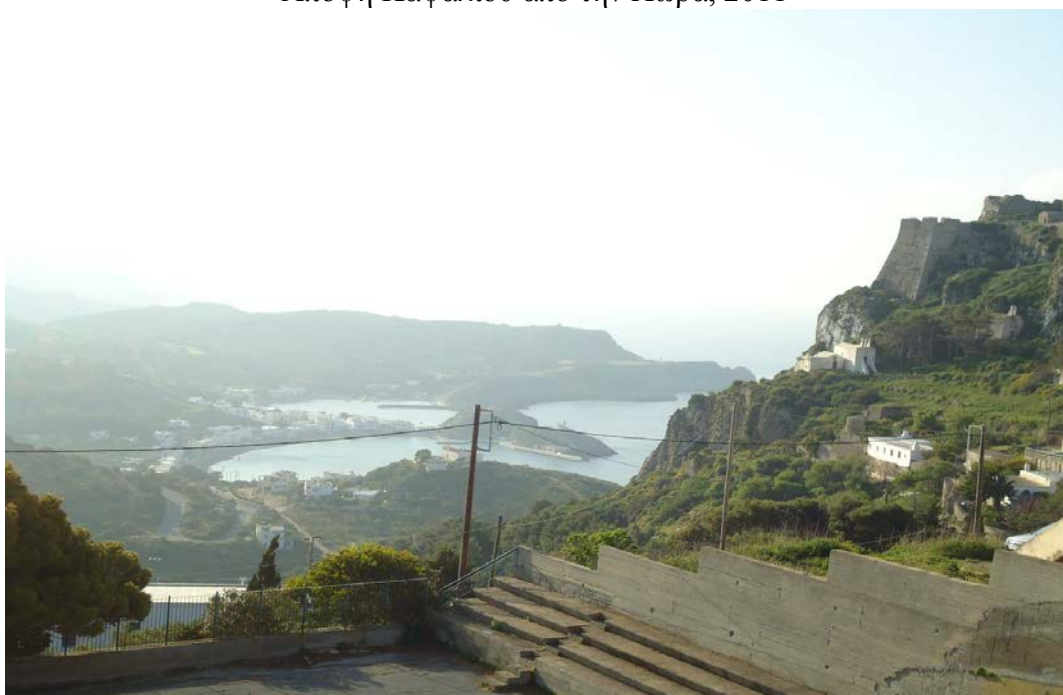
Αντιδιαμετρική άποψη (1950-2011)

Ταχυδρομική κάρτα (postcard), 1950

Πηγή: amapola.gr/kalithea

Άποψη Καψαλίου από την Χώρα, 2011

Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

Το δεύτερο σημείο (No. 2), βρίσκεται βορειότερα του κάστρου της Χώρας. Η πρώτη εικόνα δείχνει τη συγκεκριμένη άποψη το 1950 με πηγή μια ιστοσελίδα όπου υπάρχουν αρκετές ταχυδρομικές κάρτες από το 1910 έως το 1970 για τα Κύθηρα. Η έρευνα πεδίου βασίστηκε τόσο σε αυτή την πηγή όσο και στις αντίστοιχες φωτογραφίες για τα Κύθηρα από τη «Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική».

Αναλύοντας την εικόνα του 1950 από αριστερά προς τα δεξιά, παρατηρούμε στο Καψάλι μια μικρή περιμετρική παράκτια κτιριακή ανάπτυξη, με δεσπόζοντα στοιχείο το φάρο. Κεντρικότερα, στο μεσοδιάστημα, δεν παρατηρείται τίποτα άλλο παρά μόνο ο δημόσιος δρόμος που ενώνει την Χώρα με το Καψάλι και το ξωκλήσι του Αγίου Διονυσίου ως μοναδιαία οντότητα. Εκατέρωθεν του δρόμου, οι χρήσεις γης δεν είναι ούτε γεωργικές ούτε ιδιωτικές ακίνητες περιουσίες, αλλά ανεκμετάλλευτες εκτάσεις. Έτσι ο φάρος και το ξωκλήσι μονοπωλούν στο φωτογραφικό πλάνο. Ενώ στο δεξιό τμήμα της, παρουσιάζεται το κάστρο και η περιοχή του Βούργου, με τις πολλές εκκλησίες.

Αυτή η απλή και οριοθετημένη ανάπτυξη δεν αλλάζει δραματικά μέσα σε 60 χρόνια. Μέσα από τα καλώδια της ΔΕΗ και το γήπεδο μπάσκετ η εικόνα μένει σχετικά σταθερή. Πέρα από την τουριστική ανάπτυξη του Καψαλιού, το πολιτισμικό τοπίο δεν ακολουθεί τους ρυθμούς των νησιών του Αιγαίου και του Ιονίου. Στον δημόσιο δρόμο, από αυτή την θέση, εμφανίζονται πέντε κτίρια αλλά και πάλι για το κενό χρόνο των 60 ετών η αξιοποίηση και εκμετάλλευση της γης είναι μηδαμινή. Επίσης παρατηρούμε ότι στην θέση όπου ο Edward Lear ζωγράφιζε τον πίνακα του 1863, το τοπίο δεν έχει υποστεί μέσα σε μισό αιώνα καμία αλλαγή. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τον χάρτη Β'3.1, κοιτάζοντας την οικιστική θέση Νο1.

Έτσι, σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι η ανάλυση του πολιτισμικού τοπίου θα επικεντρωθεί στην βέλτιστη αξιοποίηση και συντήρησή του. Δεδομένου ότι τόσο στην Χώρα όσο και στα Κύθηρα, ο χρόνος ακολουθεί άλλους ωροδείκτες, προσαρμόζεται η έρευνα τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο του τόπου. Παρατηρούμε ότι μέχρι σήμερα το τοπίο έχει υποστεί τις μικρότερες δυνατές αλλαγές. Είναι κρίμα λοιπόν, να μην διατρέξει αυτή η στάση όλη την έκταση του οικισμού ώστε να αναδειχθεί ο τόπος και η έμφυτη στασιμότητά του. Παίρνοντας έναυσμα από τον ίδιο τον τόπο, από εδώ και περά η κριτική θα είναι πιο αυστηρή και εξουθενωτική ώστε να μην τονίζεται η στασιμότητα αλλά η απρόσεκτη μεταχείριση και εφαρμογή πολιτικών που δεν στοχεύουν στην προστασία του πολιτισμικού τοπίου.

Στην συνέχεια οι οικιστικές θέσεις έχουν βασιστεί στην λογική της μείωσης της απόστασης με τελικό προορισμό το κέντρο του οικισμού. Από το γενικό και εξωτερικό πλαίσιο της θέσης Νο1 οδηγούμαστε σίγα- σιγά μέσα στον οικισμό. Η επόμενη θέση έρχεται ένα βήμα πιο κοντά στον οικισμό. Ειδικότερα, θα αναλυθεί η θέα του Καψαλιού από το πρώτο επίπεδο ανεβαίνοντας προς το κάστρο. Από αυτή τη θέση εκτός ότι μπορούμε να μελετήσουμε το πολιτισμικό τοπίο, μπορούμε να δούμε το εύρος της ορατότητας που υπήρχε αν σκεφτούμε ότι είμαστε απλά στο πρώτο επίπεδο. Έτσι από εδώ υπάρχει ορατότητα τόσο σε κοντινές περιοχές όπως το Καψάλι όσο και σε μακρινές όπως είναι το ακρωτήριο Καπέλο στα Νοτιοανατολικά του νησιού, κομβικό σημείο στο θαλάσσιο χώρο.

Άποψη του λιμανιού στο Καψάλι, 1983

Πηγή: «Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική», σελ.:17

Άποψη του λιμανιού στο Καψάλι, 2011

Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

Επιλέχθηκε να παρατεθεί αυτό το οικιστικό σημείο ώστε να έχουμε πλήρη εικόνα της ανάπτυξης του Καψαλιού, λειτουργώντας συμπληρωματικά και απαλείφοντας τη δυσκολία της θέασης του όπως παρουσιάστηκε στη πρώτη οικιστική θέση. Από αυτή την θέση, ανεμπόδιστα φαίνεται ο διπλός χαρακτηριστικός όρμος και δύναται να γίνει η σύγκριση των παραπάνω εικόνων στα πλαίσια της συσχέτισης του Καψαλιού με τον οικισμό της Χώρας. Έτσι, για το Καψάλι εντοπίζουμε τρία σημεία που διαφέρει η εικόνα του 1938 με την εικόνα του 2011, ως προς τις λιμενικές εγκαταστάσεις, την τριπλή κάλυψη των αδόμητων χώρων και την προάστια ανάπτυξη.

Ξεκινώντας από την λιμενική εγκατάσταση, τόσο του πρώτου όρμου όσο και του δεύτερου, παρατηρούμε ότι μέσα σε 70 χρόνια έχει συντηρηθεί η υποδομή. Ειδικότερα στον πρώτο όρμο, κάτω από το φάρο, η προβλήτα έχει επεκταθεί και συντηρηθεί ενώ όμοια μεταχείριση έχει και ο δεύτερος όρμος. Το οξύμωρο είναι πως το Καψάλι αν και δεν είναι το επίσημο λιμάνι του νησιού συντηρείται και επεκτείνεται. Αυτό σημαίνει ότι πλέον εξυπηρετεί στην προσέλευση τουριστών, κάτι που παίζει σημαντικό ρόλο για την οικονομική άνθιση του νησιού. Και πάλι η επένδυση του λιμανιού δεν ξεφεύγει από τα όρια και το ύφος της παλαιάς μορφής του, αλλά με διακριτικό τρόπο εξασφαλίζεται η επένδυση και η προστασία του παραδοσιακού χαρακτήρα του.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο εντοπίζεται η τριπλή επέκταση του Καψαλιού. Παράγοντες σε αυτή την τριπλή επέκταση είναι η κάλυψη των κενών – ελεύθερων χώρων, η κατά ύψος δόμηση και η ανέγερση κτιρίων σε μεγαλύτερα υψόμετρα. Αρχικά, η κάλυψη των κενών χώρων εντοπίζεται και στους δυο όρμους ενώ εφαρμόζεται κυρίως στο κτιριακό απόθεμα του παραλιακού μετώπου. Έτσι, παρατηρείται η επέκταση υπό την γραμμική κατεύθυνση, ενισχύοντας τις πρώιμες μορφές του 1983. Πέρα από την περιμετρική ανάπτυξη, εμφανίζεται και η κατά ύψος δόμηση. Τα παλαιότερα μονώροφα κτίρια σήμερα είναι διώροφα ή τριώροφα. Ίσως αυτός να είναι ο λόγος για τον οποίο βλέπουμε την ανέγερση σε υψόμετρο και όχι στο παραλιακό μέτωπο, όπου είναι το τρίτο σημείο της τριπλής επέκτασης. Κατά αυτό τον τρόπο, εξασφαλίζεται η θέα και οι τουριστικές παροχές του παραλιακού μετώπου, όπου διαμορφώνουν μια ζώνη τουριστικών καταλυμάτων.

Επιπλέον, μια εστιασμένη διαφοροποίηση των δυο εικόνων είναι η ανάπτυξη στο προάστιο του Καψαλιού. Στο τρίτο σημείο της προάστιας ανάπτυξης, η ανέγερση ακολουθεί μια

εσωτερική κατεύθυνση η οποία ενισχύεται από τον δημόσιο δρόμο Χώρας- Καψαλιού. Αλλά και ο ίδιος ο δρόμος μας αποκαλύπτει την ανάγκη εξέλιξης μέσα από την ανάπτυξη. Δηλαδή, οι χωματόδρομοι του 1938 που οδηγούσαν στο Καψάλι έχουν σήμερα ασφαλωθεί. Επιπλέον, παρατηρούμε ότι χαράζεται νέος χωματόδρομος από τη Χώρα προς το ξωκλήσι του Αγίου Διονυσίου. Στο ξωκλήσι κάνεις μπορεί να πάρει μια ιδέα και να γευθεί την θέα του ανοικτού πελάγου. Αυτή η περιοχή του προαστίου με την ανάπτυξή του δημιουργεί ένα προχωλ του Καψαλιού, διατηρώντας τα χαρακτηριστικά του.

Στην συνέχεια ο φακός φεύγει από το Καψάλι και επικεντρώνεται στον οικισμό της Χώρας. Η επόμενη θέση Νο 4 παρουσιάζει την Βορειοανατολική πλευρά του κάστρου. Μέσα από αυτή την αναπαράσταση βλέπουμε τις αλλαγές του κτιριακού αποθέματος της πρώτης φάσης επέκτασης όπως ορίστηκε στο πρώτο σχέδιο του δεύτερου κεφαλαίου.

Βορειοανατολική πλευρά του κάστρου (1970-2011)

Ταχυδρομική κάρτα (postcard), 1970

Πηγή: amapola.gr/kalithea

Άποψη του κάστρου, 2011

Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

Από την σύγκριση των δυο εικόνων για της τέταρτη θέση (No4) της βορειοδυτικής πλευράς του κάστρου, εντοπίζουμε αρκετές διαφορές του κτιριακού πολιτισμικού τοπίου. Αρχικά, οι εκκλησίες και τα σπίτια του βρίσκονται κοντά στο κάστρο, στην περιοχή του Βούργου, το 1970 δεν διατηρούν τον παραδοσιακό χαρακτήρα τους, εφαρμόζοντας την τεχνική του χαμαιλέοντα, κάτι που δεν παρουσιάζεται ούτε 2011. Στη πρώτη εικόνα βλέπουμε το αποτέλεσμα της μετατροπής και αντικατάστασης του παραδοσιακού πέτρινου χτισίματος με την χαρακτηριστική γαλανόλευκη πολιτική. Είναι εκείνη η περίοδος κατά την οποία το νησί προσδιορίζει και υιοθετεί τις Αιγαιοπελαγίτικες τεχνικές.

Επισημαίνεται ότι ως «γαλανόλευκη πολιτική» εννοείται η χρήση του λευκού για τους τοίχους των σπιτιών και του μπλε χρώματος για τα κουφώματα. Είναι η πολιτική που χρησιμοποιείται στα νησιά του Αιγαίου. Φυσικά δεν αμφισβητώ αυτή την πολιτική αλλά στην περίπτωση των Κυθήρων και κυρίως στην Χώρα θα έπρεπε να αναδεικνύεται η διαφορετικότητα με την προβολή της πέτρας, ταξιδεύοντας τον επισκέπτη στον 15^ο αιώνα και στους Ενετούς.

Ωστόσο οι κάτοικοι της Χώρας, αλλά και όλου του νησιού, οφείλουν να εφαρμόζουν το νόμο και την προτροπή του δήμου που αναφέρει συγκεκριμένες χρωματικές επιλογές, αναγκάζοντας τους κατοίκους να προσαρμοστούν και να συμβάλουν ώστε να αλλάξει το τοπίο. Δυστυχώς δεν υπάρχουν φωτογραφίες του οικισμού ώστε να έχουμε μια εικόνα της αρχικής μορφής της πριν το 1970.

Συγκρίνοντας την μεταρρυθμιστική ενέργεια της προσδιορισμένης χρωματικής απόδοσης των κτιρίων με την σημερινή κατάσταση εντοπίζουμε τα ακόλουθα. Το 2011 βλέπουμε τόσο την συντήρηση όσο και την εγκατάλειψη των κτιρίων. Τα τότε επιχρισμένα κτίρια σήμερα παρουσιάζουν την αρχέτυπη εικόνα τους, όχι από την εφαρμογή κάποιας νέας πολιτικής μεταρρύθμισης αλλά από την εγκατάλειψη και την επίδραση των καιρικών φαινομένων. Πέρα από τον παράγοντα της εγκατάλειψης υπάρχουν κάποιες ιδιωτικές πρωτοβουλίες όπου αναδεικνύουν το παραδοσιακό χαρακτήρα, συντηρώντας την αρχέτυπη εικόνα των κτιρίων.

Σε αυτό το σημείο για να γίνει αντιληπτή αυτή η ιδιωτική πρωτοβουλία θα φέρουμε σαν παράδειγμα ένα κτίριο που ανήκει στην περιοχή και στην περίοδο του Βούργου (βλ. εικόνα Β'3.1). Σε αυτήν την περίπτωση μπορεί το κτίριο συγκριτικά με την εικόνα του 1970 να έχει

υποστεί κάποια συντήρηση αλλά όχι εις βάρος της παραδοσιακότητας και της διατήρησης του πολιτισμικού τοπίου.

Σε καμία περίπτωση δεν εννοείται ότι για να διατηρηθεί ο παραδοσιακός χαρακτήρας του οικισμού πρέπει να παραμείνουν ή να εγκαταλειφθούν τα παραδοσιακά κτιριακά αποθέματα. Αλλά όπως προβλεπόταν η γαλανόλευκη επίχριση, όμοια να προστατεύεται η πολιτισμική κληρονομία πριν παρέμβουν ιδιωτικοί παράγοντες. Και αυτό δεν είναι τόσο εξωπραγματικό αλλά μάλλον πιο οικονομικό και αποδοτικό για τους ιδιώτες, ενώ το τελικό αποτέλεσμα εξασφαλίζει καλύτερες συνθήκες διαβίωσης με ανακαίνιση των κτιρίων και με παράλληλη διατήρηση της αρχέτυπης εικόνας. Όμως δεν είναι για όλους ίδιος ο ορισμός και η μέθοδος της αξιοποίησης της παραδοσιακότητας. Φυσικά, μπορεί να διατηρείται η παραδοσιακότητα αλλά να μην διατηρείται το πολιτισμικό τοπίο. Το πολιτισμικό τοπίο δεν μένει αναλλοίωτο στο χρόνο και ανεπηρέαστο από κάθε ανθρωπογενή διεργασία όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή του μέρους Β'. Παρόλο που δεν γίνεται το πολιτισμικό τοπίο να διασωθεί, δύναται να σωθεί η εικόνα του, δημιουργώντας μια τεχνική ψευδαίσθηση ή ένα αντικατόπτρισμα του παρελθόντος. Με αυτό τον τρόπο το κέρδος θα είναι ουσιαστικό και ανεκτίμητο καθώς θα διασώζεται η έννοια του παραδοσιακού.

Η ακόλουθη εικόνα έμπρακτα φανερώνει πως μπορεί να συντηρηθεί και να ανακαινιστεί ένα κτίριο χωρίς να αλλάζει ούτε το μέγεθος αλλά ούτε να αποκλίνει από τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά του ίδιου και του οικισμού στον οποίο ανήκει.

Εικόνα Β'3.1: Κατοικία κάτω από το κάστρο

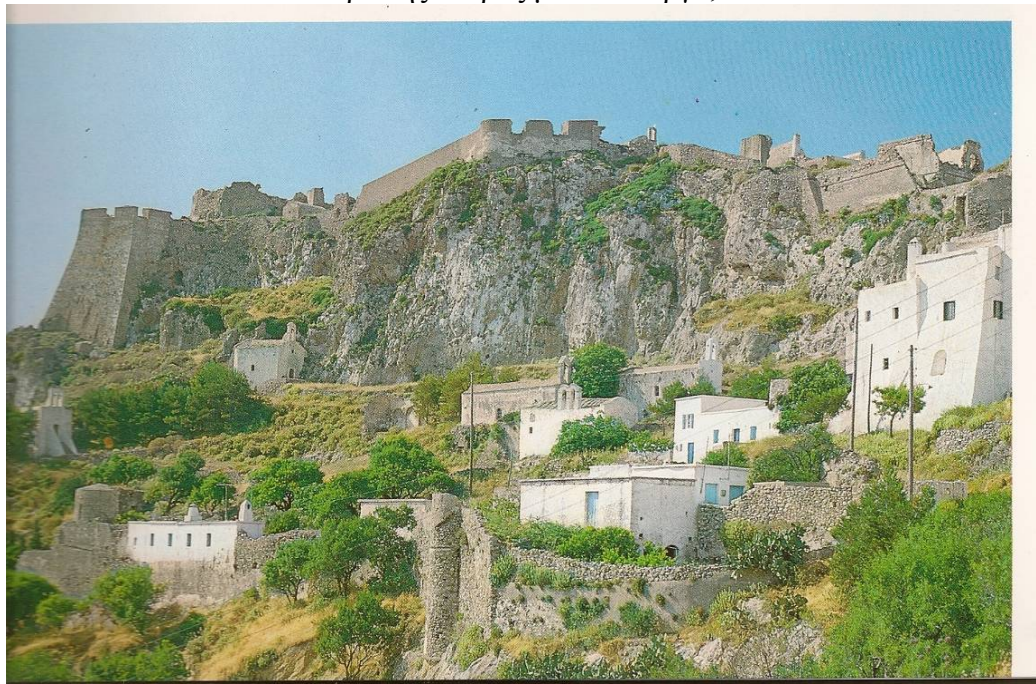
Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

Η Δ. Παναγιωτοπούλου στις *Αρχιτεκτονικές ματιές*, στο άρθρο «Οι πέντε αιώνες του κάστρου της Χώρας των Κυθήρων 1503-2003» που δημοσιεύτηκε στις 2/1/2005 αναφέρει την ιστορία και την λογική της συντήρησης του υποφαινόμενου κτιρίου. Ιστορικά τον 18^ο αιώνα υπό την αγγλική κατοχή κτίστηκε η αίθουσα με διαστάσεις (13,40 x 6,30 m) που καλύπτεται από 'volto', τυπικό στέγασμα των ισόγειων κτισμάτων στο νησί και η τότε χρήση του ήταν ως σχολείο. Το 1930 οι ιδιοκτήτες το μετέτρεψαν σε αναψυκτήριο διαμορφώνοντας τον Βορειοανατολικό χώρο, μεταξύ του οικήματος και του βράχου, σε δεξαμενή νερού και μικρή αποθήκη. Το 1988 περνάει στα χέρια ενός νέου ιδιοκτήτη ο οποίος αλλάζει την χρήση του σε κατοικία.

Οι αλλαγές που υπέστη το κτίριο ήταν τόσο εσωτερικές όσο και εξωτερικές. Σε αυτήν την περίπτωση μας ενδιαφέρουν οι εξωτερικές όπου ο θόλος στεγανοποιήθηκε με ανόργανα τσιμεντοειδή υλικά σε λευκό χρώμα και αρμολογήθηκε η αργολιθοδομή με χρωματικές ύλες σε αποχρώσεις ανάλογες με εκείνες της δόμησης του κάστρου.

Συγκρίνοντας λοιπόν την «γαλανόλευκη πολιτική» και το παράδειγμα της εικόνας Β'3.1, πιστεύω ότι πλεονεκτεί η δεύτερη. Διότι, ουσιαστικά η νησιωτική πολιτική απαξιώνει την σημασία της πέτρας και του προστατευτικού ρυθμού του οικισμού, ομαδοποιώντας και απαλείφοντας το ύφος του κάθε νησιού. Χάνεται το νόημα που κρύβει όλη την τέχνη και την ιστορία των Κυθήρων που επιδιώκει την ευγενική απροσεξία του θαλασσοπόρου επισκέπτη. Δεν είναι μόνο άξιο θαυμασμού η επιλογή της χωροθέτησης του κάστρου στη συγκεκριμένη θέση, η πολεοδομική ανάπτυξη του οικισμού, η προοπτική επέκτασης αλλά είναι και η ίδια η τεχνοτροπία του κάθε κτιρίου.

Το κάστρο της Χώρας με το Βούργο, 1983

Πηγή: «Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική», σελ:15

Περιοχή του Βούργου κάτω από το κάστρο, 2011

Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

Από αυτό το οικιστικό σημείο φαίνεται το κάστρο και η περιοχή του Βούργου. Συγκρίνοντας τις δυο εικόνες γίνεται αντιληπτή η επίδραση του χρόνου πάνω στο κάστρο αλλά και στα μέλη του, όπως στα τείχη και στα διοικητικά συγκροτήματα. Μέσα σε 28 χρόνια, οι εξωγενείς παράγοντες και η μη συντήρηση των ιστορικών τμημάτων είναι υπαίτιοι για την κατάσταση του μνημείου.

Ειδικότερα, στο κύριο σώμα του κάστρου, παρακολουθώντας το περίγραμμα που σχηματίζεται με την βοήθεια του ορίζοντα, το δυτικό τμήμα εμφανίζει τις περισσότερες απώλειες. Τα τείχη έχουν υποχωρήσει και τα ιστορικά μνημεία ακάλυπτα εμφανίζουν την επίδραση του χρόνου, χάνοντας τμήματά τους. Στο δε ανατολικό τμήμα η απώλεια δεν είναι και τόσο αισθητή, χωρίς να σημαίνει ότι δεν υφίσταται.

Όμως η ταπείνωση του μνημειακού συγκροτήματος δεν είναι η μόνη. Όμοιες πρακτικές εγκατάλειψης εμφανίζονται και στα τείχη του Βούργου. Εκεί, η πολεμίστρα και μεγάλο τμήμα του τείχους έχουν την ίδια μοίρα. Μπορεί να διασώζονται τόσα χρόνια μετά από τις πειρατικές επιδρομές, για να χαθούν σε περίοδο ειρήνης, αφήνοντας να καταστραφούν από την επίδραση του χρόνου.

Ακόμα, από αυτήν την άποψη φαίνεται καλύτερα αυτό που είχε αναφερθεί στο περασμένο κεφάλαιο για τα τείχη του Βούργου. Υπενθυμίζεται ότι σε μερικά σημεία τα τείχη συνέπιπταν με τους τοίχους των σπιτιών και των εκκλησιών ενώ το μεγαλύτερο μέρος από τειχισμένα μέρη. Όμως μερικός αυτό γίνεται αντιληπτό, αφού διασώζεται ένα μικρό τμήμα του. Στην εικόνα του 1983 στο κεντρικό πλάνο βρίσκεται η πολεμίστρα και ακριβώς κολλητά δίπλα της μια κατοικία. Ο εξωτερικός τοίχος της συγκεκριμένης κατοικίας βασίζεται πάνω στα τείχη και νοητά αυτός ο τοίχος είναι ο εξωτερικός τοίχος του δεύτερου προστατευτικού επιπέδου του κάστρου. Αυτή η επάλληλη εφαρμογή φαίνεται και στο πολεοδομικό σχέδιο του Coronelli στο κεφάλαιο Β'1.

Σήμερα η κατάσταση είναι διαφορετική αφού τα δυο ενωμένα κτίσματα έχουν αποκολληθεί. Ενώ από την μια η διάσωση αυτής της τεχνικής είναι σημαντική από την άλλη η ετερότητα των δυο ενωμένων τμημάτων γίνεται έντονα αισθητή. Έτσι, εκτός από την αποκοπή, το γεγονός ότι επιλέγετε να διαφέρει το ένα κτίριο από το άλλο, με την ανακαίνιση και εφαρμογή της

«γαλανόλευκης πολιτικής», αποδεικνύει την έλλειψη ενδιαφέροντος για την προστασία του ιστορικού πλέον τμήματος. Σε αυτό το σημείο δε καυτηριάζεται η μη διατήρηση της παραδοσιακής πέτρινης άποψης αλλά η απώλεια ενός ιστορικού τμήματος.

Πέρα από την έντονη ετερότητα μεταξύ της πολεμίστρας και του σπιτιού με το σβήσιμο της ιστορικότητας, παρόμοιες εικόνες απαντώνται στην περιοχή του Βούργου, όπου οι παλαιότερες εκκλησίες έχουν επιχρυσωθεί ή έχουν μείνει τμήματα - ερείπια χωρίς καμία προστασία. Με αυτό τον τρόπο αμφισβητείται η τεχνική του χαμαιλέοντα αλλά και η συντήρηση των εκκλησιών σε μια περιοχή που θα έπρεπε να ανήκει σε ζώνη υψηλού προστατευτικού χαρακτήρα.

Όμοιες πρακτικές εγκατάλειψης βιώνουν και τα κτίρια του κάστρου. Το επόμενο σημείο είναι μέσα στο κάστρο και παρουσιάζει το Διοικητήριο με το επίχρυσμα, την έλλειψη των τοίχων του πρώτου ορόφου και την χάραξη νέων αρχιτεκτονικών στοιχείων. Λίγα είναι τα κτίρια που έχουν ανακαινιστεί μέσα στο κάστρο, ενώ δεν έχει συντηρηθεί κάποιο με αποτέλεσμα να χάνονται μεγάλα τμήματα τους.

Διοικητήριο μέσα στο κάστρο (1983-2011)

Το κτίριο του Διοικητηρίου στο κάστρο, 1983

Πηγή: «Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική», σελ:18

Το Διοικητήριο, 2011

Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

Άποψη του οικισμού από το κάστρο (1983-2011)

Ο οικισμός της Χώρας από το κάστρο, 1983

Πηγή: «Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική», σελ:12-13

Από το κάστρο με θέα προς τη Χώρα, 2011

Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

Σχεδόν ένα τέταρτο του αιώνα χρειαζόταν για να γίνουν αντιληπτές οι αναπτυξιακές μεταβολές του οικισμού. Αυτή η οικιστική θέση παρουσιάζει τη θέα του οικισμού από το κάστρο, όπου φαίνεται συνολικά η έκταση, η δόμηση, ο προσανατολισμός, η επέκταση καθώς εντοπίζονται και οι βελτιωτικές κτιριακές κινήσεις. Από εδώ όλα είναι φανερά. Κάτω από το φάσμα της πληροφόρησης που αντλείται, η σύγκριση των δυο εικόνων και κατά επέκταση η κριτική είναι σημαντική.

Όσον αφορά την συνολική έκταση του οικισμού, παρατηρείται μια διπλή ανάπτυξη. Αυτή η διπλή ανάπτυξη χωρίζεται στην εσωτερική κάλυψη των ελεύθερων χώρων και στην εξωτερική επέκταση του οικισμού με ανέγερση νέων κατοικιών εκτός των ορίων της Χώρας. Σύμφωνα με το παραπάνω κεφάλαιο, η εσωτερική κάλυψη είναι έντονη στη πρώτη φάση επέκτασης του οικισμού. Στο ύψος της πλατείας του Εσταυρωμένου, ο ελεύθερος πράσινος χώρος του 1983, γίνεται ξενοδοχείο και εστιατόριο. Έτσι, ο ελεύθερος χώρος από την εκκλησία μέχρι το γυμνάσιο έχει συρρικνωθεί. Παρόμοιες πρακτικές εμφανίζονται στο αντιδιαμετρικό νότιο σημείο και στην κεντρική πλατεία αλλά λόγω της απόστασης δεν είναι δυνατή η επεξήγηση.

Όμως, εκτός από την εσωτερική κάλυψη του αδόμητου χώρου, αντιληπτή είναι και η εξωτερική επέκταση. Και από την έρευνα πεδίου εντοπίζεται η ανέγερση νέων κατοικιών εκτός των ορίων της Χώρας στα δυτικά. Σε αυτό το σημείο υπενθυμίζεται η οριοθέτηση του οικισμού όπως φαίνεται και έχει οριστεί στο πολεοδομικό τρίτο σχέδιο. Ακριβώς πίσω από το γήπεδο ποδοσφαίρου και υπό την κατεύθυνση του δημόσιου δρόμου, η περιοχή δεν ορίζεται ως προστατευόμενη με αποτέλεσμα να υπάρχει οικοδομική δραστηριοποίηση. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα η γραμμική ανάπτυξη του οικισμού να μετατρέπεται σε αμοιβαδοειδή μορφή και να αλλοιώνεται το πολιτισμικό τοπίο αφού δεν υπάρχουν κατευθυντήριες γραμμές.

Επίσης, φαίνεται ότι ο προσανατολισμός των σπιτιών διαμορφώνεται από τον δημόσιο δρόμο που χωρίζει στα δυο τον οικισμό της Χώρας. Έτσι, από την μια πλευρά προσανατολίζονται προς ανατολικά και από την άλλη πλευρά του δρόμου προς τα δυτικά. Όμως, υπερισχύει ο δυτικός προσανατολισμός κάτι που δικαιολογείται από την διατήρηση του ‘μονοπατιού’. Όπως είχε αναφερθεί και στο κεφάλαιο Β’2, οι στέγες των σπιτιών δημιουργούν ένα μονοπάτι που οδηγεί στην ενδοχώρα. Ήταν η εναλλακτική λύση σε περίπτωση εχθρικής επιδρομής. Εντύπωση ακόμα προκαλεί το γεγονός ότι τα σπίτια δεν προσανατολίζονται προς το

κάστρο, αποδίδοντας σε αυτό όλη την προστατευτική και αμυντική μνεία αλλά λειτουργούν σαν ορμητήρια και παρατηρητήρια καλύβοντας τα 'νότα' συνολικά του οικισμού.

Μελετώντας το κτιριακό απόθεμα σαν μεμονωμένη οντότητα, παρατηρούμε ότι στο διάστημα των 28 χρόνων τόσο οι επισκευές όσο και η εγκατάλειψη έχουν επιδράσει στο χώρο. Από την μια πλευρά, οι επισκευές και οι ανακαινίσεις φαίνονται και στις δυο περιόδους, κάτι που παρουσιάζει την δυνατότητα των κατοίκων και την ελαφριά πολιτική να επιδρούν στο παραδοσιακό οικισμό. Είτε ανεβαίνουν τα κτίρια κατά ύψος είτε προσθέτονται πέργκολες, δορυφορικά πιάτα και ηλιακοί θερμοσίφωνες, εξυπηρετούν με αυτό τρόπο οι κάτοικοι τη βιωσιμότητά τους αλλά ταυτόχρονα ανακαινίζουν, απαλείφοντας συνάμα τις πάλαιες παραδοσιακές γραμμές του οικισμού. Το νέο πολιτισμικό τοπίο έχει και πάλι ανακατεμένα στοιχεία που δεν οφείλονται πλέον στις διαφορετικές περιοχές επιρροής αλλά στον συνδυασμό του νέου και του παλαιού.

Αυτή η πρακτική δεν είναι μοναδική αλλά εδώ το πάντρεμα δίνει ένα αποκρουστικό αποτέλεσμα. Αν η πολιτική του νησιού βασίζεται στην διατήρηση των παραδοσιακών χαρακτηριστικών με στόχο την προσέλκυση τουριστών, τότε ούτε το ένα δεν έχει επιτευχθεί ούτε το άλλο. Σε ένα καίριο σημείο όπου οι τουρίστες το επισκέπτονται για να απολαύσουν την θέα και την έκταση του οικισμού, το μόνο που βλέπουν είναι τους ηλιακούς, τα δορυφορικά πιάτα και τις εγκαταστάσεις των κλιματιστικών, μια εικόνα αστικών προδιαγραφών που δεν συνάδει με το βενετσιάνικο αέρα του κάστρου. Αυτό το άτακτο μωσαϊκό των χρωμάτων που δήθεν ακολουθεί τις νησιωτικές γραμμές, θάβοντας το ουσιαστικό παραδοσιακό στοιχείο της περιοχής, αποδεικνύει την επιρρέπεια και την ανασφάλεια του νησιού να αναδείξει τα διαφορετικά χαρίσματά του, καθώς επιλέγει να ομαδοποιηθεί με το Αρχιπέλαγος. Το να αναδεικνύει ένας τόπος την μοναδικότητά του είναι σα να δημοσιεύει την ιστορία του και άρα το πολιτισμικό τοπίο. Το πολιτισμικό τοπίο βασίζεται στην μοναδικότητα, αλλά στην προκειμένη η μοναδικότητα είναι καλυμμένη.

Από την άλλη πλευρά, τα εγκαταλειμμένα κτίρια, προσπαθούν να υπενθυμίσουν το ρόλο και την τέχνη τους. Η θέση τους στον οικισμό είναι απαξιοτική αλλά και αυτά με τον τρόπο τους μαρτυρούν την ιστορία του νησιού. Μαρτυρούν την μεταναστευτική κίνηση του 50' όπου στην Αυστραλία κατοικούν οι τριπλάσιοι Κυθήριοι. Αυτός ο ξεριζωμός έχει ερημώσει τον τόπο και αυτή η ερήμωση φαίνεται. Αν η εγκατάλειψη δεν οφείλεται σε μεταναστευτικούς λόγους, τότε οι

αρμόδιες αρχές γνωρίζοντας την κατάσταση μπορούν να διαχειριστούν ανάλογα το κτιριακό απόθεμα.

Στην συνέχεια παρατίθενται εικόνες από το εσωτερικό τμήμα του οικισμού όπου τα παραπάνω αποδεικνύονται. Αυτή είναι η εικόνα του παραδοσιακού οικισμού της Χώρας στα μάτια ενός επισκέπτη καθώς περιπλανάται στα καντούνια.

Εικόνες Β'3.2: Τα δορυφορικά πιάτα σε τουριστικά σημεία του οικισμού

Πηγή: Φωτογραφίες της συγγραφέως, 2011

Νότια άποψη του οικισμού (1910-2011)

Ταχυδρομική κάρτα (postcard), 1910

Πηγή: amapola.gr/kalitheia

Άποψη του οικισμού της Χώρας Νότια, 2011

Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

Το ακόλουθο σημείο εντοπίζει την προσθήκη νέων ορόφων και την αλλαγή στέγης δόμηση που μηδενίζει τους αστικούς νόμους για την πρόσβαση στην θέα της θάλασσας και της πεδιάδας. Από αυτή την θέση (No. 8), ξεσκεπάζετε μια άλλη πτυχή των λανθασμένων πολιτικών. Δεν μπορούμε να κυκλώσουμε τις διαφορές πάνω στην εικόνα του 2011, όμως θα αναφερθούμε σε αυτές. Οι διαφορές κατηγοριοποιούνται στις εξής τέσσερις ενότητες: ανέγερση νέου ορόφου, αλλαγή στέγης, αλλαγή προσόψεων και στοιχεία εγκατάλειψης. Στην συνέχεια θα αναλυθούν μόνο οι τρεις πρώτες κατηγορίες, αφού η τελευταία μας είχε απασχολήσει σε προηγούμενα οικιστικά σημεία.

Στην πρώτη κατηγορία εντάσσεται η ανέγερση νέων ορόφων. Σε όλη την έκταση του οικισμού παρουσιάζονται τέτοια φαινόμενα. Οι μονώροφες κατοικίες γίνονται διώροφες και οι διώροφες γίνονται τριώροφες. Αυτό μπορεί να αποδειχθεί με δυο τρόπους. Σύμφωνα με τον πρώτο τρόπο, στο καμπαναριό της πρώτης φωτογραφίας φαίνονται τα δυο επίπεδά του, ενώ στη σύγχρονη φωτογραφία φαίνεται μόνο το ανώτερο επίπεδο. Επίσης, σύμφωνα με τον δεύτερο τρόπο, το ίδιο καμπαναριό, της εικόνας του 1910 είναι το υψηλότερο σημείο του οικισμού κάτι που σήμερα δεν επαληθεύεται. Έτσι συμπεραίνουμε ότι τόσο κοντά στο κάστρο, όπου βρίσκεται η εκκλησία με το καμπαναριό, όσο και μακριά υπάρχουν αλλαγές και ανεγέρσεις νέων ορόφων.

Εικόνα Β' 3.3: Αλλαγή στέγης.

Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

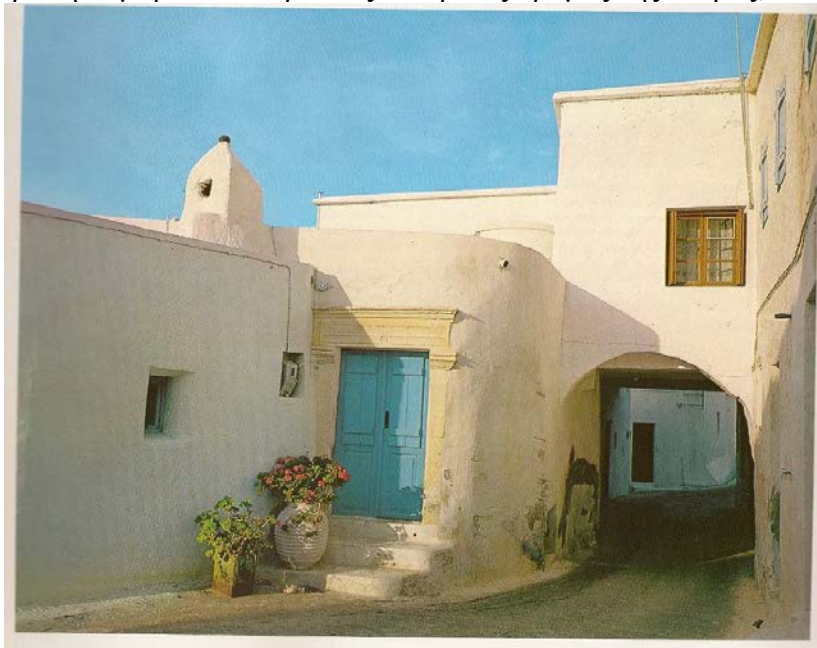
Η δεύτερη κατηγορία εντοπίζει αλλαγές στις στέγες των κτιρίων. Αυτή η αλλαγή συνδέεται με την αντικατάσταση του δώματος από πλάκα μπετόν με αποτέλεσμα να αυξάνετε το συνολικό ύψος του κτίσματος. Η αλλαγή της στέγης εντοπίζεται και σε παλιές εικόνες.

Είναι μια μορφή επισκευής που δεν έχει σταματήσει μέχρι και σήμερα. Παρότι είναι μικρή αλλαγή, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι μικρή και η σημασία της για το πολιτισμικό τοπίο και την διατήρηση του παραδοσιακού χαρακτήρα του οικισμού.

Η τρίτη κατηγορία αναφέρεται στην αλλαγή των προσώπων. Είναι το αποτέλεσμα της ελεύθερης ιδιωτικής μεταχείρισης πάνω στη πολιτισμική κληρονομία. Δεν μας ενδιαφέρουν οι λόγοι που οδήγησαν στην αλλαγή αλλά το τελικό αποτέλεσμα. Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται αναδεικνύουν την έλλειψη πολιτικών προστασίας και δέσμευσης των κατοίκων. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσεται και η ενοποίηση μικρών κατοικιών. Σε αρκετές περιπτώσεις μικρές κατοικίες που συνορεύουν, ενοποιούνται δημιουργώντας μια νέα κατοικία. Οι νέες κατοικίες δεν αλλάζουν σε έκταση όμως αλλάζουν το δομημένο χώρο και την ιστορία του. Φυσικά αυτό δεν παρουσιάζεται μόνο στις συγκρίσεις των οικιστικών θέσεων αλλά και στα πολεοδομικά σχέδια του ανώτερου κεφαλαίου.

Καμάρα πρώτης περιόδου (1983-2011)

Πρώτη καμάρα και διαβατικός κεντρικός δρόμος της Χώρας, 1983

Πηγή: «Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική», σελ:16

Αρχοντικό σπίτι και πέρασμα, 2011

Πηγή: Φωτογραφία της συγγραφέως, 2011

Η επόμενη θέση βρίσκεται στο εσωτερικό της Χώρας. Είναι η Α'καμάρα της πρώτης φάσης επέκτασης του οικισμού. Αυτή η καμάρα έχει αναλυθεί στο παραπάνω κεφάλαιο υπό άλλη διάσταση. Σε αυτό το σημείο όμως θα μας απασχολήσει η σύγκριση των δυο εικόνων ώστε να εντοπίσουμε αλλαγές ή στοιχεία διατήρησης της παραδοσιακότητας. Μέσα στο διάστημα των 28 χρόνων, εντοπίζουμε κάποιες αλλαγές που ανήκουν στις παραπάνω κατηγορίες. Δηλαδή, το ισόγειο φαίνεται ότι έχει επισκευαστεί και ειδικότερα ότι έχει ανυψωθεί το ταβάνι σύμφωνα με την δεύτερη κατηγορία. Αυτό γίνεται αντιληπτό αφού δε φαίνεται η διαφορά ύψους του βασικού κτιρίου με την πόρτα και του δευτερογενούς τμήματος του κτιρίου όπως δείχνει η εικόνα του 1983.

Επίσης στο ίδιο επίπεδο, η καμινάδα έχει υποστεί αλλαγή στην μορφή, διατηρώντας τις γραμμές της πρώιμης εικόνας της και μορφοποιώντας το τοξωτό σχήμα της. Επιπλέον, στο πρώτο όροφο, παρατηρείται μια επέκταση κατά μήκος. Αυτό γίνεται αντιληπτό αφού από την συγκεκριμένη θέση το 2011 δεν φαίνεται το τελείωμα του δεύτερου ορόφου που νοητά φτάνει μέχρι την ένωση του βασικού και του δευτερογενή κτιρίου. Έτσι, συνολικά στην Α' καμάρα οι αλλαγές ανήκουν στη δεύτερη και τρίτη κατηγορία όπως αναπτύχθηκαν στην θέση Νο. 8.

Ωστόσο πρέπει να επισημανθεί ότι δεν υπάρχουν αλλαγές στη θέση των παράθυρων και στη κεντρική πόρτα. Αυτό είναι σημαντικό γιατί μετά την ανακαίνιση του κτιρίου μπορεί να βάφτηκε ή να προστέθηκαν διακοσμητικά στοιχεία αλλά δεν καταστράφηκαν κύρια εξωτερικά αρχιτεκτονικά στοιχεία.

Ειδικότερα, παρατηρούνται στο διάκοσμο τόσο σημεία ανακαίνισης όσο και συντήρησης. Στην κεντρική είσοδο, διαφορές εντοπίζονται στην πόρτα, στο ανώφλιο και στα πορτομάγουλα. Πέρα από το χρώμα της πόρτας που από γαλάζιο έγινε μπλε, έχουν προστεθεί διακοσμητικά στοιχεία όπως το επίθυρο χέρι και η κλειδωνιά. Αρκετές παρόμοιες πόρτες με αυτή του 1983 υπάρχουν μέχρι και σήμερα, στον οικισμό της Χώρας όμως η συγκεκριμένη έχει υιοθετήσει τα δικά της στοιχεία. Έτσι η πόρτα διαφοροποιείται από το παραδοσιακό. Αντίθετα, η παραδοσιακότητα αναδεικνύεται τόσο στο ανώφλιο όσο και στα πορτομάγουλα. Το 1983 ο περιμετρικός στολισμός της πόρτας είναι επιχρισμένος με αποτέλεσμα να χάνεται η τέχνη της. Όμως το 2011 έχει έρθει στην επιφάνεια η πέτρα όπου αναδεικνύει την πόρτα. Τώρα είναι

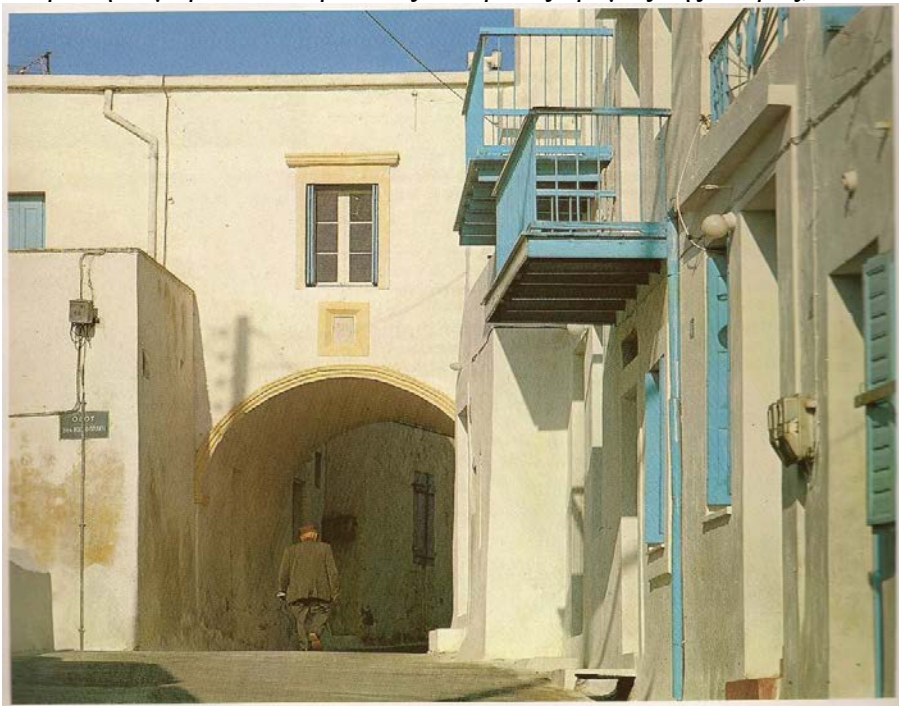
ξεκάθαρη η εικόνα του παγωνιού με τα φτερά του που διακοσμούν το ανώφιλιο αλλά και οι δωρικοί κίονες.

Επίσης τα παράθυρα του ισογείου έχουν τονιστεί με ολόσωμο ανάγλυφο πλαίσιο, στοιχείο που δεν υπήρχε παλαιότερα ενώ στον πρώτο όροφο φαίνεται η ανακαίνιση του παραθύρου και η αλλαγή της χρωματικής απόδοσης.

Φυσικά σε κάποιες περιπτώσεις το σημερινό αποτέλεσμα εξασφαλίζει την προβολή των παραδοσιακών στοιχείων. Όμως η εικόνα του 2011 δεν είναι η ίδια με αυτή της καμάρας πριν από δύο χρόνια. Συχνά το τοπίο μεταβάλλεται και όχι πάντα προς όφελος. Το ιδανικό θα ήταν να γίνει μια συνολική προσπάθεια για να βγουν στο φως και αλλά καλυμμένα στοιχεία με παράλληλη σταθερή συντήρηση των ήδη αναβρεθέντων.

Καμάρα δεύτερης περιόδου (1983-2011)

Πρώτη καμάρα και διαβατικός κεντρικός δρόμος της Χώρας, 1983

Πηγή: «Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική», σελ:17

Αρχοντικό σπίτι και πέρασμα, 2011

Πηγή: Φωτογραφίες της συγγραφέως, 2011

Η θέση Νο. 10 που θα μας απασχολήσει είναι η καμάρα της δεύτερης φάσης. Συγκρίνοντας την φωτογραφία του 1983 και του 2011, εντοπίζεται μόνο μια διαφορά που αφορά άμεσα το κτίριο. Το γεγονός ότι έχουν προστεθεί στα παράθυρα ολόσωμα ανάγλυφα πλαίσια. Δεν παρατηρούνται αλλαγές στο ύψος ή στην προσθήκη νέων κτιριακών σωμάτων, στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον οικισμό της Χώρας.

Όμως είναι λάθος να πιστεύεται ότι αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα σταθερότητας και διατήρηση της παραδοσιακής τέχνης του νησιού. Όπως και η καμάρα Α' της πρώτης φάσης έτσι και η καμάρα Β' της δεύτερης φάσης ανά χρονικά διαστήματα υιοθετούν διαφορετικές πρακτικές. Ειδικότερα, φωτογραφία της καμάρας που βρέθηκε στο βιβλίο του Δ. Βασιλειάδη, «Οδοιπορία στις μορφές και στο ύφος του ελληνικού χώρου», του 1973 δείχνει τη πρόσοψη να έχει αποδοθεί σε απόχρωση της ώχρας. Έτσι ανά δεκαετία όλο και κάποια αλλαγή, έστω και μικρή, ανακαινίζει το αποτέλεσμα.

Πέρα από τη συγκριτική αναζήτηση διαφορετικών σημείων στα πλαίσια του κτιριακού αποθέματος, παρατηρούνται διαφορές και στον περιβάλλοντα χώρο. Έτσι το 1983 το φόντο της καμάρας οι κατοικίες διατηρούν το ύφος των απλών γραμμών, συνεχίζοντας στις ίδιες νότες, την εξιστόρηση της ιστορίας του οικισμού. Σήμερα στο φόντο της καμάρας χωροθετούνται μικρά μαγαζάκια που πουλούν αναμνηστικές κατασκευές από *semprevina*, κεντήματα και εποχικά είδη με τον αέρα του νησιού. Είναι η σημαντικότερη εμπορική ζώνη, η οποία ξεκινάει από την πλατεία και φτάνει στην καμάρα Β'. Σε αυτό το τμήμα του οικισμού, στους ρυθμούς του νησιού, έχουν δραστηριοποιηθεί χρήσεις που απευθύνονται στους τουρίστες. Όμως σύμφωνα με το πολεοδομικό σχέδιο που επισυνάπτεται αυτή η ζώνη ανήκει στην κατηγορία- τομέα Ι , δηλαδή του ιστορικού τμήματος του οικισμού. Το γεγονός ότι ανήκει στο ιστορικό τμήμα του νησιού δεν ακυρώνει την εμπορική δραστηριοποίηση. Όμως αυτό είναι το έναυσμα για να διαμορφωθούν τα κτιριακά αποθέματα πιο ελκυστικά στους τουρίστες με παραβίαση των παραδοσιακών ρυθμών. Έντονα χρώματα και παγκάκια όπου εκθέτονται τα αναμνηστικά έργα, αλλοιώνουν το ήρεμο παραδοσιακό χαρακτήρα του οικισμού.

Αντίθετα, οι οντότητες που βρίσκονται σε πρώτο πλάνο, φαίνεται ότι αναζητούν την ανάκτηση των χαμένων παραδοσιακών στοιχείων. Οι διαθρωτικές κινήσεις στοχεύουν στην ανάδειξη της αρχιτεκτονικής και του πολιτισμού της Χώρας. Έτσι σε ένα πολιτισμικό πλάνο παρουσιάζονται δυο αντίθετες πολιτικές που τελικά είναι αποτέλεσμα των ιδιωτικών πρωτοβουλιών.

Μέρος Γ': Το τοπίο μέσα από την τέταρτη και την έβδομη τέχνη

Ένα Βενετσιάνικο γνωμικό λέει:

“Un mondo fa un mondo,e Cerigo un aitro mondo”

Δηλαδή:

«Όλος ο κόσμος είναι ένας κόσμος, το Τσιρίγο είναι ένας άλλος κόσμος».

Ενώ μια φράση της ίδιας εποχής αναφέρει ότι «Κύθηρα και Βενετία, μικρή διαφορά» (Ε.Π. Καλλίγερος, 1998: 210-211). Ποίος είναι αυτός ο διαφορετικός κόσμος που έχει μικρή διαφορά από την Βενετία και πώς αυτός ο χωρο-κόσμος γίνεται αντιληπτός μέσα από τα μάτια και το χαρτί των δημιουργών του λογοτεχνικού τοπίου και της ποίησης;

Το πολιτισμικό τοπίο μέσα από την λογοτεχνία, για τα Κύθηρα, δεν ήταν πάντα το ίδιο. Πηγή έμπνευσης των καλλιτεχνικών κύκλων ήταν ο έντονος συμβολισμός του νησιού, που με διαφορετικούς τρόπους μέσα από την τέχνη προσπαθούσαν είτε να ερμηνεύσουν είτε ακόμα να κατασκευάσουν νέους συμβολισμούς. Ωστόσο, στο λογοτεχνικό τοπίο οι συμβολισμοί αμφισβητήθηκαν και επαναπροσδιορίστηκαν, υιοθετώντας τον αρχικό προσδιορισμό του ιδεατού χώρου. Οι διαφορετικοί συμβολισμοί αναβιώνουν ή παρερμηνεύονται μέσα από την ανάγνωση του κάθε αναγνώστη. Έτσι, με άλματα στο χώρο και στο χρόνο, με τη δύναμη του γραπτού λόγου, το νησί παίρνει άλλες διαστάσεις και άλλους προσδιορισμούς.

Πρώτα ο Ησίοδος, με τους στίχους του τον 7^ο αιώνα π.Χ, παρουσιάζει τον ιδεατό κόσμο του νησιού όπου ο μύθος της Αφροδίτης με τα στοιχεία της απομόνωσης και της γαλήνης – ηρεμίας γίνονται ένα. Αυτός ο ιδεατός κόσμος διατηρείται στον χρόνο όταν από την Ιταλία φτάνει στην Γαλλία και ενώνεται με τα ρεύματα του Διαφωτισμού τον 18^ο αιώνα. Εκεί ο Αντουάν Βατό αναλαμβάνει να παρουσιάσει όχι τον ίδιο τον ιδεατό κόσμο αλλά την κινητήρια δύναμη που οδηγεί στην «αποβίβαση για τα Κύθηρα». Όμως η γεωγραφική φαντασία του ιδεατού, διαψεύδεται από τους περιηγητές του επόμενου αιώνα, που διατυπώνουν με διαφορετικό τρόπο το πολιτισμικό τοπίο.

Οι χαρακτηρισμοί που ταξιδεύουν από τους περιηγητές στη Δύση, θέλουν τα Κύθηρα να παρουσιάζουν μια εικόνα εγκατάλειψης και θλίψης. Το νησί ταυτίζεται με αυτές τις λέξεις, με αποτέλεσμα να αποθαρρύνεται το ταξίδι στα Κύθηρα. Αυτές οι λέξεις αρκούσαν για να καταστρέψουν εκείνο το λογοτεχνικό τοπίο που κρατούσε από τον 7^ο έως τον 18^ο αιώνα και επηρέαζε την γεωγραφική φαντασία του επισκέπτη, με το Ρεαλισμό να διαγράφει τα στοιχεία του Ροκοκό. Έτσι, το τοπίο περνάει κάθετα μέσα από τις τέχνες, τα ρεύματα και τους συμβολισμούς. Από την ελαφρότητα του Βατό μέσα από το Ροκοκό, την αμφισβήτηση του Βολταίρου, τη σκεπτική στάση των Μποντλέρ και Ουγκό, το λυρισμό του Βερλέν και του Ουράνη, τη μουσική του Κατσαρού - Λυμπερόπουλου, έρχεται ο Αγγελόπουλος να συμφωνήσει με τον Ησίοδο, επαναπροσδιορίζοντας τον ιδεατό χαρακτήρα του νησιού αρπάζοντας τον μύθο και ενσωματώνοντάς το στο σύγχρονο τοπίο (Α. Π. Παναρέτου, *7 ημέρες Καθημερινή*, 1998: 2-3).

Κεφ. 1: Περιηγητικές περιγραφές του νησιού

Ο Α. L. Castellan (1772- 1838) Γάλλος αρχιτέκτων, επισκέπτεται τα Κύθηρα στις 24 Ιανουαρίου του 1797 προς το ταξίδι του για την Κωνσταντινούπολη. Αναφέρει ακριβείς πληροφορίες για τα μνημεία αλλά και για τα σεισμικά αποτελέσματα που πλήττουν το νησί. Η μετάφραση του έργου «Letters sur la Moree, l' Helles- pont et Constantinople a Paris MDCCCXX» και ειδικότερα των γραμμάτων 17-37 που αναφέρονται στα Κύθηρα, έγινε από τον Π. Ματζαρόγλου 1969 στο βιβλίο του «Κύθηρα» στις σελίδες 35-38. Από εκεί θα παραθέσουμε τέσσερα αποσπάσματα ώστε να δούμε τι βλέπει ο Καστελλάν και πως αντιλαμβάνεται το τοπίο, γράφοντας για τα Κύθηρα. Το πρώτο απόσπασμα είναι μέρος του προλόγου, ενώ τα άλλα τρία είναι τμήματα που επιλέχτηκαν λόγω των σημαντικών αναφορών και παρατηρήσεων. Υπενθυμίζουμε ότι την περίοδο που ο Γάλλος Castellan επισκέπτεται τα Κύθηρα, το νησί ιστορικά βιώνει την κατάρρευση της Ενετοκρατίας ενώ καταλαμβάνονται τα Ιόνια νησιά από του Γάλλους.

Πρώτο απόσπασμα:

Διηθύνθημεν προς το Τσιρίγο, τα αρχαία Κύθηρα. Το όνομα δημιουργεί πλήθος ευχάριστων εντυπώσεων και ενθυμίζει τα πλέον πνευματώδη μυθεύματα της Ελληνικής μυθολογίας. Η νήσος αυτή εχρησίμευσεν ως διαμονή της Αφροδίτης και των Χαρίτων, υπήρξεν η μάρτυς των πρώτων απολαύσεων του άρπαγος της Ελένης, της ολεθρίας εκείνης καλλονής, χάριν της οποίας εχύθησαν τόσα δάκρυα και αίμα. Άμα τη προσεγγίσει αι ονειροπολήσεις μας θραύονται επί των ξηρών βραχών, οίτινες περιβάλλουν την νήσον. Εντούτοις οι ταξιδιώται την έχουν καταφρονήσει. Ανεγνωρίσαμεν επ' αυτής μετ' ενδιαφέροντος τα ίχνη των αρχαίων τεχνών. Οι κάτοικοι πάρα την βαθείαν των αμάθειαν ενθυμούνται ακόμη την περίφημον καταγωγή των. [...]. Είς τινα απόστασιν δίδουν το όνομα της πόλεως των Κυθήρων εις σωρόν συγκεχυμένων ερειπίων.[...]

Αρχικά βλέπουμε ότι η διαδομένη ονομασία του νησιού ήταν Τσιρίγο. Αυτή η ονομασία ήταν αποτέλεσμα τόσο των Ενετών όσο και των ντόπιων οι οποίοι το Ενετικό 'Cerigo' το μετέτρεψαν σε Τσιρίγο. Ο Α. L. Castellan μας πιστοποιεί ότι στην εποχή του το νησί ήταν γνωστό ως Τσιρίγο ενώ η παλαιότερη ονομασία του ήταν Κύθηρα. Στοιχείο που ισχύει όταν ο Π.

Ματζαρόγλου (1969:11) αναφέρει ότι οι ονομασίες του νησιού ήταν Πορφυρούσα μετά Κυθηραία, Κυθουρία και νεώτερα Τσερίγο ή Τσιρίγο.

Αυτό το ‘αρχαίο’ όνομα, του θυμίζει την Ελληνική μυθολογία. Η ταύτιση του πολιτισμικού τοπίου με το λογοτεχνικό για τον παρατηρητή είναι σημαντική έχοντας δημιουργήσει ολοκληρωμένη εικόνα για το τοπίο. Το όνομα του αναγεννά μνήμες οι οποίες προέρχονται από τα κείμενα που μελετούσε, έχοντας αναπλάσει στο νου του το χώρο, το νησί. Οι αναφορές του στα μυθολογικά και ιστορικά δρώμενα του νησιού, εξωτερικεύουν στοιχεία της προσωπικότητάς του και των γνώσεων, που σε γενικές γραμμές επιβεβαιώνουν το χαρακτήρα και το ύφος των περιηγητών της τότε Δυτικής Ευρώπης.

Επίσης, αποκαλύπτει ότι έχει ονειρευθεί αυτό το μέρος και ότι τα όνειρά του συνετρίβησαν στα ξηρά βράχια του νησιού. Αυτή του η αναφορά, μας πιστοποιεί την διάδοση του ιδεατού τόπου και την έννοια του ‘Ταξιδιού στα Κύθηρα’ το οποίο στα όνειρά του το είχε επισκεφτεί ενώ ήλπιζε στην πραγματοποίησή του. Όμως το αποτέλεσμα δεν ήταν εκείνο που ονειρευόταν, αφού ταξιδεύει μόνος του στα Κύθηρα και αντικρίζει τα ξηρά βράχια τα οποία καταστρέφουν τα όνειρά του. Αυτό το σημείο είναι ιδιαίτερα ωραίο γιατί συνδυάζει στοιχεία της γεωγραφικής φαντασίας όπως το όνειρο, οι ενθυμώσεις, οι νοητικές αναπαραστάσεις αλλά και της φυσικής γεωγραφίας όπως τα ξηρά βράχια τα οποία περιβάλλουν το νησί. Όλα εκείνα τα νοητά και πλασματικά, καταστράφηκαν πάνω στα φυσικά χαρακτηριστικά των Κυθήρων.

Επιπλέον, η χρήση του πληθυντικού αριθμού δείχνει το σύνολο του πληθυσμού που πίστευε στο ιδεατό τοπίο, το οποίο ‘καταφρονείται’ τώρα από τους ταξιδιώτες. Τόσο το φυσικό περιβάλλον όσο και το ανεκπλήρωτο όνειρο έχει κάνει τους ταξιδιώτες να αδιαφορούν για το νησί το οποίο οι άλλοι θεωρούν σημαντικό και επιθυμούν να το επισκεφτούν. Βλέπουμε ότι χάνει το ενδιαφέρον του για το συμβολισμό με τον οποίο συνδέεται το νησί, αντιμετωπίζοντας τη σκληρή πραγματικότητα, ενώ αυτό αναπυρώνεται πάλι ‘στα ίχνη των αρχαίων τεχνών’. Η τέχνη που τόσο αγαπά, είναι εκείνη που θεραπεύει τις πληγές του και των αναπτερώνει, χωρίς να δίνει σημασία σε ένα συμβολισμό που τελικά μπροστά στα μάτια του απομυθοποιείται.

Στην συνέχεια η αναφορά που γίνεται στους κατοίκους, επιβεβαιώνει τα μεταναστευτικά κύματα όπως αναφέρθηκαν στο μέρος Α’ στην Ιστορική αναδρομή. Τόσο το στοιχείο της

αμάθειας όσο και της ενθύμησης της καταγωγής, δείχνουν το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων αλλά και την νοητική επιστροφή του μετανάστη στην πατρίδα του και την αναφορά της καταγωγής του αντίστοιχα. Μπορεί οι κάτοικοι ως απλοί αγρότες, να μην γνωρίζουν όσα ξέρει ο A. L. Castellan, αλλά είναι περήφανοι για τον τόπο τους ο οποίος δεν είναι τα Κύθηρα.

Στην συνέχεια μας αναφέρει ότι σε μικρή απόσταση υπάρχει πόλη με το όνομα Κύθηρα η οποία είναι σωρός ερειπίων. Ουσιαστικά αναφέρεται στην Χώρα και έτσι έχουμε μια πρώτη κριτική για την εικόνα του οικισμού. Πιθανολογείται ότι ο τρόπος που χαρακτηρίζει τον οικισμό μπορεί να είναι είτε υποτιμητικός και να αναφέρεται στην απλοϊκή αρχιτεκτονική είτε ρεαλιστικός και να αναφέρεται σε φυσικές καταστροφές.

Έτσι, ο A. L. Castellan με λίγα λόγια στο προλογικό του σημείωμα εντοπίζει τα κυριότερα σημεία, δίνοντας μια εικόνα του νησιού αλλιώς από αυτή της μυθοπλαστικής απόδοσης του χώρου. Το νησί θα το θυμάται γιατί δεν βρήκε όσα είχε ακούσει και αναζητούσε να ανακαλύψει. Αυτό επαληθεύεται από τα θέματα που αναπτύσσει και τα καταγράφει στα γράμματά του τα οποία είναι: το λιμάνι του Αγίου Νικολάου, η Ελληνική εκκλησία, το αρχαίο λατομείο, το σπήλαιο με τους σταλακτίτες, τις κατακόμβες, τους νεκρούς θαλάμους και τους σαρκοφάγους.

Επειδή δεν μπορούμε να αναπτύξουμε όλο το συγγραφικό του έργο, στη συνέχεια ακολουθούν αλλά τρία μικρά αποσπάσματα τα οποία είναι σημαντικά. Το δεύτερο απόσπασμα παρουσιάζουν τις πρώτες ώρες στο νησί ενώ το τρίτο τις ομοιότητες των Κυθηραϊκών τοπίων με εξωκυθηραϊκά μέρη.

Δεύτερο απόσπασμα:

Είχομεν αγκυροβολήσει πλησίον ενός Ενετικού σκάφους και μερικών Ελληνικών ιστιοφόρων. Η νήσος παρουσιάζει ξηράν όψιν. Αι οικίαι διεσκορπισμέναι επί της ακτής προστατεύονται παρ' ενός φρουρίου, επί του οποίου κυματίζει η Ενετική σημαία. Εις Ενετός αξιωματικός, όστις διέτριβεν εκεί, μας υπεδέχθη. Παρά τας περιποιήσεις του προς το πλήρωμα, μας απηγόρευσεν εντούτοις, δεν γνωρίζω για ποίον λόγον, να μεταβώμεν εις την μικράν πόλιν του Τσιρίγου, εις την οποίαν εδρεύει ο Προνοητής. Προσεφέρθη εις αντιστάθμισμα να μας οδηγήση επί του υπολοίπου της νήσου και μας παρέσχε τας αναγκαίας πληροφορίας δια την έρευναν των αρχαίων μνημείων, των οποίων είχομεν την επιθυμίαν να διευκρινήσωμεν την παρουσίαν.

Μετά την αγκυροβόληση στο νησί, ο A. L. Castellan μας περιγράφει το λιμάνι του Αγίου Νικολάου. Είχε αποβιβαστεί την ανατολική πλευρά του νησιού, στην περιοχή του Αυλέμονα. Εκεί βλέπει άλλο ένα Ενετικό σκάφος και μερικά Ελληνικά ιστιοφόρα. Το Ενετικό σκάφος μπορεί να εξυπηρετούσε στην απομάκρυνση των Ενετικών αξιωματικών από το νησί, ενώ τα Ελληνικά ιστιοφόρα στο να ανατροφοδοτήσουν το νησί.

Παρατηρεί το νησί από κοντά και πάλι βρίσκει ξηρή τη γη. Η βλάστηση πράγματι μέχρι και σήμερα δεν είναι σημαντική αφού στο μεγαλύτερο ποσοστό απαντώνται φρυγανικά συστήματα. Επίσης, αναφέρει ότι τα σπίτια είναι στην παράκτια ζώνη αλλά διασκορπισμένα και προστατευόμενα από το φρούριο. Στην υποδοχή, Ενετικός αξιωματικός, ο οποίος ανέλαβε την περιποίηση του πληρώματος και τους πληροφορεί πως δεν μπορούν να μείνουν στην πόλη του νησιού γιατί εκεί εδρεύει ο Προνοητής.

Στο σημείο αυτό πιθανολογείται ότι η πόλη είναι η Χώρα, όπου στο κάστρο της θα έμενε ο Προνοητής, καθώς και ότι λόγω αλλαγής του καθεστώτος, οι εσωτερικές αναταραχές ήταν σημαντικές, για αυτό ο Ενετός αξιωματικός απομακρύνει τους επισκέπτες από τις εμπλοκές δηλαδή από την περιοχή του Προνοητή. Όμως για να μην λυπήσει τους επισκέπτες, ο Ενετός αξιωματικός αναλαμβάνει να γίνει ξεναγός τους και να τους οδηγήσει στα αρχαία όπου τρέφει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο περιηγητής, θέλοντας να επαληθεύσει την ύπαρξη και την ακεραιότητά τους.

Τρίτο απόσπασμα:

Αναμένομεν να συναντήσωμεν αισθητάς αντιθέσεις. Δεν εφантаζόμεθα μίαν φημισμένην Ελληνικήν παραλίαν να ομοιάζη τόσον προς τας ακτάς της Γαλλίας. Εντούτοις παρά τας ενδυμασίας των χωρικών τίποτε δεν μας έδιδε διαφορετικήν εντύπωσιν και αι ξηραί πλαγιαί των βουνών, αίτινες προσδίδουν τραχείαν όψιν εις το Τσιρίγο, ομοιάζουν πολύ προς εκείνας των περιχώρων της Μασσαλίας.

Ο A. L. Castellan, περιμένει από το τοπίο να βρει όλα εκείνα τα αντιθετικά στοιχεία που μέχρι πρότινος το λογοτεχνικό τοπίο του είχε μεταφέρει ως ιδανικά. Έχει αντιμετωπίσει την σκληρή πραγματικότητα η οποία διέψευσε κάθε ιδεατή έννοια και υποβάθμισε την υπόσταση

των Κυθήρων. Ξεκινάει με μια σχεδόν αρνητική ματιά να περιηγείται, απαξιώνοντας το νησί. Επειδή ακριβώς δεν περιμένει τίποτα από το νησί, εντυπωσιάζεται όταν βρει κάτι που να έχει αξία.

Έτσι, στο τρίτο απόσπασμα, εντυπωσιάζεται από την παραλία η οποία του θυμίζει τις ακτές της Γαλλίας. Αυτό που μας κάνει εντύπωση είναι ότι χαρακτηρίζει την παραλία ‘Ελληνική’. Δεν αναφέρει ούτε το όνομά της, ούτε περιοχές γειτονικές σε αυτήν ώστε να γίνει η ταυτοποίηση. Όμως, πιθανό είναι το ενδεχόμενο, να αναφέρεται στην παραλία της Πλατείας Άμμου, τοπωνύμιο όπου έχουν όλες οι γνωστές Ελληνικές όμορφες παραλίες. Αν και δεν μπορούμε με βεβαιότητα να υποδείξουμε την παραλία που αναφέρει, εντύπωση μας προκαλεί η εξομοίωση αυτής με τη Γαλλική ακτή. Ενώ το ξηρό έδαφος και οι τραχιές πλαγιές, του θυμίζουν τα περὶχωρα της Μασσαλίας.

Δηλαδή, έχει ταυτίσει δυο Κυθηραϊκά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τοπίου, τη παραλία και τα ξηρά βουνά με δυο μακρινές περιοχές, τη Γαλλία και τη Μασσαλία αντίστοιχα. Ίσως να λησμονά την πατρίδα του και για αυτό να την βλέπει μέσα στα Κύθηρα. Αυτό το βασίζουμε στο γεγονός πως όταν αντίκρισε για πρώτη φορά το νησί και είδε τη ξηρή γη, δεν θυμήθηκε τη Μασσαλία. Αλλά μένοντας πιθανά αρκετές ημέρες στο νησί τότε ταυτίζει και εξομοιώνει όλα τα ξηρά τοπία, χωρίς να αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη περιοχή των Κυθήρων, με τα περὶχωρα της Γαλλικής πόλης.

Παρόλα αυτά σημαντική είναι η παρατήρησης της γεωγραφικής ομοιότητας αν και δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια τις γεωγραφικές συντεταγμένες των περιοχών που ο Α. Λ. Castellan κοιτάζει και αντίστοιχα νοητά ταυτίζει.

Τέταρτο απόσπασμα:

Δεν αρκούμεθα εις την πρώτην εντύπωσιν και ζητούμεν ν’ αντιληφθώμεν περί του τι μας περιβάλει. Παρατήρησα ήδη, ότι εις όλα σχεδόν τα οικοδομήματα οι κάτοικοι που τα εχρησιμοποιούν είχαν μέτριας αξιώσεις ως προς τον ρυθμόν και την τέχνην εν γένει καθόσον δεν ανεζήτουν εις ταύτα ίνα μιμηθούν τι από τας εις ξένας επιδράσεις οφειλομένας μεγάλας συνθέσεις. Αλλ’ είναι φυσικά δύσκολον ν’ αποφανθή τις περί της παραγωγής τόπου τίνος προ της συγκομιδής των καρπών του.

Στο τελευταίο απόσπασμα, ο A. L. Castellan επικεντρώνεται στο κτιριακό απόθεμα του νησιού. Η αρχιτεκτονική ματιά του έχει εξετάσει όλο το νησί και έχει καταλήξει στο απόφθεγμα ότι η αρχιτεκτονική του νησιού είναι μέτρια. Αναφέρει ότι τα οικοδομήματα χαρακτηρίζονται μέτρια ως προς το ρυθμό και τη τέχνη αφού δεν μιμούνται μεγάλες ξένες αρχιτεκτονικές τεχνοτροπίες. Ενώ στη συνέχεια με συμβολικό τρόπο δικαιολογεί τους ντόπιους, αφού δεν είχαν την ευκαιρία να δουν την συγκομιδή των καρπών τόσο της Γαλλικής όσο και της Ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής. Όσο αδύνατο είναι να καταλάβει κάποιος τι παράγει μια περιοχή αν δεν δει τους καρπούς της συγκομιδής της, αλλά τόσο αδύνατο είναι οι ντόπιοι χωρίς να έχουν επισκεφθεί τις χώρες παραγωγής μεγάλων συνθέσεων να καταλάβουν το ύψος της αρχιτεκτονικής.

Εν κατακλείδι, ο A. L. Castellan ως περιηγητής αλλά και ως αρχιτέκτονας μας δίνει σημαντικές πληροφορίες. Παράλληλα, μέσα από τον γραπτό του λόγο, απαξιώνεται το ιδεατό τοπίο ενώ αναπλάθονται νέες εικόνες και εξιστορούνται εμπειρίες που μας ταξιδεύουν στα Κύθηρα του 1797. Δηλαδή στην αποδόμηση του λογοτεχνικού τοπίου και την απομυθοποίηση του ιδεατού τοπίου.

Κεφ.2 : Το τοπίο μέσα από την ποίηση

Όμως πέρα από τους περιηγητές της εποχής, τα Κύθηρα απασχόλησαν και τον Charles Baudelaire ο οποίος εγράψε ένα ποίημα. Στην ποιητική συλλογή του 1857 γράφει το «Un Voyage à Cythère». Ο C. Baudelaire στα 36 χρόνια, δημιούργησε το δεκαπεντάστιχο ποίημα «Ένα ταξίδι στα Κύθηρα». Τα ποιήματά του δεν ήταν συνυφασμένα με το κλίμα και το ύφος της εποχής, με αποτέλεσμα να αμφισβητηθεί ο ίδιος και τα έργα του. Όμως, σήμερα έχει αναγνωριστεί τόσο ως μέγας Γάλλος ποιητής όσο και ποιητής της παγκόσμιας λογοτεχνίας, ενώ συγκαταλέγεται μεταξύ των κλασικών. Το πρωτότυπο ποίημα βρίσκεται στο Παράρτημα γιατί η μετάφρασή του σίγουρα δεν θα μπορέσει να αποδώσει το σύνολο των νοημάτων. Σε αυτό το κεφάλαιο δεν θα γίνει η παράθεση του μεταφρασμένου ποιήματος αλλά θα αναλυθούν οι στίχοι σε πεζό λόγο.

Στην πρώτη στροφή λέει ότι η καρδιά του, σαν πουλί περίχαρο, πετούσε και τριγύριζε ελεύθερο, ανάμεσα στα σχοινιά, ενώ το πλοίο ταξίδευε κάτω από τον ξάστερο ουρανό όπως ένας άγγελος μεθά από το λαμπρότατο ήλιο. Εδώ εκφράζει τον ενθουσιασμό και την χαρά που ένιωθε ενώ ταξίδευε προς τα Κύθηρα. Παρομοιάζει την καρδιά του σαν πουλί και το πλοίο σαν άγγελο. Η εισαγωγή εκφράζει όλη την ευδαιμονία που πηγάζει από τον ίδιο τον προορισμό, του ιδεατού νησιού.

Στη δεύτερη στροφή, έχει οπτική επαφή του νησιού και ρωτάει ποίο είναι το θλιβερό και μαύρο νησί που βλέπει. Του απαντούν πως είναι τα Κύθηρα, ένας τόπος γνωστός από τα τραγούδια των γεροντοπαλίκαρων που αναζητούν το χαμένο θησαυρό, ο κοινότοπος του Eldorado. Όμως εκείνος δεν βλέπει τίποτα άλλο παρά μόνο μια φτωχική γη. Σε αυτή τη στροφή για πρώτη φορά αποδομεί την έννοια του ιδεατού. Η πρώτη εντύπωση που του δίνεται είναι ότι τα Κύθηρα είναι ένα θλιβερό και μαύρο νησί. Ίσως η καθαρότητα της πρώτης στροφής, με τα πουλιά, τους αγγέλους και τον λαμπερό ήλιο, να αμφισβητείτε με την αντιφατικότητα του μαύρου τοπίου. Με την ερώτηση που κάνει, ίσως θέλει να δείξει ακριβώς ότι το λογοτεχνικό τοπίο διαφέρει από το πολιτισμικό τόσο πολύ, που δεν μπορεί να αναγνωρίσει το νησί. Η απάντηση που παίρνει, επιβεβαιώνει το σκοπό του προορισμού δηλαδή το ίδιο το νησί των Κυθήρων που βλέπει και προβληματίζεται. Δεν τον απασχολεί ένα νησί που βρέθηκε στο ταξίδι

τους και δεν χαρακτηρίζει με αυτό τον τρόπο ένα αδιάφορο νησί, αλλά τα Κύθηρα, την αιτία του ταξιδιού του. Επιβεβαιώνεται λοιπόν ο τόπος για τον οποίο, γνωστά τραγούδια γεροντοπαλικάρων έχουν γραφτεί, αναζητώντας τον δικό τους μυθικό τόπο όπου βρίσκεται ο κρυμμένος θησαυρός. Ο ίδιος παρουσιάζει το νησί ως τον κοινότοπο του Eldorado, όπου ο μύθος έχει κάνει όλους τους επισκέπτες να ζουν για να βρουν το θησαυρό. Είναι το νόημα που δίνει στα παλικάρια όχι ο τόπος αλλά ο μύθος του τόπου στον τόπο. Είναι η έννοια του παγκοσμίου που γίνεται τοπική. Είναι το μυθοπλαστικό νησί το οποίο μόνο όταν το αντικρίσεις τότε καταλαβαίνεις ότι παλεύεις για μια φτωχή γη. Ίσως ο προσδιορισμός της φτωχής γης να αντιστοιχεί στην ξηρή γη και στα βράχια του νησιού δηλαδή στην φυσιογνωμία του νησιού. Αλλά, υπάρχει η περίπτωση να αναφέρεται και στην ιστορία του νησιού που το έχει καταστήσει άγονο, χωρίς ζωή.

Στη τρίτη στροφή, αλλάζει ύφος και αναφέρει ότι είναι το νησί των γλυκών μυστικών της καρδιάς, το οποίο από την αρχαία Αφροδίτη πάνω στις θάλασσές του, αρμενίζουν φορτωμένοι λογισμοί από αγάπη. Εδώ ο ποιητής βλέπει τους λογισμούς των ονειροπα-ρμένων ταξιδευτών που διασχίζουν τις θάλασσες με την πεποίθηση να γευθούν το γλυκό νησί. Και πάλι μεταξύ της δεύτερης και της τρίτης στροφής υπάρχει μια αντίθεση, το θλιβερό και φτωχό νησί γίνεται γλυκό και φορτωμένο. Ουσιαστικά μας δείχνει πως διαφορετικές γεωγραφικές φαντασίες αντιλαμβάνονται το ίδιο τοπίο. Αυτές οι διαφορετικές οπτικές αντιπροσωπεύουν διαφορετικούς παρατηρητές, όσους επηρεάζονται από το ρεύμα του ρομαντισμού και του ρεαλισμού.

Στην τέταρτη στροφή, χαρακτηρίζει όμορφο το νησί το οποίο είναι γεμάτο με τα πράσινα μυρτιά, από όλα τα έθνη δόξασαν εις στους αιώνες των αιώνων εκεί όπου οι στεναγμοί της καρδιάς ομοιάζουν με το θυμίαμα της λατρείας, με ένα κήπο με τριαντάφυλλα. Εδώ, αναφέρεται στην χάρη της Μυρτιδίωτισσας, αφού χρησιμοποιεί θρησκευτικούς συμβολισμούς όπως εις τους αιώνες των αιώνων, λατρεία και θυμίαμα. Σε Εκείνη βρίσκουν καταφύγιο και παρηγοριά, οι στεναγμοί των πιστών. Είναι μια άλλη διάσταση του νησιού, η θρησκευτική, η οποία ομορφαίνει τα Κύθηρα καθώς γίνεται ένας αγιοτόπος. Σε αντίθεση με την τρίτη στροφή, αναφέρει ότι όλα τα έθνη δοξάζουν, την δεδοξασμένη, την Αγνή Παναγία καθώς εκφράζει όλη του τη συμπάθεια με τον κήπο με τα τριαντάφυλλα.

Στην πέμπτη στροφή, ο πρώτος στίχος νοηματικά ανήκει στην παραπάνω στροφή. Σε ένα κήπο με τριαντάφυλλα ή σαν το βόγγο ενός περιστεριού για πάντα. Εδώ πάλι ως θρησκευτικό

σύμβολο και ένδειξη καθαρότητας χρησιμοποιεί το περιστέρι. Μετά το σημείο της στίξεως, το θαυμαστικό, αλλάζει νόημα και αναφέρει ότι τα Κύθηρα δεν είναι τίποτα άλλο, παρά ένα χέρσο πεδίο, μια βραχώδης έρημος αδιατάρακτη από διαπεραστικές κραυγές. Και αφού περιγράφει το ξηρό τοπίο, λέει, «είδαμε κάτι παράξενο». Αυτή η στροφή είναι η νοηματική ένωση που εξυπηρετεί στη συνοχή του ποιήματος ή η κατακλείδα για τις πρώτες πέντε στροφές, το 1/3 του ποιήματος. Ο πρώτος στίχος είναι συνέχεια της τέταρτης στροφής, οι δυο επόμενοι μας υπενθυμίζουν την αρχική εντύπωση του έρημου τοπίου ενώ ο τέταρτος στίχος είναι η εισαγωγή για τη στροφή που ακολουθεί.

Στην έκτη στροφή, αναφέρει ότι δεν είναι οι ναοί που ίσκιωσαν τα δεντρολίβανα, η νέα ιέρεια των ανθών αλλά το καμένο σώμα. Δηλαδή, επεξηγεί ότι δεν ήταν οι ναοί της Αφροδίτης που σκιάσανε τα δεντρολίβανα, αλλά οι άνθρωποι που συνέχισαν να πιστεύουν στους μύθους και ποθούσαν το ιδεατό τοπίο όπως το είχαν γνωρίσει, σχεδόν πωρωμένα. Όμως δεν μας λέει τι βλέπει και τι του έχει τραβήξει την περιέργεια. Αυτό θα μας το απαντήσει στην επόμενη στροφή.

Καθώς προσεγγίζουν το νησί, τα πούλια με τα λευκά πανιά, να ξαφνιάζονται από την στητή κρεμάλα ενώ ο ουρανός ήταν μαύρος σαν το κυπαρίσσι. Σε αυτό το σημείο δεν γνωρίζουμε αν μιλάει αλληγορικά, όπως συνηθίζει, ή αν μιλάει κυριολεκτικά. Στη πρώτη στροφή έχει παρομοιάσει την καρδιά σαν πουλί, άρα μπορεί και εδώ να ισχύει το ίδιο και να βλέπει τις καρδιές με τα λευκά πανιά τους. Όμως αυτό που του τραβάει το ενδιαφέρον είναι η κρεμάλα που κάποιον περιμένει. Παράλληλα μας πληροφορεί και για τον περιβάλλοντα χώρο όπου ο ουρανός γίνεται μαύρος σαν το κυπαρίσσι. Το κυπαρίσσι στην προκειμένη, συμβολίζει το θάνατο, το νεκρό σώμα.

Στην επόμενη στροφή αναφέρει ότι πάνω στην κρεμάλα τα άγρια πτηνά τρέφονται, κατασπαράζοντας το ώριμο σώμα, τα οποία χρησιμοποιούν το ράμφος τους σαν εργαλείο σε κάθε γωνία της ματωμένης σάρκας. Μας παρουσιάζει μια εικόνα όχι την στιγμή κατά την οποία απαγχονίζεται κάποιος αλλά το αποτέλεσμα της εγκατάλειψης και ασέβειας προς το νεκρό σώμα. Ο απαγχονισμένος δεν ετάφη, αλλά τιμωρείται με το να γίνει η τροφή για τα πεινασμένα όρνια. Μάλλον το απαγχονισμένο νεκρό σώμα είναι το ίδιο το νησί που εγκαταλείφθηκε αφού για κάποιο λόγο οδηγήθηκε στην κρεμάλα χάνοντας την αξία του και μένοντας τώρα τιμωρημένο. Ίσως να είναι κάθε επισκέπτης που θέλει να βιώσει το ιδεατό και καταλήγει στον σωματικό θάνατο.

Όμως οι περιγραφές και οι λεπτομέρειες του νεκρού σώματος συνεχίζουν και στην επόμενη στροφή, όπου βλέπει τα μάτια του κρεμασμένου να έχουν γίνει δυο τρύπες ενώ από την κοιλία του, τα έντερα να φτάνουν μέχρι τους μηρούς του, με τους βασανιστές του να συμμετέχουν δέρνοντάς τον, απολαμβάνοντας το αποτρόπαιο γεγονός και αφήνοντάς τον ολοκληρωτικά ευνουχισμένο. Ουσιαστικά, στην ένατη στροφή δεν συμμετέχουν μόνο τα άγρια πτηνά αλλά και οι άγριοι άνθρωποι που μέχρι τέλους απολαμβάνουν να χτυπούν το νεκρό σώμα.

Στην δέκατη στροφή, υπάρχουν και άλλα ζώα που παραβρίσκονται στο νεκρικό τόπο. Είναι καταγής ένα κοπάδι ζηλιάρηδων τετραπόδων που περιμένουν με μούρες ανασηκωμένες ενώ υπάρχει στη μέση του κοπαδιού ένα μεγάλο κτήνος, ως εκτελεστής του το οποίο περιβάλλεται από τους συμβούλους του. Είναι η τέταρτη κατά σειρά στροφή που τόσο ο τόπος όσο και το νόημα παραμένουν ίδια. Στον ίδιο τόπο του θανάτου, βλέπει τα όρνια, τους δημίους και τώρα τα ζηλιάρικα τετράποδα. Είτε ζώο είτε άνθρωπος λαμβάνει μέρος καθοδηγούμενος είτε από την πείνα είτε από την ευχαρίστηση. Πολύ πιθανόν να μην θέλει να προσδιορίσει ή να συμβολίσει κάτι συγκεκριμένο αλλά να δώσει έκταση και να προκαλέσει φόβο. Ίσως να θέλει να μετατρέψει τη μυθική ευδαιμονία σε λύπη, φόβο, θάνατο. Μπορεί να θέλει να προειδοποιήσει, να γίνει πιστευτός και να επηρεάσει ώστε να καταπατήσει το ιδεατό.

Όλες οι υποθέσεις και τα ερωτήματα, έρχεται να απαντηθούν μέσα από την ενδέκατη στροφή όπου λέει ότι όλα αυτά έγιναν στα Κύθηρα όταν ένα παιδί του ουρανού, ωραίο, σιωπηλά υπέστη αυτές τις προσβολές για να πληρώσει τις άτιμες λατρείες και τις αμαρτίες που τον οδήγησαν στο τάφο. Ο ποιητής σε αυτό το σημείο προσπαθεί να τιμήσει το νεκρό μέσα από την μνήμη. Γράφει ένα μοιρολόγι όπου μέσα από αυτό μαθαίνουμε την ιστορία του αλλά και πως έφτασε στον θάνατο. Ήταν ένας νέος ωραίος, λαμπρός που έχασε την λαμπρότητα του και τη ζωή του, αφού πίστεψε το μύθο.

Και συνεχίζει με τα εξής λόγια: «Ρεζίλεμένη κρεμασμένη αισθάνθηκα το πόνο τον δικό σου όταν είδα το κορμί σου να καταρρέει, μια αναστάτωση ένιωσα από τους πόνους σου». Εδώ εκφράζει ευσυμπάθητα συναισθήματα για το πρόσωπο του νεκρού. Από την μια πλευρά πονάει με τους πόνους του και από την άλλη όταν τον αντικρίζει εξαθλιωμένο, τον αναστατώνει το θέαμα. Τον αποκαλεί ρεζίλεμένη γιατί έφτασε σε αυτό το σημείο όπου όλοι και όλα τον αποστρέφονται. Ήταν άξιος των πράξεων του, ήταν εκείνος ο νέος που τώρα οι πράξεις του τον

ρεζίλεύουν. Ίσως σε αυτό το σημείο να μιλάει ρεαλιστικά για να δείξει την λύπη του αλλά και το μέγεθος της ταπείνωσης που βιώνει ο κρεμασμένος νέος.

Στη δέκατη τρίτη στροφή, συνεχίζει να απευθύνεται στο νέο και του λέει ότι μπροστά σε εκείνον, που είναι φτωχός, άμοιρος και τόσο αγαπημένος, όλα τα ράμφη των κοράκων και τα σαγόνια των πανθήρων που τον τρυπούσαν, τα αισθανόταν, γιατί άλλοτε αγαπούσαν να τον συνθλίβουν. Είναι η στροφή κατά την οποία ταυτίζεται με τον ταλαιπωρημένο, τρυπημένο και βασανισμένο σώμα του νέου. Μπορεί να βλέπει πως τον κατασπαράζουν, αλλά θυμάται τους πόνους που του προκαλούν. Δηλαδή μας λέει ότι έχει βιώσει αυτό τον πόνο γιατί παλαιότερα τα κοράκια και οι πάνθηρες καταπονούσαν την σάρκα του. Ίσως να θέλει να διατηρήσει το ευσυμπάθητο χαρακτήρα του και να μην σταθεί απέναντι από τον νέο για να τον κρίνει. Με αυτό τον τρόπο προστατεύει τον φανταστικό νέο να μην του αποδώσει ο αναγνώστης κατηγορίες γιατί μπορεί να βρεθεί στην θέση του.

Στην προτελευταία στροφή αναφέρει ότι είναι ωραίος ο ουρανός, η θάλασσα καθρέφτης αλλά στο εξής για εκείνον όλα θα είναι μαύρα, ματωμένα. Και συνεχίζει «Αλίμονο και εγώ, ως ένα παχύ σάβανο, σε αυτό θάβω αλληγορικά την καρδιά μου». Έτσι όπως ξεκίνησε, προσπαθεί να κλείσει το ποίημα. Τα φυσικά στοιχεία του περιβάλλοντος αποκτούν την ομορφιά τους. Αλλά για εκείνον μένουν όλα για πάντα μαύρα και ματωμένα. Είναι στεναχωρημένος, καταπονημένος και θάβει την καρδιά του. Ίσως λοιπόν ο νέος στην κρεμάλα να ήταν η καρδιά κάθε νέου. Κατά αυτόν τον τρόπο γνώριζε τον πόνο αφού τώρα που είναι τόσο πληγωμένη θα την τιμήσει με την ταφή. Είναι το σημείο της κάθαρσης που ανακουφίζει τον αναγνώστη. Αυτή η καρδιά δεν θα πονέσει ξανά ούτε θα βασανιστεί.

Στην τελευταία στροφή αναφέρει ότι στο νησί της Αφροδίτης βρήκε να στέκεται ένα συμβολικό ικρίωμα στο οποίο αναρτιόταν η εικόνα του. Και στην συνέχεια προσεύχεται, «Αχ Κύριε, δώσε μου τη δύναμη και το κουράγιο για να εξετάσω την καρδιά μου και το σώμα μου χωρίς να αηδιάσω». Ήταν λοιπόν ο ίδιος στην κρεμάλα και για αυτό το λόγο προσεύχεται ώστε να μπορέσει να αντικρίσει την καρδιά και το σώμα του.

Είναι ένα ταξίδι που μπορεί να μην ήταν ευχάριστο, να μην μας παρουσίασε ονειρεμένα τοπία και φανταστικούς χαρακτήρες αλλά μας είπε μια ιστορία, την δική του ιστορία, τον δικό του πόνο.

Φυσικά σε κάθε αναγνώστη με βάση τις γνώσεις και τις εμπειρίες που διαθέτει μπορεί να ερμηνεύσει διαφορετικά το ποίημα. Αυτή είναι η δύναμη του λογοτεχνικού τοπίου, να σε κάνει να ερμηνεύεις διαφορετικά τις ίδιες λέξεις, τις ίδιες γραμμές, το ίδιο ποίημα. Έτσι πέρα από την ελεύθερη απόδοση του κειμένου, αναλύθηκε ανά στροφή, όπως έγινε αντιληπτό κατά την ανάγνωσή του. Αυτό λοιπόν είναι το ποίημα που ανατάραξε τα νερά και διέγραψε το μυθολογικό ιδεατό γνώρισμα του τόπου, των Κυθήρων.

Τελικά, τόσο ο Α. Λ. Castellan όσο και ο C. Baudelaire παρατηρούμε ότι συμφωνούν πως τα Κύθηρα δεν είναι εκείνα που πίστευαν και περίμεναν να συναντήσουν. Το φυσικό τοπίο είναι εκείνο που τους επηρεάζει και τους κάνει να αποδοθούν τις συνδεόμενες έννοιες, προσπαθώντας με ρεαλισμό και υπερβολή να διαψεύσουν το μύθο του Ελληνικού Eldorado.

Κεφ. 3: «Το ταξίδι στα Κύθηρα»

Από την τέταρτη τέχνη στην έβδομη, εκτός από την ανάλυση της μελέτης περίπτωσης, ξεδιπλώνεται η δύναμη και το φάσμα της γεωγραφική επιστήμης συνδυασμένη με το πολιτισμικό τοπίο. Αυτό που αποδεικνύεται ιστορικά είναι ότι η τέχνη και το τοπίο έχουν άρρηκτη σχέση με την γεωγραφία. Η γεωγραφία κοιτάει τα τοπία ως οπτικές αναπαραστάσεις κάτω από το πρίσμα της οπτικής αντίληψης. Τα τοπία πριν αποτελέσουν βασικό αντικείμενο της γεωγραφίας ήταν τρόπος αναπαράστασης φανταστικών- ιδανικών υπαίθριων χώρων της ζωγραφικής. Αυτή διαδέχτηκε την χαρτογραφία με τους χάρτες να κατασκευάζουν τον κόσμο ενώ παύουν απλώς να τον αναπαριστούν. Αναπαραστάσεις τοπίων όμως απαντώνται και στην λογοτεχνία. Η λογοτεχνία δεν θίγεται από την υποκειμενικότητα και λεκτικά προσφέρει τρόπους θέασης του κόσμου. Τελικά, η εξέλιξη του τοπίο με βάση τον χρόνο και την τεχνολογία, κατέστησε εφικτή την αναπαράσταση αναπαραστάσεων μέσα από την φωτογραφία των τοπίων και τον κινηματογράφο (Κ. Χατζημιχάλης 2011:18).

Σε κάθε περίπτωση η ανάλυση του τοπίου με βάση, για παράδειγμα, την χαρτογραφία ή την λογοτεχνία, διαφέρει αρκετά. Η ανάγνωση του τοπίου προδιαθέτει την αναζήτηση των συμβολικών στοιχείων και την ανεύρεση της αληθινής πληροφόρησης. Πέρα από αυτό, κάθε μέσο έκφρασης και αναπαράστασης ή κατασκευής του τοπίου, ερμηνεύεται με γνώμονα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Όλα αυτά επικαλύπτονται από την καλλιτεχνική διάθεση και στάση του εκάστοτε κατασκευαστή του τοπίου. Δηλαδή, ένα συμβολικό στοιχείο έχει διαφορετικές αναγνώσεις με βάση τον εκφραστή του, το ρεύμα της εποχής και το μέσο. Έτσι, θέση της γεωγραφίας είναι η προσπάθεια ανάλυσης των πλαστικών γεωγραφιών μέσα από τη τέχνη και τους καλλιτέχνες. Αυτές οι νέες γεωγραφίες κρύβουν τεχνικές και μαζί τους αναγνώσεις.

Πριν μελετηθούν οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν από τον Θ. Αγγελόπουλο, θα αναλυθεί το έργο του, έτσι όπως αναγνώστηκε. Οι συμβολισμοί αλλά και οι αλήθειες είναι τόσο καλυμμένες όσο και φανερές. Πιθανολογώ ότι ο Θ. Αγγελόπουλος προσπαθεί να εξιστορήσει την δική του ιστορία, τα δική του ζωή, τις δικές του οπτικές για το πολιτικό σύστημα και τις διαφορές που εντοπίζει μέσα στο χώρο. Ενώ έμμεσα αναπλάθει το αποδομιμένο τοπίο του C.

Baudelaire, όπως αναλύθηκε πριν. Η ταινία μέσα στη ταινία, δίνει την δυνατότητα ανάγνωσης πέντε διαφορετικών επιπέδων. Κάθε πρόσωπο του έργου αντιπροσωπεύει ένα επίπεδο. Αυτά τα επίπεδα είναι το Ελληνικό τοπίο, η πολιτική, ο εκσυγχρονισμός- το χάσμα των γενεών, ο δεσμός της οικογένειας και η βιογραφία του. Κάθε επίπεδο διαμορφώνει με διαφορετικό τρόπο το «Ταξίδι στα Κύθηρα».

Στο πρώτο επίπεδο κεντρικής ανάγνωσης, ο Θ. Αγγελόπουλος παρουσιάζει ένα τοπίο το οποίο δεν είναι γνωστό. Ενώ θεωρείται τοπογραφικός σκηνοθέτης, αποκρύβει την αληθινή εικόνα των τοπίων. Όπως ένας Έλληνας που λείπει αρκετά χρόνια από τον τόπο του, έτσι και ο θεατής δεν αναγνωρίζει τον αστικό και υπαίθριο χώρο. Ποιό είναι το χωριό του Σπύρου, σε ποιό βουνό σκάβει τη γη ή σε ποιό λιμάνι αποβιβάζεται και επιβιβάζεται, υπάρχουν πλάνα από τα Κύθηρα; Η ομίχλη και η βροχόπτωση εκτός ότι παρουσιάζουν μια αντιθετική εικόνα από την ηλιόλουστη Ελλάδα, χρησιμοποιούνται ως σκηνικά τα οποία απαλείφουν το πραγματικό τοπίο. Έτσι, κατασκευάζεται μια νέα γεωγραφία, ένας νέος χώρος που βρίσκεται ενδιάμεσα στην πραγματικότητα και το ψέμα. Παράλληλα, το τοπίο σε συνδυασμό με τον καιρό, εκφράζουν την διάθεση και το νόημα του έργου. Μετά από σχεδόν δυο ώρες έργου, στο τέλος το φως του ήλιου είναι το κλειδί για την κατανόηση του «Ταξιδιού στα Κύθηρα». Εκεί βρίσκει το φως ο Θ. Αγγελόπουλος αφού έχει εσωτερικά αναζητήσει και κατανοήσει τα αλλά τέσσερα επίπεδα. Η σημαντικότητα της νέας αρχής που ξεκινάει με το ταξίδι δίνει ελπίδα πως όλα τα πέντε μαραζωμένα επίπεδα μπορούν να βελτιωθούν. Το αισιόδοξο μήνυμα ότι υπάρχει τόπος που δέχεται κάθε μετανιωμένο άνθρωπο, χωρίς όμως να ταυτίζει αυτό τον τόπο με τα Κύθηρα. Απλώς χρησιμοποιεί τον συμβολισμό του ιδεατού τοπίου για να ανακουφίσει κάθε θεατή που ταυτίστηκε με τα πρόσωπα του έργου αλλά και βλέπει την Ελλάδα μέσα από το φακό του Θ. Αγγελόπουλου.

Το δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης παρουσιάζεται μέσα από τον Σπύρο, με την πολιτική διάσταση του τόπου. Εδώ οι αγώνες και οι θυσίες ενός αγωνιστή απομυθοποιούνται και χάνεται η σημασία του ίδιου του χαρακτήρα. Ο κουμμουνισμός με τα πιστά παιδιά του, οδήγησε τους ίδιους και τις οικογένειές τους στο μαρasmus. Τόσο ο ίδιος όσο και η γυναίκα με τα παιδιά, εκφράζουν την λύπη για την απώλεια και την απουσία του πατέρα. Όλοι περίμεναν την επιστροφή του αλλά κανείς δεν τον υποδέχεται ως νικητή ή ως αγωνιστή που πρέπει να τιμηθεί. Ο ίδιος χαμένος μέσα στα πιστεύω του, βρίσκει παρέα στο βιολί του. Παρότι είναι ένας άνθρωπος που έχει σε δυο χώρους διαφορετικές ζωές, δεν είναι χαρούμενος σε καμία από τις δυο. Από την μια στον χώρο της εξορίας χτίζει μια νέα ζωή, με μια νέα οικογένεια και από την

άλλη το παρελθόν και ο χώρος της πατρίδας του, τον μπερδεύουν και τον προβληματίζουν. Πώς έφτασε σε αυτό το σημείο, για ποιό λόγο έχασε τα πάντα, γιατί δεν είναι χαρούμενος; Αυτοί οι προβληματισμοί τον οδηγούν στο δρόμο της επιστροφής και στην αναζήτηση της χαράς. Όταν φτάνει στα πάτρια εδάφη και συναντάει τα παιδιά του, λέει: «Εγώ είμαι» ενώ ζητιανεύει το χαιρετισμό τους. Αυτή είναι η πρώτη στιγμή που έρχεται αντιμέτωπος με τον εαυτό του. Στην συνέχεια ενώ περιπλανιέται μέσα στο χώρο σε κάθε σημείο βρίσκει μάταιο τον αγώνα του. Η γυναίκα του απομακρύνεται από κοντά του αφού δεν τον αναγνωρίζει, ο ίδιος δεν θυμάται τους φίλους του ή περιφρονείται από τους συντρόφους και συγχωριανούς του. Η κόρη του τον κατηγορεί για την απουσία του και την στάση του. Ο ίδιος συνέχεια μαραζώνει από τα δρώμενα καθώς αποκαλύπτεται ότι τίποτα δεν ήταν όπως παλιά. Στιγμές χαράς βιώνει όταν επικοινωνεί με το πουλί που του θυμίζει τον αγωνιστικό του χαρακτήρα αλλά και τον καλό του φίλο ο οποίος τον οδηγεί στο νεκροταφείο. Δεν αργεί όμως η χαρά να μεταβεί και πάλι σε λύπη, αφού το παρελθόν του τον καθιστά επικίνδυνο για τον τόπο και άμεσα πρέπει να απελαστεί. Έτσι, παρά την ηλικία του, βιώνει την σκληρότητα του κράτους με αποκορύφωμα την σχεδία στα διεθνή ύδατα. Εκεί πλήρως ωριμασμένος βρίσκει την αληθινή χαρά και σημασία της ζωής μετά την κίνηση της γυναίκας του. Η Πηνελόπη αποφασίζει να πάει κοντά του και μην το αφήσει πια μόνο. Η αγάπη της γυναίκας του τον απελευθερώνει καθώς δίνει σημασία στην ζωή του. Η επόμενη σκηνή τους βρίσκει πάνω στην σχεδία με ένα στόχο, να βρουν όσα έχασαν σε ένα ιδεατό τόπο, στο Ταξίδι στα Κύθηρα. Σε κάθε άλλο τόπο που θα συγχωρέσει το παρελθόν του και θα τους αφήσει ελεύθερους να ζήσουν το υπόλοιπο χρόνο της ζωής τους ειρηνικά και γαλήνια. Ο Σπύρος χρωματίζεται πολιτικά και βρίσκεται στο σήμερα του Θ. Αγγελόπουλου για να δει ότι η χώρα του ξέφυγε, έχασε ότι είχε. Έχασε την οικογένεια, έχασε την τιμή και την αξιοπρέπεια, έχασε την γη. Η αιτία είναι ο εκσυγχρονισμός και του πιο παραδοσιακού ορεινού χωριού που η αστικοποίηση έχει ταπεινώσει την ύπαιθρο και οι αγρότες να έχουν περιφρονήσει την καλλιέργειά της.

Το τρίτο επίπεδο κεντρικής ανάγνωσης είναι ο εκσυγχρονισμός που περιβάλλει τα κύρια πρόσωπα και το χάσμα των γενεών που αντιπροσωπεύει η Βούλα. Οι εκσυγχρονιστικές αντιλήψεις οδήγησαν στην κερδοσκοπία και τον εγωκεντρικό κριτήριο. Όσα δεν λέει η Πηνελόπη ή ο Αλέξανδρος τα λέει η Βούλα. Η Βούλα με τις πράξεις της και τα λόγια της κάνει αισθητή την αντίθεση των γενεών. Η ίδια δεν ασπάζεται τα δόγματα των γονέων της, δεν τους σέβεται, και γενικά δεν ελέγχει ούτε η ίδια τον εαυτό της. Ενώ η οικογένειά της πάσχει, εκείνη κοιτάει τον εαυτό της. Απαλλοτριώνεται και ομολογεί ότι τα πάθη της την κρατούν στην ζωή. Δεν ενδιαφέρεται για το γεγονός ότι ο γέρος πατέρας της είναι σε μια σχεδία στα διεθνή ύδατα,

δεν παρηγορεί την μητέρα της που ο πόνος την φέρνει πολύ κοντά στον θάνατο, δεν ενδιαφέρετε για τον αδελφό της που σαστισμένος περιπλανάται. Ο Θ. Αγγελόπουλος σε πολλά σημεία παρουσιάζει την ταπείνωση της σύγχρονης γυναίκας σε αντίθεση με την Πηνελόπη που την χαρακτηρίζει η πίστη και η υπομονή. Αυτό γίνεται αντιληπτό ακόμα και από τα ονόματα που έδωσε σε αυτούς τους χαρακτήρες. Η Πηνελόπη έχει εκείνα τα χαρακτηριστικά της Πηνελόπης του Οδυσσέα ενώ η Βούλα είναι το χαϊδευτικό όνομα μιας νέας γυναίκας χωρίς αρχές.

Το τέταρτο επίπεδο κεντρικής ανάγνωσης είναι ο θεσμός της οικογένειας που εκπροσωπείται από την Πηνελόπη. Είναι η γενιά της μητέρας του Θ. Αγγελόπουλου που αναδεικνύεται για τις αρετές της. Οι γυναίκες που δεν έθρεψαν τα πάθη τους άλλα χαρακτηρίστηκαν για το ήθος τους. Το μόνο ελάττωμα αυτής της γενιάς είναι ότι δεν μετέδωσαν όλα όσα είχαν στα παιδιά τους. Τόσο ο Αλέξανδρος όσο και η Βούλα έχουν χάσει το νόημα της ζωής και εμφανίζουν τα ελαττώματά τους. Η ταπείνωση της Βούλας οδηγεί στην ταπείνωση του θεσμού της οικογένειας ενώ η Πηνελόπη είναι η τελευταία γενιά που ο θεσμός είχε νόημα και σημασία. Η Πηνελόπη κλείνει τον κύκλο των μητέρων που αγωνίστηκαν για τις οικογένειες τους. Έτσι, η σύγχρονη οικογένεια απαλλοτριώνεται, η γυναίκα παύει να υπομένει τον σύζυγο της και να μένει μέχρι τέλους κοντά του.

Στο τελευταίο επίπεδο, ο θεατής μπορεί να γνωρίσει τον Θ. Αγγελόπουλου μέσα από τον Αλέξανδρο. Ο Αλέξανδρος είναι ένας χαρακτήρας με δυο ρόλους. Πότε είναι ο σκηνοθέτης και πότε είναι ο ηθοποιός. Σε κάποια σημεία βιώνει την πραγματική του ζωή και σε άλλα το ρόλο του. Αυτές οι διαφορές των ρόλων δεν είναι πάντα κατανοητές καθώς τόσο οι λίγες συνομιλίες όσο και οι σκηνές δεν βοηθούν. Ωστόσο, η ιστορία του Αλέξανδρου παρουσιάζει την σύνδεση του Θ. Αγγελόπουλου με τον Σπύρο είτε ως σχέση σκηνοθέτη –ηθοποιού, είτε σε σχέση οικογενειακού –προσωπικού επιπέδου. Μας αποκαλύπτει τις πρωινές συνήθειες στο σπίτι του με τον γιο του, πόσο πολύ ψάχνει να βρει στους ηθοποιούς του τα χαρακτηριστικά των ηρώων του, τις σχέσεις με άλλα πρόσωπα και τις επαγγελματικές του υποχρεώσεις που τον αιχμαλωτίζουν.

Ο Θ. Αγγελόπουλος με το «Ταξίδι στα Κύθηρα» κάνει μια ρομαντική στροφή θέλοντας να παρουσιάσει άλλες διαστάσεις του ιδεατού τοπίου που αμφισβητήθηκαν. Εκτός ότι παρουσιάζει τη ταπείνωση του τόπου, μέσα από τα συντρίμια της, ανοικοδομεί τον συμβολισμό του νησιού. Και περνάει το δικό του μήνυμα, ότι δεν έχει σημασία αν φτάσεις στον ιδεατό τόπο αλλά ότι πήρες την απόφαση να ταξιδεύσεις.

Πέρα από την προσωπική ανάγνωση του έργου αρκετοί έχουν εκφράσει κριτικές και απόψεις για το «Ταξίδι στα Κύθηρα». Όμως θεωρείται σημαντικό να μελετηθούν οι τεχνικές που χρησιμοποίησε ο Θ. Αγγελόπουλος για να παρουσιάσει το τοπίο του έργου. Ο Σ. Αλιφράγκης (2005: 75) σε άρθρο του στο περιοδικό *Αρχιτέκτονες* αναφέρει ότι τα αστικά τοπία αναμονής που διατρέχουν το έργο, μετουσιώνονται σε ισχυρούς τόπους όπου το νόημα δίνεται με τη προσμονή του ταξιδιού. Ότι η εμπειρία του ‘κατοικείν’ μετατρέπεται σε εμπειρία του ‘ταξιδεύειν’. Δηλαδή οι χώροι που συνδέονται με το ταξίδι γίνονται κεντρικά και δυναμικά τοπία τα οποία δίνουν έμφαση στην αναμονή του μεγάλου ταξιδιού.

Ακόμα, ο Σ. Αλιφράγκης (2005: 76-77) παρουσιάζει τις τεχνικές που χρησιμο-ποιήθηκαν για την εικονογράφηση των τοπίων, ερμηνεύοντας την μετατροπή του ‘κατοικείν’ και ‘ταξιδεύειν’. Αναφέρει ότι ενώ ο Ρώσος Λεβ Κούλεσοφ, φορμαλιστής, θεωρητικός και σκηνοθέτης, εφαρμόζει την σύμπραξη διαφορετικών τόπων με τελικό αποτέλεσμα τη ‘δημιουργική γεωγραφία’, ο Θ. Αγγελόπουλος εφαρμόζει την εναλλαγή των τοπίων που δεν συγκαταλέγεται αποκλειστικά σε αισθητικούς, φορμαλιστικούς κανόνες παρά μόνο σε συμβολικούς. Οι περιοχές των γυρισμάτων, Αθήνα και Θεσσαλονίκη, συμπυκνώνονται σε ιδεογραμματικές απεικονίσεις που διατηρούν τις αποστάσεις τους από πληθωρικές και γραφικές αναπαραστάσεις. Για παράδειγμα, η τελευταία σκηνή με την σχεδία στα διεθνή ύδατα, εμπεριέχει την αόρατη πόλη της Θεσσαλονίκης. Η μη ορατότητά της γίνεται εφικτή με τη ομίχλη και τη βροχή. Έτσι σε μεγάλο βαθμό κατασκευάζεται μια αποσπασματική εικόνα της πόλης μέσα από τους μεταβατικούς χώρους της. Ακόμα σε αντίθεση με τον Marc Auge (1992: 103-112) ο οποίος περιγράφει το χώρο του ταξιδιώτη και τον ορίζει ως μη-τοπικό (non- places), ο Θ. Αγγελόπουλος απομονώνει και αναδεικνύει τέτοια τοπία, αποκαλύπτοντας τη τρομακτική δυναμική τους.

Εικόνες Γ' 3.1: Τοπιακά πλάνα από το «Ταξίδι στα Κύθηρα» του Θ. Αγγελόπουλου

Πηγή: *Αρχιτέκτονες*, 2005: τ. 53, σ.76

Σύμφωνα με τα παραπάνω κεφάλαια, εντοπίζουμε την εναλλαγή του συμβολικού χαρακτήρα του Ταξιδιού στα Κύθηρα μέσα από την αφήγηση του περιηγητή, το ποίημα του ποιητή και το έργο του τοπογραφικού σκηνοθέτη. Χρησιμοποιούν διαφορετικές τεχνικές και διαφορετικές αναπαραστάσεις, παρόλα αυτά κάπου συμφωνούν. Ο ένας δίνει την σκυτάλη στον άλλο και όλοι μαζί συμπληρώνονται. Ο Θ. Αγγελόπουλος επηρεάζεται από τον C. Baudelaire, ο οποίος επηρεάζεται από την ελληνική μυθολογία, πηγή που επηρεάζει τον A. L. Castellan. Όντως οι Βενετοί είχαν δίκαιο όταν έλεγαν ότι τα Κύθηρα είναι ένας άλλος κόσμος που προσπαθήθηκε να αποτυπωθεί και να ερμηνευθεί.

Μέρος Δ': Συμπεράσματα – Παρατηρήσεις

Μέσα από την Γεωγραφική επιστήμη μας δίνεται η δυνατότητα να μελετήσουμε τα τοπία μέσα από διαφορετικές οπτικές. Όταν ο χώρος είναι ίδιος και έχουμε δυο εικόνες τότε βλέπουμε την επίδραση του χρόνου στο τοπίο. Πέρα από την ανάγνωση, μας δίνεται η δυνατότητα να αναπαραστήσουμε ή να κατασκευάσουμε τα πολιτισμικά τοπία και να παρουσιάσουμε μια ακόμα όψη της τέχνης. Της τέχνης της γεωγραφίας δηλαδή της γραφής πάνω στην γη ή για την γη. Όλα τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν καθώς και οι μέθοδοι αναδεικνύουν την διεπιστημονική άποψη της Γεωγραφίας και την ικανότητά της να δέχεται κάθε μορφή πληροφορίας για να μελετήσει το χώρο που μας περιβάλλει, το απλό καθημερινό τοπίο.

Ο T. Plozajska (1999) αναφέρει ότι:

“The appreciation and practice of art was part of geography’s intelligence as an observational discipline, part of a repertoire of techniques, including map reading, lantern slide viewing, landform modeling, and section drawing, to instruct people in picturing the world and participating in it.”

Το παραπάνω αξίωμα έχει εφαρμοστεί στην έκταση της εργασίας αφού έχουν χρησιμοποιηθεί οι τεχνικές της ανάγνωσης των χαρτών, της προβολής, της γεωπληροφορικής μορφοποίησης και του σχεδιασμού.

Πηγές πληροφόρησης της εργασίας ήταν οι χαρτογράφοι του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, οι γκραβούρες, οι ζωγραφικοί πίνακες, οι ταχυδρομικές κάρτες (postcard), οι φωτογραφίες, οι κινούμενες εικόνες, οι χάρτες, οι πίνακες- διαγράμματα, τα ποιήματα και οι περιγραφές του χώρου που κάθε φορά μας ενδιέφερε. Κάτι που αναφέρει ο S. Daniel (1999: 25).

“Setting out the cultural force-field in which landscape was defined as a polite art, in its varied forms from engraving to gardening, involve charting connections between a variety of visual practices, from mapmaking to theater design, and written discourses, from poetry to political economy.”

Ενώ την σημαντικότητα αυτών των πηγών επαληθεύει και ο G.E Hutchings (1962:3-4) όταν αναφέρει ότι “without such pictures they could not consider the operation of physical processes,

organic relations and human activities”. Έτσι με αυτά τα μέσα μπορούμε να μελετήσουμε το πολιτισμικό τοπίο και σύμφωνα με αυτό έχει μελετηθεί.

Από την φυσιογνωμία του νησιού των Κυθήρων και την ανάλυση των ανθρωπογεωγραφικών και φυσικογεωγραφικών ζητημάτων περάσαμε στην εστιασμένη μελέτη της πολεοδομικής ανάπτυξης του οικισμού της Χώρας. Το τοπίο πλέον δεν είναι ένα νησί αλλά ένα μέρος του και ειδικότερα ο ιστορικός οικισμός της πρωτεύουσας. Ενώ, στην συνέχεια το τοπίο της Χώρας αναλύθηκε κάτω από το μικροσκόπιο της τέταρτης και έβδομης τέχνης.

Όλη η παραπάνω μελέτη των διαφορετικών εκφράσεων του χώρου ολοκληρώνεται με την αποτύπωση των συμπερασμάτων που συγκαταλέγονται σε δυο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία συμπερασμάτων αναφέρεται στο κτιριακό απόθεμα και τον παραδοσιακό χαρακτήρα του νησιού ενώ η δεύτερη στην σημασία της έννοιας του τοπίου και την αλλαγή του συμβολισμού του ανά το χρόνο.

Η πρώτη κατηγορία βασίζεται στην άποψη του Κ. Χατζημιχάλη (2011:35) σύμφωνα με την οποία τα τοπία των μικρών ιστορικών οικισμών μπορούν να διακριθούν σε δυο τύπους. Σε εκείνα που έτυχαν απόλυτη και αυστηρά ελεγχόμενη προστασία όπως η Ύδρα, και σε εκείνα που δεν έτυχαν κάποια προστασία με αποτέλεσμα να παρατηρούνται αλλαγές στα κοινωνικά και παραγωγικά πρότυπά τους. Επιπλέον στον πρώτο τύπο ανήκουν και οι οικισμοί που υφίσταντο κάποια προστασία όχι όμως στο βαθμό που αρμοζε. Ο συνδυασμός των περιορισμένων ελέγχων και της άσκησης πίεσης από τον κλάδο του τουριστικού, κατάφερε να αλλάξει τα χαρακτηριστικά των παραδοσιακών δομών.

Όπως έχει λοιπόν προκύψει, η Χώρα ανήκει στον πρώτο τύπο μικρού ιστορικού οικισμού και ειδικότερα στην εξαίρεση του πρώτου τύπου. Δηλαδή ενώ τυπικά φαίνεται να υπάρχει διάθεση για προστασία του κτιριακού αποθέματος, παρά ταύτα δεν φαίνεται να υπάρχει μεθοδικότητα και ουσιαστική -συστηματική επίβλεψη. Η εικόνα του οικισμού, σύμφωνα με την έρευνα πεδίου δεν διαφέρει από την κτιριακή δραστηριότητα κάθε μη χαρακτηριζόμενου ιστορικού οικισμού. Όταν η ματιά πέρασε από τα επίπεδα του επισκέπτη και πάει στα μάτια του ερευνητή τότε ο οικισμός παρουσίαζε μια μικρογραφία της ελληνικής πολεοδομικής

πραγματικότητας με όλα τα αρνητικά της. Σε ένα τόσο μικρό πολεοδομικό συγκρότημα αποκαλύπτετε το μεγαλείο της ελλιπής χάραξης πολεοδομικής πολιτικής.

Το αρνητικό είναι ότι δεν υπάρχει ευαισθητοποίηση των κατοίκων αλλά ούτε των αρχών να διατηρηθεί ο ιστορικός οικισμός και ειδικότερα η περιοχή του κάστρου και του Βούργου. Η γραφειοκρατία και η μικρή αστική κοινότητα έχουν οδηγήσει στην παράβλεψη και κατά επέκταση σε ελαστικούς ελέγχους που τελικά διαβρώνουν το κτιριακό απόθεμα. Δεν υπάρχει τοπική πρωτοβουλία για να επενδυθεί το ιστορικό τμήμα ώστε ο οικισμός να γίνει πιο ελκυστικός μέσα από την διατήρηση και ανάδειξη των παραδοσιακών στοιχείων της. Ενώ το θετικό είναι ο τόπος χαρακτηρίζεται από την στατικότητα. Δηλαδή αν επιλεγεί ο οικισμός να αναδεικνύεται ως παραδοσιακός και να είναι στην πραγματικότητα τότε χρειάζονται ελάχιστες βελτιωτικές κινήσεις.

Τελικά καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μπορεί να αλλάξουν τα τοπία αφού σε αυτά επιδρούν οι σύγχρονες τεχνολογίες ωστόσο παραμένει η αφετηριακή χρήση και η μυθολογική ταυτότητά τους ως πέρασμα ή σύνδεση των γεωγραφικών ενοτήτων. Αυτές οι αντίρροπες τάσεις είναι χρονικά κατά κλίμακα προσδιορισμένες όπως η αστάθεια ή η ομοιομορφία μεταξύ των τοπίων στην αρχιτεκτονική κλίμακα (Κ. Χατζημιχάλης, 2011:39).

Στη δεύτερη κατηγορία η παρατήρηση συνδέεται με το τοπίο. Το τοπίο μπορεί να χαρακτηριστεί με πολλούς τρόπους που συνδέονται τόσο με την γεωγραφία όσο και την υποκειμενική αντίληψη. Τα Κύθηρα αρχικά συνδέθηκαν με την μυθολογία, αυτή η άποψη απορρίφθηκε με την ρεαλιστική αποτύπωση και περιγραφή του χώρου ενώ μετά από αρκετά χρόνια ο πρώτος συμβολισμός έρχεται πάλι στο φως.

Τα τοπία έχουν μια δυναμική να δεσμεύονται με τους χαρακτηρισμούς που τους αποδίδονται αλλά και εύκολα να ανακτούν νέους. Ο νέος χαρακτηρισμός του τοπίου πιστεύω προς πρέπει να συνδεθεί περισσότερο με την Ενετοκρατία και να προσπαθήσει να αναδείξει άξια την στασιμότητά του. Είναι πραγματικά ένας ‘άλλος κόσμος’, όπως είπαν οι Ενετοί, που μπορεί να μοιάσει με την μητρόπολ

Παράρτημα

Πίνακας Π1: Απογραφή 1724 (σελ. 222, τόμος Α')

	R	F	VE	P	D	PU	VEE	Σύνολο
Borgo	23	228	39	140	201	146	61	838
Livadi	45	350	81	269	292	211	116	1364
Milopotamos	14	208	45	127	183	118	54	749
Castrisso	19	222	45	160	198	130	73	847
Potamos	20	343	75	238	297	188	87	1248
								5046

Πίνακας Π2: Απογραφή 1753 (σελ. 340, τόμος Α')

	R	C	PO	VE	FE	PU	Σύνολο
Borgo	27	79	142	16	453	111	828
Livadi	55	23	392	66	597	213	1346
Milopotamos	26	3	282	45	489	166	1011
Castrisso	25	5	256	35	493	182	996
Potamos	20	5	369	69	644	220	1327
							5508

Πίνακας Π3: Απογραφή 1760 (σελ. 481, τόμος Α')

	S	C	P	VE	FE	PU	Σύνολο
Borgo	25	4	157	34	500	155	955
Livadi	56	27	430	64	735	275	1587
Milopotamos	27	3	316	47	515	199	1107
Castrisso	20	9	300	48	575	176	1128
Potamos	17	4	435	86	766	262	1570
							6347

Πίνακας Π4: Απογραφή 1770 (σελ. 139, τόμος Β')

	S	C	P	VE	FE	PU	Σύνολο
Borgo	25	90	150	26	439	86	816
Livadi	56	45	431	55	761	242	1590
Milopotamos	30	3	312	55	484	141	1025
Castrisso	26	14	295	51	576	161	1123
Potamos	26	3	464	70	709	203	1475
							6029

Πίνακας Π5: Απογραφή 1772 (σελ. 261, τόμος Β')

	S	C	P	VE	FE	PU	Σύνολο
Borgo	21	91	138	17	355	66	688
Livadi	48	33	364	44	655	190	1334
Milopotamos	28	3	252	46	433	118	880
Castrisso	20	11	265	46	536	66	944
Potamos	26	3	380	43	571	152	1175
							5021

Πίνακας Π6: Απογραφή 1784 (σελ. 418, Τόμος Β')

	S	C	P	VE	FE	PU	Σύνολο
Borgo	34	8	142	19	374	109	756
Livadi	52	45	383	63	856	343	1742
Milopotamos	34	4	290	60	559	206	1153
Castrisso	28	10	316	55	614	203	1226
Potamos	30	2	584	58	1040	367	2081
							6958

Πίνακας Π7: Απογραφή 1788 (σελ. 218, Τόμος Γ')

	S	C	P	VE	FE	PU	Σύνολο
Borgo	15	85	161	19	332	211	823
Livadi	55	58	386	63	573	542	1677
Milopotamos	40	6	310	55	438	428	1277
Castrisso	24	16	319	67	481	401	1308
Potamos	32	3	607	78	826	794	2340
							7425

Μεθοδολογία χαρτών

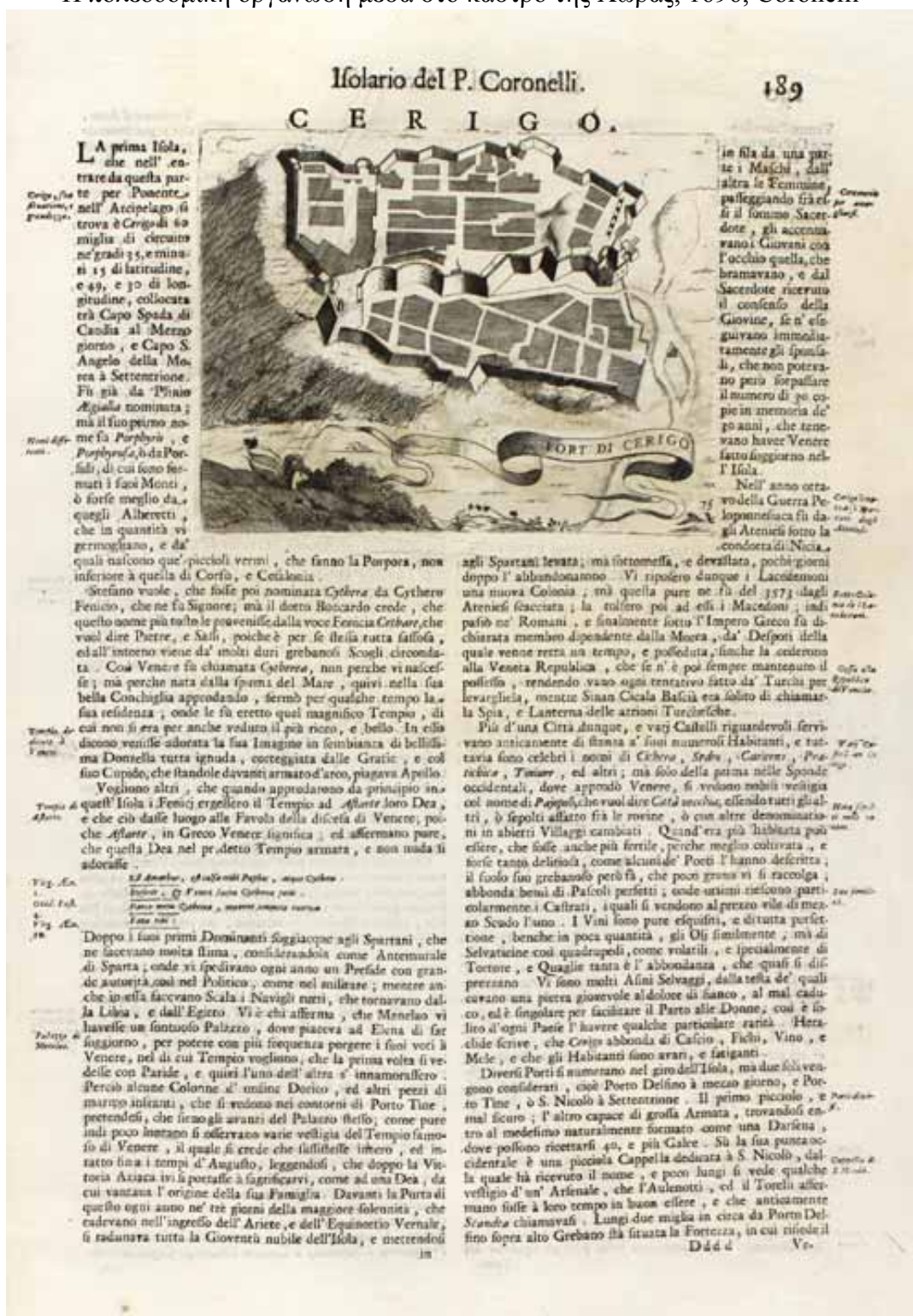
Αρχικά ως βάση δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν οι χάρτες της Γ.Υ.Σ. ενώ ως υπολογιστικό περιβάλλον χρησιμοποιήθηκε το ArcMap. Το πρώτο βήμα για τη δημιουργία θεματικών χαρτών είναι η γεωαναφορά των αναλογικών χαρτών. Στο βήμα της γεωαναφοράς ο σαρωμένος αναλογικός χάρτης αποχτά πραγματικές γεωγραφικές συντεταγμένες κατά την διαδικασία των control point. Σε τέσσερα σημεία του χάρτη ορίζονται σημεία όπου αντιστοιχούν οι συντεταγμένες εδάφους. Όταν ολοκληρωθεί αυτό το βήμα μετά υπολογίζεται το μέσο τετραγωνικό σφάλμα (RMSE) που πρέπει να είναι μικρότερο από 12,5 (50.000/4). Όταν το RMSE παίρνει τιμή που ανήκει στα επιτρεπόμενα όρια, δηλαδή από 0-12,5 τότε ορίζεται προβολικό σύστημα το οποίο είναι για την Ελλάδα το ΕΣΓΑ87.

Στη συνέχεια ακολουθεί η ψηφιοποίηση του χάρτη. Ανάλογα με τα δεδομένα των χαρτών και την θεματολογία των εξαγόμενων, επιλέγουμε τι θα ψηφιοποιήσουμε. Για παράδειγμα για την κατασκευή του θεματικού χάρτη για τα υψομετρικά σημεία (βλ σελ 42) χρειάστηκε να γίνει ψηφιοποίηση της ακτογραμμής, των ισοϋψών καμπύλων και των υψομετρικών σημείων. Κάθε θεματική ψηφιοποίηση ανήκει σε ένα επίπεδο και τελικά με την ολοκλήρωση της ψηφιοποίησης δημιουργείτε μια βάση δεδομένων από τέτοια επίπεδα (shapefile). Έτσι η υπέρθεση των αντίστοιχων θεματικών επιπέδων δίνει την δυνατότητα εξαγωγής των χαρτών, όπως οι θεματικοί χάρτες του υδρογραφικού δικτύου, του γεωλογικού, των ρηγμάτων κ.τ.λ.

Ωστόσο υπάρχουν κάποιες περιπτώσεις που χρειάζονται να ακολουθηθούν και άλλα βήματα μέχρι να γίνει η εξαγωγή του χάρτη. Μετά την ολοκλήρωση της ψηφιοποίησης κατασκευάζεται το ψηφιακό μοντέλο εδάφους DEM. Με υπόβαθρο το DEM μπορούμε να κατασκευάσουμε χάρτες όπως η έκθεση και η ορατότητα. Το ψηφιακό μοντέλο εδάφους δεν χρειάστηκε να δημιουργηθεί καθώς υπήρχε σαν δεδομένο.

Αντίστοιχη λογική με την παραπάνω χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή των σχεδίων της επέκτασης του οικισμού της Χώρας. Με υπόβαθρο τον οικισμό ψηφιοποιήθηκε το κτιριακό απόθεμα δημιουργώντας μια βάση δεδομένων. Από την βάση δεδομένων έγινε υπέρθεση των επιπέδων, δημιουργώντας τις εικόνες στις σελίδες 62, 71.

Φυσικά σε κάθε περίπτωση με την βάση δεδομένων των ψηφιοποιημένων επιπέδων δίνεται η δυνατότητα για περαιτέρω χρήση. Δηλαδή με το ψηφιακό μοντέλο εδάφους και το σχέδιο της επέκτασης του οικισμού της Χώρας μπορεί να δημιουργηθεί 3d χάρτης που να δίνει την τρισδιάστατη μορφή του, που θα μπορέσει να αποτελέσει βάση δεδομένων για τις επόμενες μελέτες του κτιριακού αποθέματος. Τελικά τόσο οι ήδη εξαγόμενοι χάρτες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τουριστικούς έως διαχειριστικούς λόγους, όσο και η δημιουργημένη βάση δεδομένων αναδεικνύουν τα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών (Γ.Σ.Π) σε χρήσιμο εργαλείο με πολλές εφαρμογές.

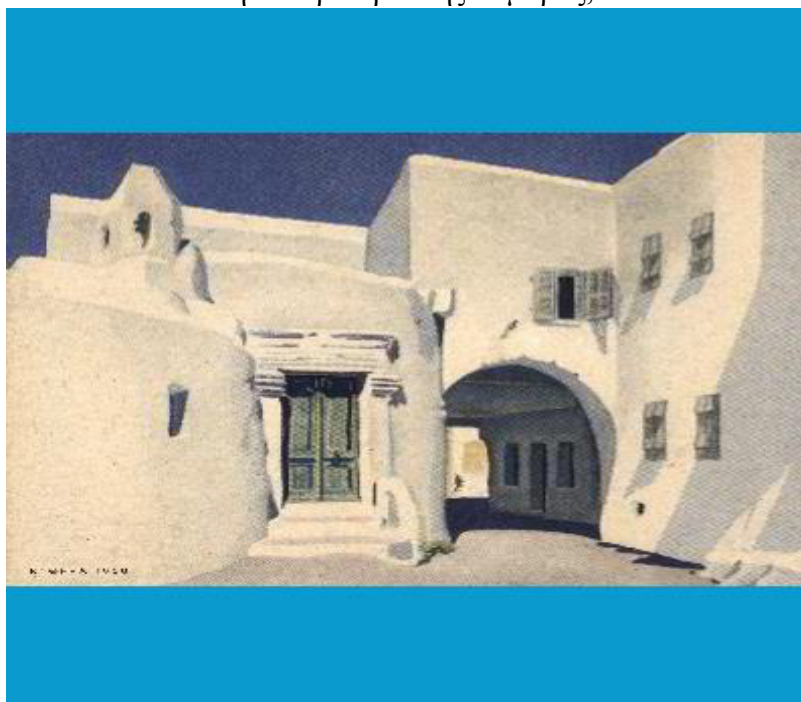

Μη διασωθείσα γεφυρωτή καμάρα

Πηγή: Ελένη Χάρου, δεκαετία 50

Ανατολική πλευρά πρώτης καμάρας, 1930

Πηγή: [.amapola.gr/kalithea](http://amapola.gr/kalithea)

Ποίημα του Μποντρέλ «Ένα ταξίδι στα Κύθηρα» στη Γαλλική όπως γράφηκε από τον ίδιο το 1857.

Un Voyage à Cythère (Charles Baudelaire)

Mon coeur, comme un oiseau, voltigeait tout joyeux
Et planait librement à l'entour des cordages;
Le navire roulait sous un ciel sans nuages;
Comme un ange enivré d'un soleil radieux.

Quelle est cette île triste et noire? — C'est Cythère,
Nous dit-on, un pays fameux dans les chansons
Eldorado banal de tous les vieux garçons.
Regardez, après tout, c'est une pauvre terre.

— Île des doux secrets et des fêtes du coeur!
De l'antique Vénus le superbe fantôme
Au-dessus de tes mers plane comme un arôme
Et charge les esprits d'amour et de langueur.

Belle île aux myrtes verts, pleine de fleurs écloses,
Vénérée à jamais par toute nation,
Où les soupirs des coeurs en adoration
Roulent comme l'encens sur un jardin de roses

Ou le roucoulement éternel d'un ramier!
— Cythère n'était plus qu'un terrain des plus maigres,
Un désert rocailleux troublé par des cris aigres.
J'entrevois pourtant un objet singulier!

Ce n'était pas un temple aux ombres bocagères,
Où la jeune prêtresse, amoureuse des fleurs,
Allait, le corps brûlé de secrètes chaleurs,
Entrebâillant sa robe aux brises passagères;

Mais voilà qu'en rasant la côte d'assez près
Pour troubler les oiseaux avec nos voiles blanches,
Nous vîmes que c'était un gibet à trois branches,
Du ciel se détachant en noir, comme un cyprès.

De féroces oiseaux perchés sur leur pâture
Détruisaient avec rage un pendu déjà mûr,
Chacun plantant, comme un outil, son bec impur
Dans tous les coins saignants de cette pourriture;

Les yeux étaient deux trous, et du ventre effondré
Les intestins pesants lui coulaient sur les cuisses,
Et ses bourreaux, gorgés de hideuses délices,
L'avaient à coups de bec absolument châtré.

Sous les pieds, un troupeau de jaloux quadrupèdes,
Le museau relevé, tournoyait et rôdait;
Une plus grande bête au milieu s'agitait
Comme un exécuter entouré de ses aides.

Habitant de Cythère, enfant d'un ciel si beau,
Silencieusement tu souffrais ces insultes
En expiation de tes infâmes cultes
Et des péchés qui t'ont interdit le tombeau.

Ridicule pendu, tes douleurs sont les miennes!
Je sentis, à l'aspect de tes membres flottants,
Comme un vomissement, remonter vers mes dents
Le long fleuve de fiel des douleurs anciennes;

Devant toi, pauvre diable au souvenir si cher,
J'ai senti tous les becs et toutes les mâchoires
Des corbeaux lancinants et des panthères noires
Qui jadis aimaient tant à triturer ma chair.

— Le ciel était charmant, la mer était unie;
Pour moi tout était noir et sanglant désormais,
Hélas! et j'avais, comme en un suaire épais,
Le coeur enseveli dans cette allégorie.

Dans ton île, ô Vénus! je n'ai trouvé debout
Qu'un gibet symbolique où pendait mon image...
— Ah! Seigneur! donnez-moi la force et le courage
De contempler mon coeur et mon corps sans dégoût!

Η πηγή του ποιήματος είναι ο ιστότοπος fleursdumal.org/1857-table-of-contents

Βιβλιογραφία

-Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Augé, M., (1992), Non Places – Introduction to an Anthropology of Supermodernity, London:Verso, σ. 103-112

Daniels, S., (1999), Humphry Repton: Landscape Gardening and the Geography of Georgian England, New Haven: Yale University Press

Hutchings, G. E., (1962), Geographical field teaching. Geography 47, σ.1-14

Leonhard, R., (1899), Die insel Kythera. Eine geographische onographie, Gotha: Justus Perthes

Ploszajska, T., (1999), Geographical Education, Empire and Citizenship: Geographical Teaching and Learning in English Schools 1870–1944 Historical Geography Research Series 35, London: Historical Geography Research Group

Rackham, O., Moody, J. A.,(2008), The making of the Creatan landscape, New York: Manchester University Press

-Ελληνική βιβλιογραφία

Αλεξιάκης, Ε., (2000), " Εθνοπολιτισμικές παράμετροι του λαϊκού πολιτισμού των Κυθήρων. Ιστορικο- ανθρωπολογική προσέγγιση"Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Κυθηραϊκών Μελετών, τ.2, σ. 45-80 στο Λεοντσίνη, Γ., και Κουνέλη, Ε., Κύθηρα: μύθος και πραγματικότητα, (2003), Κύθηρα: Ελεύθερο Ανοικτό Πανεπιστήμιο Δήμου Κυθήρων

Αλιφραγκής, Σ., (2005), "Αθήνα - Θεσσαλονίκη Αστικά τοπία αναμονής στο Ταξίδι στα Κύθηρα του Θ. Αγγελόπουλου", Αρχιτέκτονες, τ. 53, π. Β', σ. 75-77

Αλμπανάκης, Κ., (1999), Μαθήματα Ωκεανογραφίας, Θεσ/νικη: University Studio Press

Βασιλειάδης, Δ., (1973), Οδοιπορία στις μορφές και το ύφος του ελληνικού χώρου, Αθήνα

Γλυτσός, Ν., (2000), " Δημογραφικές και οικονομικές εξελίξεις του πληθυσμού των Κυθήρων κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνα" Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Κυθηραϊκών Μελετών, τ.3, σ. 101-120 στο Λεοντσίνη, Γ., και Γλυτσός, Ν., Κύθηρα: μύθος και πραγματικότητα, (2003), Κύθηρα: Ελεύθερο Ανοικτό Πανεπιστήμιο Δήμου Κυθήρων

Γρηγοράκης, Π. Μακρή, Ε., Μιγάδη, Σ., Ντέλλας, Γ., Σπηλιωοπούλου, Λ., Χαραλάμπους, Δ., (1983), Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Κύθηρα, Αθήνα: Μέλισσα

Δημητρόπουλος, Δ., (2008), "Δόμηση και κοινοτική παρέμβαση στα νησιά του Αιγαίου 17ος - αρχές 19 ου αιώνα", Μνήμων, τ.23, σ. 37-65

Δουκέλλης, Π.Ν., (επιμ), (2005), Το ελληνικό τοπίο - Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και προσλήψης του τόπου, Αθήνα: Εστία

Εθνική στατιστική υπηρεσία της Ελλάδας, (2009), Απογραφή Πληθυσμού- κατοικιών 18 Μαρτίου 2001 (Μόνιμος Πληθυσμός) τ.Ι, σ. 55-56 Πειραιάς

Ζαγλανίκη, Δ. Κ., (1962), Παληοχώρα φρουριακή αρχιτεκτονική, Ζάκυνθο: Ταχυδρόμος

Καλλίγερος, Εμ.Π. (1998), Συνοπτική ιστορία των Κυθήρων, Αθήνα: Κυθηραϊκά

Καλλίγερος, Εμμ. Π., (2002), Κυθηραϊκά επώνυμα: Ιστορική, γεωγραφική και γλωσσική προσέγγιση, Αθήνα: Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών

Καρύμπαλης, Ε., (2008), φυσική Γεωγραφία, Σημειώσεις

Λιβιεράτος, Ε., Μπεριάτος, Η.,(επιμ.) (2001), Η Επτάνησος σε χάρτες: Από τον Πτολεμαίο στους δορυφόρους, Θεσσαλονίκη: Εθνική Χαρτοθήκη

Ματζαρόγλου, Προδ. (1969), Κύθηρα, Αθήνα: Αρίων

Μυρίδης, Μ., Νάκος, Β., Φιλιππακοπούλου, Β., (2000), " Χωρική ανάλυση και οπτικοποίηση της πληθυσμιακής εξέλιξης των Κυθήρων" Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Κυθηραϊκών Μελετών, τα.3 σ. 377-386 στο Λεοντσίνης, Γ.,(επιμ.) Κύθηρα: Μύθος και πραγματικότητα

Παναρέτου, Αν.Π., (1998), "Ταξίδι στα Κύθηρα, η αλληγορία και η πραγματικότητα", Επτά Ημέρες Καθημερινή, τ.2, σ. 2-3

Πατέλλη, Γ. Δ., (1978), Έρευνες στις προβληματικές περιοχές του ελληνικού αγροτικού χώρου, Αθήνα : Α.Τ.Ε

Παυλόπουλος, Κ., (2008), Γεωμορφολογία, Σημειώσεις

Τόλιας, Γ., (2002), Τα νησολόγια - η μοναξιά και η συντροφιά των νησιών, Αθήνα: Όλκος

Τσικνάκης, Κ., (1997), Απογραφές πληθυσμού Κυθήρων 18ος αιώνας, Αθήνα: Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών

Φλόκα, Απ. Α. (1997), Μαθήματα μετεωρολογίας και κλιματολογίας, Θεσ/νίκη : Ζήτη

Χατζημιχάλης, Κ., (επιμ.) (2011), Σύγχρονα ελληνικά τοπία: Γεωγραφική προσέγγιση από ψηλά, Αθήνα: Μέλισσα

-Διαδικτυακοί τόποι

www.cosmix.org

www.visitkythera.gr

kithira.eu

trove.nla.gov.au

www.greekscapes.gr

www.poseidon.hcmr.gr

argolikivivliothiki.gr

www.sphinxfineart.com

amapola.gr

www.kiefer.de

ilovekythera.com

fleursdumal.org